

**KATILARIN AKINTIYA KAPILDIĞI DÜNYA:
ZYGUNT BAUMAN VE AKIŞKAN MODERNLİK**

Buket BAĞRIYANIK

**Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN
2020
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Buket BAĞRIYANIK

**KATILARIN AKINTIYA KAPILDIĞI DÜNYA: ZYGMUNT
BAUMAN VE AKIŞKAN MODERNLİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN**

ERZURUM-2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[02.07.2020]

Aslı Islak İmzalıdır.

[Buket BAĞRIYANIK]

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolleri çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN danışmanlığında, Buket BAĞRIYANIK tarafından hazırlanan bu çalışma 02 / 07/ 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Nuray KARACA

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mevlüt ÖZBEN

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Oğuzhan EKİNCİ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ŞEKİLLER DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE AKIŞKANLIĞA KAVRAMSAL- TARİHSEL YAKLAŞIM

1.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	5
1.1.1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	5
1.1.2. Araştırmanın Önemi	6
1.1.3. Araştırmanın Amacı	6
1.1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	7
1.1.5. Araştırmanın Evreni Olarak Zygmunt Bauman Sosyolojisi	8
1.2. AKIŞKANLIĞA KAVRAMSAL VE TARİHSEL YAKLAŞIM	11

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLİĞE DOĞRU

2.1. PREMODERN DÜNYA	18
2.2. AYDINLANMA	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATI MODERN DÜNYA

3.1. MODERNLİK ÜZERİNE	34
3.2. KATI MODERN DÜNYA DÜŞÜNÜRLERİ.....	39
3.3. KATI MODERN DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATI VE GÖZETİM MESELESİ	44
3.3.1. Taylorizm, Fayolizm ve Fordizm.....	44

3.3.2. Gözetim Meselesi: Panoptikon.....	54
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKIŞKAN MODERN DÜNYA

4.1. POSTMODERNİTE ÜZERİNE	60
4.2. POSTMODERN DÜNYA DÜŞÜNÜRLERİ	64
4.3. AKIŞKAN MODERN DÜNYA ÜZERİNE	68
4.3.1. Akışkan Modern Dünyada Çalışma Hayatı.....	73
4.3.1.1. Postfordizm.....	73
4.3.1.1.1. Rutin ve İş.....	78
4.3.1.1.2. Risk Olgusu ve İş.....	83
4.3.2. Akışkan Modern Dünyada İletişim ve Gözetim Meselesi	90
4.3.2.1. İletişim Alanında Gerçekleşen Yenilikler	90
4.3.2.2. Akışkan Modern Dünyada Cep Telefonu.....	93
4.3.2.3. Akışkan Modern Dünyada İnternet ve Sosyal Medya.....	97
4.3.2.4. Akışkan Modern Dünyada İlişkilerde Kaybolan Bedenler ve Emoji	101
4.3.2.5. Mahremiyetin Akıntıya Kapıldığı Dünya.....	107
4.3.2.6. Gözetim Meselesi: Sinoptikon	114
4.3.3. Modernliğin ‘Ya-Ya Da’ ile ‘Ve’ Tezahürü Bağlamında Din	119
4.3.3.1. Geçirgen Benlik ve Tamponlanmış Benlik (Modernliğin Ya-Ya da Tezahürü).....	120
4.3.3.2. Yapay Kutsallıklar (Modernliğin Ve Tezahürü)	124
4.3.4. Akışkan Modern Dünyada Akışkanlaşan Tüketim	126
4.3.4.1. Tüketimi Akışkanlaştıran Güç: Kredi Kartları	132
4.3.4.2. Tüketilen Estetik ve Sağlık.....	136
4.3.4.3. Tüketilen Mallardan Tüketilen İnsanlara	143
4.3.5. Akışkanlığın Vücut Bulduğu Hız Dünyası ve Yavaşlık.....	152
SONUÇ.....	157
KAYNAKÇA	164
ÖZGEÇMİŞ.....	175

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KATILARIN AKINTIYA KAPILDIĞI DÜNYA: ZYGMUNT BAUMAN VE
AKIŞKAN MODERNLİK

Buket BAĞRIYANIK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

2020, 175 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

Prof. Dr. Nuray KARACA

Doç. Dr. Oğuzhan EKİNCİ

Zaman sürekli olarak tüketilen bir kavramdır ve insanoğlu hayatta kaldığı sürece bu tüketime kaynaklık edecektir. Deneyimlenen her zaman, geçmiş ve gelecek zamandan değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla doğacak her çocuk anne ve babasının yaşadığı dünyadan farklı bir dünyaya gözlerini açacaktır. Bu çalışmada sürekli olarak akan zamanın izi sürülerek, zamanın bugünkü uğrak yeri olan modern dünya, Sosyal Bilimci Zygmunt Bauman'ın kullanmış olduğu 'akışkan' metaforu bağlamında anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma boyunca bize eşlik edecek iki metafor olan katı ve akışkanlık, tarihsel olarak belli dönemleri analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Premodern dünya ve onu takip eden modern dünyada toplumun değerlerini besleyen unsur katılık iken, günümüz dünyasında modernliği besleyen unsur akışkanlıktır. Akışkan modern dünyada değişimdeki hızın artışı ve her yerdeliği geçmişte hâkim olan katıların akıntıya kapılmasına neden olmuştur.

Modernite ile tanışmanın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Zamansal olarak moderniteyle tanışılan ilk dönemin geride kaldığı günümüz dünyasında; geçmişin katı enstrümanlarının eridiği, geçerliliğini yitirip yok olduğu ya da eskiye nazaran ağırlığını kaybettiği görülmektedir. Modernlik fikri değerlendirilirken zaman ve kültür süzgecinden geçilerek ele alınmalıdır. Bir hâl değişimine uğrayan modernitenin günümüzdeki durumunun anlaşılması için zamanın gerilerine gidilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmada akışkan modern dünyadan önceki ilk uğrak yerimiz Orta Çağ dünyası ve onu takip eden katı modern dünya olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modernlik, Katı, Akışkan, Değişim, Erime, Hız, Yavaşlık

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****THE WORLD WHERE THE SOLIDS WERE GONE ADrift:
Zygmunt Bauman and Liquid Modernity****Buket BAĞRIYANIK****Advisor: Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN****2020, Page: 175****Jury: Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN
Prof. Dr. Nuray KARACA
Assoc. Prof. Dr. Oğuzhan EKİNCİ**

Time is a concept that is constantly consumed, and it will be a source of consumption as long as human beings survive. Every time experienced varies from past and future. Hence Every child to be born will open their eyes to a different world than the world where their parents live. In this study, by constantly tracing the flowing time, the modern world, which is the stomping ground of the time, is tried to be made sense in the context of the 'liquid' metaphor used by the social scientist Zygmunt Bauman.

Solid and fluidity, two metaphors that will accompany us throughout the study, have been used to analyze certain periods historically. While the element that feeds the values of the society in the pre-modern world and the modern world that follows it is solidity, the element that feeds modernity in today's world is fluidity. The reason for the speed of change and its everyplace in the Liquid Modern World caused the solids that had dominated in the past to flow.

The history of meeting modernity dates back to very old times. In today's world, where the first period that met temporally with modernity was left behind; it is seen that the solid instruments of the past have melted, lost their validity and lost their weight compared to the past. While evaluating the idea of modernity, it should be handled through a time and culture filter. To understand the current situation of modernity that has exposed a state change, it is essential to go back in time. Therefore, the first place we visited in the study before the liquid modern world was the middle age world and the modern modern world that followed it.

Keywords: Modernity, Solid, Liquid, Change, Melting, Speed, Slowness

KISALTMALAR DİZİNİ

akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
İHA	: İnsansız Hava Aracı
M.Ö.	: Milattan Önce
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
t.y.	: Tarih Yok
vb.	: Ve Benzeri
yy.	: Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Maddenin Tanecikli Yapısı.....	11
Şekil 1.2. Maddenin Hâl Değişimi.....	15
Şekil 4.1. Emoji	103
Şekil 4.2. Emoji Sohbet Geçmişi	105
Şekil 4.3. Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi	128

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Zygmunt Bauman'ın Çalışmada Kullanılan Eserleri ve Yayın Tarihleri	10
Tablo 4.1. Fordizm/Post-Fordizm Farkı	75
Tablo 4.2. X, Y, Z Kuşakları ve İş	86
Tablo 4.3. Katı ve Akışkan Tüketim	129
Tablo 4.4. Katı ve Akışkan Modern Dünya Karşılaştırılması	155

ÖNSÖZ

‘Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik’ adlı bu çalışmada Zygmunt Bauman’ın günümüz dünyasını anlamlandırmak üzere kullanmış olduğu akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması yapılmıştır. Gerek Zygmunt Bauman sosyolojisi üzerine, gerekse içinde yaşadığımız modern dünyaya dair birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak, yaşadığımız dünyada hâkim olan akışkanlığı ayrıntılı örneklerle sunmaktadır.

Sosyolog Zygmunt Bauman’ı ve onun sosyolojisini daha yakından irdeleme fırsatı bulduğum tez çalışmamda desteklerini esirgemeyen kıymetli isimlere bu başlık altında yer vermek istiyorum. Öncelikle tez danışmanlığımı üstlenerek, bu çalışmanın konu seçimindeki mimarı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN’e olayları sosyolojik bir bakış açısıyla ele almamı sağlayarak, bilgi ve tecrübeleriyle verdiği destekten dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Bilgiye ulaşmanın önem arz ettiği günümüz dünyasında, benimde bilime katkı sağlamamın basamağı olan bu çalışmanın her adımında, kıymetli zamanını ayırarak tüm sorularımı yanıtlamaya çalışan ve tez süresince manevi desteğini esirgemeyen Dr. Sait GÜLSOY hocama teşekkür ederim. Fakülteadaki odasını sürekli işgal etmemde büyük sabır gösteren Arş. Gör. Hülya DOĞAN hocama, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan diğer tüm hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak her zaman maddi ve manevi olarak en büyük destekçim, hayattaki en büyük şansım olan annem ve babama, bu zorlu süreçte desteklerini esirgemeyen abim ve kardeşime teşekkür ederim. İsmi ayrı ayrı yazamadığım aileme ve arkadaşlarıma bu süreçte vermiş oldukları psikolojik destek için teşekkür ederim.

Bu tezi kıymetli annem ve babama ithaf ediyorum...

GİRİŞ

Günümüz dünyası, anne-babamızın daha da geriye gidersek ninelerimizin, büyük büyük babalarımızın yaşadığı dünyadan farklı bir dünyadır. İnsanoğlu yaşamı ve ölümü arasında geçen zaman diliminde birtakım uğraşların izini sürer. Buradaki asıl mesele içinde yaşadığımız zamanda hâkim olan uğraşlar ile geçmişin uğraşları arasında farklar bulunmasıdır. ‘Bizim zamanımızda bunlar yoktu’, ‘ah eskiden böyle miydi?’ anlatılarına hepimiz şahit olmuşuzdur. ‘İçinde bulunduğumuz dünyayı geçmişten farklı kılan nedir?’ Sorusuna verilecek cevap oldukça uzundur. Çalışmada Sosyal Bilimci Zygmunt Bauman’ın perspektifi ile bu sorunun cevabı aranacaktır. Çalışmanın amacı geçmişinden silkinen, kendisine yeni bir yaşam düzeni kuran insanoğlunun, silkindiği geçmişinden hareketle günümüzde yaşadığı dünya koşulları anlamlandırılmaya çalışılacak ve değişen insan ve toplum anlamlandırılmasında Zygmunt Bauman’ın kullanmış olduğu ‘akışkan’ metaforu bize kaynaklık edecektir. Bu noktada çalışmanın nihai amacı olarak; ‘akışkan’ metaforu üzerinden bir modernlik okuması yapmaktır diyebiliriz.

Bu çalışma oluşturulurken temeldeki çıkış noktamız modernlik ekseninde şekillenecek; katılığın hâkim olduğu klasik modern dönem yâd edilecek ve ardından çalışmamızın ana teması olan ‘akışkan’ metaforu bağlamında bir modernlik okuması yaparak, içinde bulunduğumuz dünya koşulları anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın amacı bağlamında, bugün deneyimlediğimiz akışkan modern dünyada olan biteni anlamak için; modernliğin ne zaman başladığı, modernlikle kastedilen şeyin ne ifade ettiği, akışkan halini almadan önce modernliği katılaştıran enstrümanların neler olduğu ve bu enstrümanların geçirmiş olduğu değişimlerle modernliği nasıl akışkan hale getirdiği irdelenmelidir. Bu noktada zamanın gerilerine, hatta çok daha gerilerine gitmemiz gerekmektedir. Çünkü modernlik fikrinin temelleri, akışkan modern dünyanın çok daha öncesine dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmayı başlattığımız ilk uğrak yeri Orta Çağ yaşamı olmuştur. Çünkü Orta Çağ yaşamı, deneyimlenen modernlik fikri öncesinde katıların vücut bulduğu bir düzeni ifade etmektedir.

Çalışma boyunca bize eşlik edecek iki metafor olan katılık ve akışkanlık, tarihsel olarak belli dönemleri analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Salt anlamından da esinlenerek oluşturulan katı metaforu, premodern dünya ve onu takiben gün yüzüne çıkan modern dünyayı anlamlandırmak üzere kullanılırken, akışkan metaforu ise modernliğin

günümüzdeki durumunu anlamlandırmak üzere kullanılmıştır. Bugün deneyimlemiş olduğumuz dünyada olup bitenleri ‘akışkan dünya hâlleri’ olarak nitelendirsek de bu aşamaya gelmeden önce birtakım katılıkların deneyimlendiği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Tam da bu bağlamda çalışmanın içeriği oluşturulurken tarihsel bir akışın takip edilmesine dikkat edilmiştir.

Geçmiş dönemlere dair literatürler incelendiğinde modernlik okumalarının benzerliklerine şahit olunmaktadır. Fakat bu çalışmada geçmiş çalışmalarda yer verilmeyen bazı ayrıntılara örneklerle kapı aralamaya çalışılmıştır. Akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması yapılacaksa eğer, günümüz dünyasında anlam kazanan enstrümanlara ve bu enstrümanların yaşam içinde vücut bulduğu birtakım örneklerle de yer vermek gerekecektir.

‘Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik’ adlı bu çalışmanın ilk bölümünde, ‘Araştırmanın Metodolojisi’ başlığı altında çalışmanın konusu, kapsamı, amacı, sınırlılıkları, önemi hakkında bilgi verilmiş ve beraberinde araştırma sürecinde eşlik eden yöntem olan ‘literatür taraması’ açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak araştırmanın evreni olarak belirlenen Zygmunt Bauman sosyolojisine yer verilerek çalışmanın odak noktası olan akışkanlığa kavramsal ve tarihsel bir yaklaşım sunulmuştur. Kavramsal kısmı oluşturan kesitte, akışkanlığa anlam katan sıvıların, gazların ve beraberinde katıların ayırıcı niteliklerine yer verilmiştir. Tarihsel kısmı oluşturan kesitte ise, birer metafor olarak kullanılan akışkanlığın ve katılığın tezahürü tarihsel dönemler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi, akışkanlık sıvı ve gazlara özgü bir nitelikken, katılık bu vasıftan yoksundur. İçerisinde katı unsurların ağırlık gösterdiği premodern dönem ve onu takiben modernlikle ilk tanışılan dönem artık geride kalmıştır. Bugün deneyimlenen dünyaya anlam katan kavram akışkanlıktır. Dolayısıyla günümüz dünyasına ilişkin bir modernlik okuması yapılacaksa eğer, ‘akışkan modernlik’ yerinde bir kullanımdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, modernlik sürecine yer verilmiştir. İlk olarak katıların tezahürü olan premodern dünyada anlam teşkil eden feodal düzen anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra, modernliğe giden yolda mevcut düzen içerisindeki katıların erimesine kaynaklık eden olaylara yer verilerek aydınlanmaya dair bir bakış açısı sunulmuştur. Feodal düzen, modernlikle tanışılmadan önce deneyimlenen

katıların vücut bulduğu bir düzene tekabül etmektedir. Zaman içerisinde Rönesans ve Reform hareketleri ardından gelişen olaylar katıların erimesine ve yeni bir düzene girilmesine eşlik etmiştir. Deneyimlenen bu yeni düzen, ‘modern düzen’dir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde katı enstrümanlara sahip olan modern dönem anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Topluma dair izlenimleriyle modernliğin katı dönemini anlamlandırmamıza kaynaklık eden bazı katı modern dünya düşünürlerine yer vererek modernlik üzerine bir bakış açısı sunulmuştur. Çalışma hayatında anlam kazanan fordizm ve beraberinde gözetim meselesinde anlam kazanan panoptikon tasarımına yer verilerek modernliğin katı enstrümanları üzerine bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, çalışmanın da odak noktası olan akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak günümüz dünyasını anlamlandırmak için kullanılan postmodernlik kavramına ve beraberinde topluma dair analizleriyle postmodern dönemi anlamlandırmamıza kaynaklık eden bazı postmodern/akışkan modern dünya düşünürlerine yer vererek, günümüz dünyasına dair bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Bauman, günümüz dünyasını anlamlandırırken ilk olarak ‘postmodernite’ terimi bağlamında bir bakış açısı sunmuştur. Modernliğin son bulmadığını savunan Bauman, ilerleyen tarihlerde modernitenin günümüzdeki durumunu anlamlandırırken postmodernite yerine ‘akışkan modernite’ teriminin daha doğru bir kullanım olduğu kanaatine varmıştır. Bu bağlamda çalışmanın da amacı olan ‘Akışkan Modernlik’ okuması çalışmanın dördüncü bölümünün ana bileşeni olmaktadır.

Çalışmanın amacı bağlamında şekillenen dördüncü bölümde, akışkan modern dünya anlamlandırılmaya çalışılırken; çalışma hayatı, değişen iletişim ve gözetim meselesi ele alınmıştır. İletişimde kaybolan bedenler bağlamında ‘emoji’, değişen mahremiyet algısı ve gözetim meselesinde anlam kazanan ‘sinoptikon’ kavramı ele alınmıştır. Mahremiyet konusunun ele alındığı kesit, konuya açıklık getireceği düşünülen gündüz kuşağı programlarıyla örneklendirilmiştir. Dördüncü bölümün bir diğer başlığında, katı ve akışkan modern dünyadaki din meselesi ‘ya ya da’ ile ‘ve’ bağlacı eşliğinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamlandırmada geçiş benlik kavramı premodern dünyada ve tamponlanmış benlik kavramı katı modern dünyada ele alınmıştır. Yapay kutsallıklar kavramı ise akışkan modern dünya bağlamında değerlendirilmiştir.

Tüm bunlara ek olarak akışkan modern dünyanın tezahürü mahiyetindeki ‘tüketim’ olgusu çalışmanın diğer bir başlığında konu edinilmiştir. Tüketim olgusu ele alınırken tüketimi akışkanlaştıran güç olan kredi kartlarına yer verilmiş ve ardından tüketime kaynaklık eden estetik ve sağlık kavramı incelenmiştir. Son olarak tüketim başlığı altında, turist ve aylak metaforları üzerinden akışkan dünyada tüketilen insanların yaşamları ele alınmıştır.

Çalışma sonlandırılmadan önce, çalışmanın son başlığında yavaşlık konusuna yer verilmiştir. Akışkanlığın temsili olan hızlılık, günümüz dünyasının neredeyse her alanına sızmış durumdadır ve artan akışkanlıkla birlikte hızın şiddetinde de bir artış gözlenmektedir. Hızlılığın hâkim olduğu dünyada yavaşlığın ne ifade ettiği ele alınması gereken bir konudur. Bu bağlamda çalışmanın son başlığında akışkan dünyada yavaşlığa dair kısa bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE AKIŞKANLIĞA KAVRAMSAL-TARİHSEL YAKLAŞIM

1.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1.1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırlılıkları

“Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik” adlı bu araştırmanın konusu içinde yaşadığımız dünyayı Zygmunt Bauman’ın kullanmış olduğu ‘akışkan’ metaforu bağlamında irdelleyerek içinde yaşadığımız modern dünya koşullarını anlamlandırmaktır. Bugün deneyimlenen akışkan modern dünya koşullarına, daha önceki dönemlerde deneyimlenmiş olan katıların erimesi/aşılması sonucunda gelinmiştir. Dolayısıyla deneyimlenen akışkan koşulları daha iyi betimleyebilmek için geçmişin katı koşullarına dair bir bakış açısının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada premodern dünyanın katı dünya düzenine dair bakış açısı sunulmuş ve devamında modernlikle tanışan insanların deneyimlemiş olduğu yeni katı dünya düzenine yer verilmiştir. Çalışmanın ana teması bağlamında akışkan modern dünyada anlam atfeden enstrümanlar üzerinde durulmuş ve nihayetinde çalışmanın son bölümünde akışkanlığın, hızın, hareketin hâkim olduğu dünyada ‘yavaşlık’ üzerine bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada görüşlerine başvurulmuş düşünürler, konuya dair verilen örnekler, televizyon programları seçilirken mevcut zaman içerisinde anlam atfeden konuya açıklık getireceği düşünülen örnekler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Premodern dünya ele alınırken, kapitalist düzen deneyimlenmeden önce yaşanan Orta Çağ’daki feodal düzen ile sınırlı kalmıştır. Katı ve akışkan modern dünya koşulları anlamlandırılırken düzen içerisinde anlam atfeden, katılığın ve akışkanlığın vücut bulduğu (fordizm-postfordizm, panoptikon-sinoptikon vb.) kavramlar üzerinde yoğunlaşarak çalışma sınırlandırılmıştır. Çalışmada Zygmunt Bauman’ın akışkan metaforunun yer aldığı kaynaklar ve bu kaynakların üzerinde durduğu konular referans alınarak çalışmanın çerçevesi oluşturulmuştur.

1.1.2.Araştırmanın Önemi

Modernlik olgusu hemen hemen tüm toplumları etkisi altına alan, değişim ve dönüşümlere kaynaklık eden bir durumdur. Bilindiği gibi modernlikle tanışılan ilk dönem olan klasik/katı modern dünyada anlam atfeden enstrümanlar artık günümüz ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmiştir.

Yaşadığımız dünyayı anlamlandırabilmek, deneyimlenen yeni koşullarla başa çıkabilmek için; günümüz dünyasında anlam atfeden enstrümanların irdelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, modernliğin içinde bulunduğumuz durumunu anlamlandırmak üzere farklı modernlik okumaları yapılmıştır. Bu çalışmada yer verilen akışkan metaforu bağlamındaki modernlik okuması, içinde bulunduğumuz dünya koşullarının anlamlandırılması bağlamında önem taşımaktadır.

Gerek Zygmunt Bauman sosyolojisine dair, gerekse bugün deneyimlediğimiz dünyayı anlamlandırmaya dair birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışma da, daha önceki çalışmaların bir tekrarı olmaktan kaçınmaya çalışılarak günümüz dünya koşullarını Bauman'ın kullanmış olduğu akışkan metaforu bağlamında ele alınmıştır. Akışkan koşulların daha iyi aydınlatılması amacıyla ayrıntılı örneklerle desteklenmiş ve bu yolla farklı bakış açıları da sunulmuştur. Tüm bunlara ek olarak, katı ve akışkanlığın modernite tezahürlerinin karşılaştırılmalı olarak ele alınışı yaşanan dünya koşullarını daha anlamlı kılmak adına önem taşımaktadır.

1.1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Zygmunt Bauman'ın kullanmış olduğu akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması yaparak, katı dünyanın ardından deneyimlenen günümüz akışkan dünyasını anlamlandırmak amaçlanmıştır. İçinde bulunduğumuz dünya düzeninde anlam atfeden enstrümanlar, deneyimlenen geçmiş düzenlerden farklılık arz etmektedir. Geçmişin katı enstrümanlarının eridiği, geçerliliğini yitirip yok olduğu ya da eskiye nazaran ağırlığını kaybettiği günümüz dünyasında değer kazanan kavram olan 'akışkanlık', mevcut düzen içerisinde neredeyse her alana sızmış durumdadır.

Çalışmada 'akışkanlık' modernlik üzerinden okunarak akışkanlığın vücut bulduğu enstrümanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla postmodernite kavramına çalışmanın

içeriğinde geniş yer ayrılmamıştır. Bauman’ın bir zamanlar postmodernite bağlamında adlandırdığı dönem günümüz akışkan modern dünyasıdır. Modernliğin bittiği tezini kabul etmeyen Bauman’a göre modernlik, günümüz dünyasında hâl değişimine uğramıştır. Çalışma sürecinde modernliğin geçirmiş olduğu bu hâl değişiminin anlamlandırılması amaçlanmıştır. ‘akışkan modernlik’ kavramı kuşaklar (X, Y, Z kuşağı) üzerinden de okunabilir. Günümüz dünyasında her kuşak akışkanlığı farklı deneyimlemektedir. Y kuşağı ve beraberindeki Z kuşağında akışkanlığın şiddeti fazla olmasına rağmen, X kuşağının dünyasında bu iki kuşağa oranla daha az akışkanlık hâkimdir. Bu bağlamda çalışmanın içeriğinde X, Y, Z kuşaklarının deneyimlemiş oldukları akışkanlık durumuna dair bir bakış açısı sunulmuştur. Fakat kuşaklar üzerinden geniş çaplı modernlik okuması başka bir çalışmanın konusu ve amacını oluşturmaktadır.

1.1.4. Araştırmanın Yöntemi

“Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik” adlı bu çalışma literatür taraması yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Bilimsel araştırma, yapmış oldukları çalışmaların sonuçlarını birbiriyle paylaşan araştırmacıların ortak çabasını ifade etmektedir. Bilindiği gibi bugün yapılmış olan çalışmalar, çünkü çalışmaların üzerinden filizlenmektedir. Daha önceki çalışmaları okuyan araştırmacılar, çalışmaları karşılaştırır, tekrarlar ya da zayıf yönlerini bularak eleştirirler (Neuman, 2010: 164). Bu doğrultuda, literatür çalışması bağlamında yürütülen bu çalışmada, konuya dair daha önce yapılmış olan çalışmalar irdelenmiştir ve sonrasında toplanan bilgiler tasnif edilerek çalışmanın yazım aşamasına geçilmiştir.

Bir konuya dair çalışmaların belirlenmesi ve özetlenmesi literatür taraması olarak ifade edilmektedir. Literatür taraması yapılandırılırken birçok yol kullanılmaktadır. Bilim insanları literatüre ulaşmak, değerlendirmek ve özetlemek için sistematik bir yol izler (Creswell, 2017: 31). Araştırmacılar çalışacağı konuyu tanımlamasının ardından konuya dair literatürü taramaya başlayabilir (Creswell, 2017: 27). Literatürü düzenlemek, araştırmacının çalışacağı konuya ilişkin ilk görevlerinden biridir. Bu düzenleme önerilen çalışmanın tamamlanmış çalışmalara nasıl bir ekleme yapacağı, genişleteceği veya da tekrar edeceğini anlama fırsatı sunmaktadır (Creswell, 2017: 36).

Literatür taramasının hedefleri dört başlık altında toplanabilir (Neuman, 2010: 165):

- Araştırmacının alana dair araştırmalara, başlıklara olan aşinalığını göstermek,
- Tasarlanmış olan eski araştırmalara şu anki çalışmanın nasıl bağlandığını göstermek,
- Bir alana özgü olan bilinenleri bütünleştirip sonrasında özetlemek,
- Daha öncekilerden faydalanarak, daha yeni düşünceler uyandırmaktır.

Bu çalışma, yukarıda bahsedilmiş olan hedefler temel alınarak yürütülürken tarihsel bir değerlendirme üzerinden çalışmanın tasarımı oluşturulmuştur. Tarihsel olarak premodern dünya, katı modern dünya ve sonrasında onu takip eden akışkan modern dünya hakkında literatür taraması yapılarak çalışmanın içeriği oluşturulmuştur. Literatür taraması yapılırken özellikle ana kaynaklara ulaşılması amaçlanmış ve içerik oluşturulurken; çalışmaya ışık tutacak akademik kitaplara, akademik dergilere, romanlara, makalelere, tezlere, televizyon programlarına vb. atıfta bulunulmuştur.

1.1.5. Araştırmanın Evreni Olarak Zygmunt Bauman Sosyolojisi

Tüm insanlar gibi bilim adamları da hayata kendi pencerelerinden bakmaktadırlar. Dolayısıyla akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması yapılacaksa, ilk olarak bu metaforun mimarını tanımak, ardından hayatına dair bir bakış açısı sunarak bilimsel faaliyetlerini de bu bakış açısı doğrultusunda ele almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda günümüz dünyasını anlamlandırırken akışkan metaforunu referans alan Zygmunt Bauman'ın yaşamı ve bilimsel faaliyetleri önem teşkil etmektedir.

1925 yılında Polonya-Poznan'da (Şimşek, 2014: 111) yoksul Yahudi bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelen Bauman, İkinci Dünya Savaşı patlak verince ailesi ile birlikte Sovyetler Birliği'ne göç etmek durumunda kalmıştır. Rusya'da Polonya ordusuna katılan Bauman, anti-semitizm dalgasından etkilenmiştir. Zaman sonra bu dalga, onu ordunun içinde de yakalamıştır ve bu durum onun ordudan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. 1950'li yıllarda sosyal bilimler alanında lisans öğrenimini tamamlayan Bauman, Varşova Üniversitesi'nde yardımcı okutman görevindeyken; Yahudilerin, yabancı güçlere casusluk ettiğine dair suçlamalar neticesinde görevine son verilmiştir. Bauman'ın öz yaşam öyküsünün etkileri onun kitaplarına da yansımıştır. Eserleri incelendiğinde onun

sürdürdüğü düşünce macerasını bulmak mümkündür. Tam da bu bağlamda modernlik ve postmodernlik arasındaki arayış onun temel sorunsalını oluşturduğu görülmektedir (Şan, 2006: 64-66).

Bauman, ayrılmaz ikizler olarak gördüğü kilise ve devlete karşı bir özlem duymamakla birlikte, bunlara karşı isyan ve başkaldırı içerisindedir (Bauman, 2019: 22). Doğaüstü varlık fikrine itiraz eden Bauman'ı yazmaya yönlendiren motivasyon ahlaki sorumluluktur. Tutkulu bir dile sahip olan Bauman'ın mizahi ve ironik bir yanı da vardır (Bauman, 2019: 24-25)¹.

1925 yılında doğup 2017 yılında vefat eden Bauman'ın yaşama dair bakış açısının izlerini onun eserlerinde de görmek mümkündür. Yaşamı ve ölümü arasında geçen zaman dilimine bakıldığında Bauman, katı modern dünyada doğan fakat aynı zamanda modernliğin akışkan evresine de şahit olan bir düşündürdür. Dolayısıyla eserlerinde bu iki döneme dair analizlerde bulunmuştur.

Üretken bir düşünür/ sosyolog olan Zygmunt Bauman'a göre insanın dünyasına dair düşünme biçimi olan sosyoloji, insan hareketlerini geniş çaplı oluşumların unsuru olarak görür ve bu unsurlar karşılıklı bağımlılık ağıyla örülmüş tesadüfi olmayan birliktelik biçimidir. Sıradan insanların günlük yaşamı sosyolojik bilgi dâhilindedir. İnsan dünyasına dair düşünme biçimi olan sosyoloji, bir başka düşünme biçimi olan sağduyudan farklılık göstermektedir (Bauman, 2017a: 16-18). Bauman Sosyolojisi'nden bahsederken sağduyuda önemli bir yere sahiptir. Çünkü Bauman, yapmış olduğu analizler doğrultusunda sosyoloji ve sağduyu arasında bir ilişki kurarak aralarındaki farkları ele almıştır.

Sosyoloji, sağduyudan insan deneyimini ele alma biçimi noktasında farklılık göstermektedir. İlk olarak sosyoloji, bir bilim olma vasfıyla sağduyudan sorumlu konuşma ilkesi ve yargı oluşturmak için ihtiyaç duyulan materyalin çıkarıldığı alanın büyüklüğü bağlamında ayrılmaktadır. Sosyoloji sağduyudan farklı olarak, insan gerçekliğine anlam verme biçiminin herkeste farklılık gösterdiğinin farkındadır. Rutini sorgulayan sosyoloji, bildik olanı bilmedikleştirir. Sosyoloji sabitleme karşıtı bir gücü ifade etmektedir. Sabitlenmiş bir dünyayı esnek hale getirerek dünyaya farklı bir şekilde

¹ Bu paragrafta yer verilen bilgiler Bauman'ın 'Borçlu Zamanlarda Yaşamak' (2019) adlı eserinin 'Giriş' başlığı altında yazılan kesitten alınmıştır.

bakmaya kaynaklık etmektedir. Sosyolojik düşünmek etrafımızdaki insanları daha iyi anlamamıza ve onlarla dayanışma içinde olmamıza olanak tanır (Bauman, 2017a: 20-26). Bauman'ın sosyolojisi onun bir nevi hayatı anlamlandırmasının, hayata bakış tarzının tezahürüdür. Zygmunt Bauman sosyolojisi içerik olarak geniş bir yelpazeye sahiptir. Çalışmada Bauman'ın 'akışkan' metaforu bağlamında içinde yaşadığımız dünya koşullarını anlamlandırmaya çalıştığı kitapları ile birlikte çalışmaya kaynaklık edecek diğer eserleri taranmıştır (Tablo 1.1. bakınız).

Tablo 1.1. Zygmunt Bauman'ın Çalışmada Kullanılan Eserleri ve Yayın Tarihleri²

Kitabın Adı	Kitabın İlk Basım Tarihi	Kitabın Türkiye'deki İlk Basım Tarihi
Modernlik ve Müphemlik	1991	2003
Parçalanmış Hayat	1995	2001
Sosyolojik Düşünmek	1996	1998
Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları	1997	2000
Küreselleşme	1998	1999
Akışkan Modernite	2000	2017
Bireyselleşmiş Toplum	2001	2005
Akışkan Aşk	2003	2017
Iskarta Hayatlar	2004	2018
Akışkan Hayat	2005	2018
Etigin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?	2008	2010
Yaşam Sanatı	2008	2011
Akışkan Modern Dünya'dan 44 Mektup	2010	2012
Borçlu Zamanlarda Yaşamak	2010	2019
Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm	2011	2013
Akışkan Modern Dünya'da Kültür	2011	2015
Akışkan Gözetim	2013	2013

² Bu tablo oluşturulurken yayın tarihleri ile ilgili kesitler; ilgili kitaplardan ve Ayrıntı Yayınları'nın internet sitesinden Bauman için ayrılmış olan bölümden derlenerek oluşturulmuştur. İnternet sitesinde söz konusu olan kitapların yayın tarihleri ile kitap içerisinde yazılan yayın tarihlerinin örtüşmediği noktalarda, Ayrıntı Yayınları ile telefonla iletişime geçilip referans olarak söz konusu olan kitapların içerisindeki yayın tarihlerinin doğruluğu teyit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kisi/zygmunt-bauman/19>

Yukarıdaki Tablo 1.1. de yer alan eserlerin ilk basım tarihleri irdelendiğinde 2000 yılında yurtdışında yayımlanan ‘Akışkan Modernite’ adlı eser dikkat çekmektedir. Bauman’ın bu tarihten önce yayınlanan eserleri arasında, postmoderniteye gönderme yapan eserler mevcutken ‘Akışkan Modernite’ adlı eserinden sonra yayımlanmış olan diğer eserlerinde genel olarak akışkan metaforuna gönderme yapmaktadır.

1.2. AKIŞKANLIĞA KAVRAMSAL VE TARİHSEL YAKLAŞIM

Bir kavramın ne ifade ettiğinin iyi bir şekilde anlaşılması için, o kavramı karşılayacak başka kavramların kullanılması ‘metafor’ olarak tanımlanmaktadır (Ritzer, 2011: 21). Zygmunt Bauman (2017b), içinde bulunduğumuz modernitenin yeni evresini anlamlandırmak için ‘akışkan’ metaforunu kullanmaktadır. George Ritzer (2011) günümüz dünyasını anlamlandırmak üzere ele aldığı küreselleşme olgusunu ‘akışkan’ metaforu bağlamında irdelemektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın ana teması olan akışkan modern dünya anlamlandırmasına geçmeden önce, Bauman’ın kullanmış olduğu ‘akışkan’ metaforuna kavramsal bir bakış açısı ve ardından tarihsel bir bakış açısı sunmak yerinde olacaktır.

Akışkanlıktan bahsederken ele alınması gereken diğer kavramlar; sıvı, gaz ve hatta katılardır. Çünkü modernite akışkan evreye geçmeden önce birtakım katılıklar deneyimlenerek bugünkü halini almıştır. Çalışmanın içeriğinde modernliğin katı ve akışkan dönemine dair bakış açısı sunulacağından dolayı, bu bölümde katı ve akışkanlığa dair daha çok kavramsal bir yaklaşım esas alınarak, bu yaklaşımın modernite ile kurmuş olduğu tarihsel ilişki irdelenecektir.

Katı	Sıvı	Gaz
OOOOOOOOOOOOOOO	O O O	O O
OOOOOOOOOOOOOOO		
OOOOOOOOOOOOOOO	O	O
OOOOOOOOOOOOOOO	O	O O
OOOOOOOOOOOOOOO	O O	

Şekil 1.1. Maddenin Tanecikli Yapısı

Üstünde bulunduğu yerin ya da içine konulduğu kabın biçimini almayan, maddenin sert hali katı olarak nitelendirilmektedir (Özafşar, 2012: 194). Maddenin en düzenli hali olan katılar, belirli şekil ve hacime sahiptirler. Sıkıştırılamayan ve akıcı olmayan katı hâlde tanecikler arasındaki çekim kuvveti fazladır. Belli hacime sahip olup, belirli bir şekli olmayan sıvılar ise akışkanlık özelliğine sahiptir ve tanecikler arasındaki boşlukta katılara oranla fazladır. Belirli şekle ve hacime sahip olmayan gazlar ise tanecikler arasındaki çekim kuvvetinin çok az olması nedeniyle rastgele hareket eden (Şahin, 2018: 53) ve akışkanlık özelliği taşıyan maddelerdir (Özafşar, 2012: 127).

Bu noktada bir sıralama yapmak gerekirse:

- Maddenin fiziksel halleri arasında tanecikler arasındaki boşluk;
Katı < Sıvı < Gaz
- Sahip oldukları enerji miktarı;
Katı < Sıvı < Gaz neticesi ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2018: 53).

Yukarıdaki sıralama çalışmanın aydınlatılması bağlamında önem taşımaktadır. Akışkanlık bir nevi enerji artışıyla ilintili bir durumdur. Değişime kaynaklık eden durum, bu enerji değişikliğidir denilebilir. Değişimin gerçekleşmesi için mevcut düzen içerisinde anlam taşıyan unsurlar arasında ne kadar boşluk varsa ve bu unsurlar ne kadar çok enerjiye sahipse o kadar çok da akışkanlık özelliğine sahiptir denilebilir.

Zygmunt Bauman, içinde yaşadığımız toplumu anlamlandırırken postmodernite yerine akışkan modernite kavramını kullanmaktadır (Bauman, 2017b: 12) ve bilindiği gibi akışkanlık durumu sıvı ve gazlara ait bir durumdur. Katıların sahip olduğu belli bir şekle sahip olmayan sıvılar, mekânsal ve zamansal olarak da sabit bir konuma sahip değildir. Şekil değiştirmeye her an hazır olan akışkanlar, belli bir şekli de uzun bir süre koruyamazlar. Akışkanlar, damlar, taşar, dökülür, boşalır, sızar, süzülürler ve yer değiştirmeleri de çok kolaydır. Hareketlerinin durdurulması kolay olmayan akışkanlar, katılarla olan temasında kendileri değişime uğramazken katılarda az ya da çok değişim oluşturmaktadırlar. Sıvılar, katılardan daha hafif olarak algılanmaktadır. Hafif ve ağırlıksız olanlar, hareketlilik ve değişkenlik özelliğini taşımaktadırlar (Bauman, 2017b: 25-26).

Küresel bir çağı ifade eden günümüz dünyası sıvı (akışkan) özelliğe sahipken, bu çağdan önceki dönem katı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Katılık, gerek

toplumsal ilişkiler bağlamında gerekse mekânsal anlamda sabitliği ifade etmektedir ve ayrıca katılık engellerin varlığının bir göstergesidir. Katı düzen içerisinde sabitlik hâkimdir. İnsanlar ya mekânlarını değiştirmeyip sabit kalmış ya da doğup büyüdüğü yerden uzaklaşmayı göze alamamıştır. Üretilen çoğu nesnenin kullanımı da üretildikleri yerde gerçekleştirilmiştir. Katı düzenin toplumsal ilişkileri bağlamında da insanlar yakınlarında olanlarla yetinmişlerdir. Ayrıca mekânlar (duvarlar, büyük kapılar) da bu katı düzenden etkilenmiştir. Modernliğin katı evresinde ulus devlet, katı engelleri (sınır kapıları, muhafızlar) oluşturmaya en yatkın olandır. Mevcut düzende değişime karşı direnç arttıkça, ulus devlette katılaşmıştır. Berlin Duvarı bu katılığın en açık örneğidir. İnşa edilen bu duvarla birlikte, Doğu ve Batı Berlin arasındaki akışkan ilişkiler katılaştırılmaya çalışılarak, Batılı etkilerin dışarıda tutulması amaçlanmıştır. Bugün deneyimlenen akışkan dünyada katılıklar tamamen ortadan kalkmıştır demek doğru olmayacaktır. Mevcut düzen içerisinde ortadan kalkan katılara ek olarak, mevcudiyetini hâlâ devam ettiren katı yapılar (ulus devlet, gümrük kontrolleri) da vardır (Ritzer, 2011: 22-23).

Uzun bir zaman modernlik, katılıkla bağlantılı olmuştur (Ritzer, 2011: 25). “...eskinin modernitesi “ağır”, “katı”, “yoğun” ve “ sistemsel” iken günümüzdeki modernite “ hafif”, “akışkan” (ya da “sıvı” veya “sıvılaşmış”), “yaynık” (ya da “kılcal”) ve ağ gibi yayılmış olarak tanımlanabilmektedir” (Bauman, 2017b: 54). Görüldüğü gibi katı ve akışkanlığın modernite ile tezahüründe; modernlikle tanışılan ilk evre katılık özelliğini taşıırken, modernitenin günümüzdeki evresinde akışkanlık hâkimdir.

Bu bağlamda yukarıdaki anlatılardan yola çıkarak denilebilir ki; belirli şekle sahip olan, tanecikler arasındaki boşluğun, enerji miktarının az olduğu katıların modernlik tezahüründe; inanç ve bağlılıklar toplumda yoğun bir şekilde hâkimiyet kurduğu için değişimi, hareketliliği kolaylaştıracak bir enerji-boşluk yoktur. Değişim noktasında fazla enerjiye sahip olmayan katı modern dünya, akışkanlık özelliği taşımamaktadır. Tüm bunlara ek olarak belirli şekle sahip olmayan, tanecikleri arasındaki boşluğun, enerji miktarının fazla olduğu akışkanların modernlik tezahüründe; inanç ve bağlılıklar toplumda yoğun bir şekilde hâkimiyet kurmadığı için değişim ve hareketlilik noktasındaki enerjiyi yok edecek katılıklar yok denecek kadar azdır. Bunun sonucunda da belirli şeklini koruyamayan, fazla enerjiye sahip olan akışkan modernite unsurları şekilden şekle girme özelliğine sahiptir.

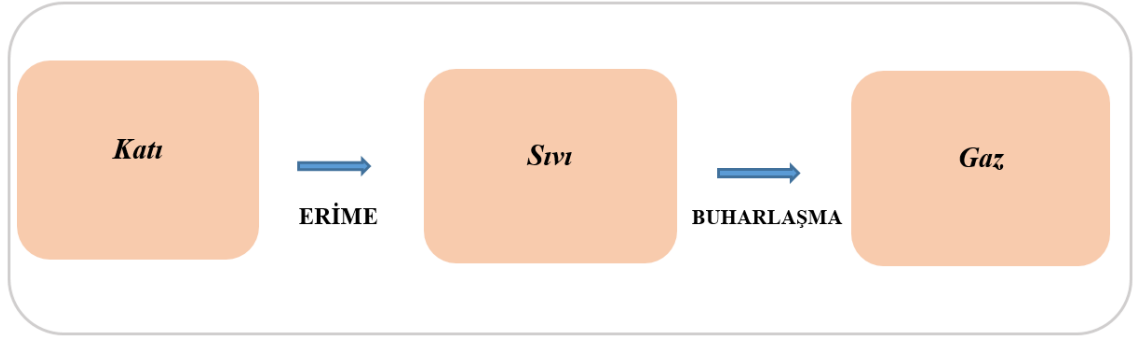
Bauman'ın (2017b: 27) belirttiği gibi katıların akışkanlaştırılması için ilk olarak onu katılaştıran inanç ve bağlılıklardan kurtarılması gerekmektedir. Kutsal olan dünyanın, kutsallıklarından arındırılıp dünyevileştirilmesi ve geleneğin egemenliğinin ortadan kaldırılmasıyla, katı düzenin akışkanlaşması önündeki engellerde kaldırılmış olur. Görüldüğü gibi, akışkan hale getirmenin ilk koşulu; hareketi, değişimi engelleyen katıların yok edilmesine dayanmaktadır. Tam da bu noktada denilebilir ki;

Modern zamanlar, modernite öncesi katıları ileri derecede bozunuma uğramış katılar olarak görüyordu. Bu katıları bir an önce eritme isteğinin ardındaki en güçlü itkilere biri de, katılıkları *kalıcı* olacak, yani zaman içinde değişmeyeceğinden emin olabileceğiniz, dünyayı daha kestirebilir, dolayısıyla daha katlanır bir yer haline getirecek katılar keşfetmek veya sıfırdan üretmek isteğiydi (Bauman, 2017b: 27)

Sabitliğe karşı olan akışkanlar, hangi şekilde olursa olsunlar değişim için hazırdırlar (Ritzer, 2011: 24). Bu noktada denilebilir ki akışkanlar, fırsat buldukları her anda akmaya ve üzerindeki sabitlikten kurtulmaya çalışırlar. Bugün deneyimlenen değişimin hâkim olduğu dünyada, akışkanlık metaforu tam da biçilmiş bir kaftan gibidir. Ritzer (2011: 47), katılık ve akışkanlık metaforlarının yanında ağır, hafif ve ağırlıksız metaforlarına³ da yer vermektedir. Ağır toplumlar endüstri öncesi ve endüstri toplumlarını işaret etmektedir. Bu toplumları karakterize etmek için hareket ettirilmesi zor olan şeyler referans alınmaktadır. Fakat ulaşım ve teknolojiye meydana gelen değişimler insanların, malların ve mekânların ağırlığını ortadan kaldırarak hafifleştirmiştir. Hatta artık sadece hafif değil gittikçe daha çok artan ağırlıksız bir çağ deneyimlenmektedir.

Değirmekte fayda sağlayacak bir hususa da bu noktada yer verilmesi gerekmektedir. Akışkanlığın sıvı ve gazlara özgü bir durum olduğu yukarıdaki kavramsal tanımlamalar bağlamında ifade edilmişti. Bugün deneyimlenen noktada söyleyebiliriz ki akışkanlığın artık sıvı hâline ek olarak, artan oranda gaz hali de deneyimlenmektedir. Nasıl ki modernliğin katı halinin deneyimlendiği zamanlar aşıldıysa, akışkanlıkla ilk tanışılan dönemin ardından da bir hayli zaman geçmiştir. O halde akışkanlık sıvı haline ek olarak, daha hafif olan gaz haliyle de günümüz modern dünyasında vücut bulmuştur denilebilir. Ritzer'in de (2011: 23) belirttiği gibi, uzun borular aracılığıyla doğalgazın küresel düzlemdeki akışı, gazların sudan daha hafif olduğunun göstergesidir.

³ Kullanılan bu metaforlar, bugün geline nokta gerçekleşen temel değişikliklerin, anlamlandırılmasını iletmek adına kurgulanmıştır (Ritzer, 2011:24).

Şekil 1.2. Maddenin Hâl Değişimi

Katı bir maddenin sıvı hale dönüşmesi, zayıflaması erime olarak ifade edilmektedir (Özaşar, 2012: 112), ısı etkisiyle sıvıların gaz durumunu alması buhar olarak tanımlanmaktadır (Özaşar, 2012: 55). ‘Maddenin hâl değişimi’ olayı sadece erime ve buharlaşma olarak sınırlı değildir. Süblimleşme, kırılgılaşma, yoğunlaşma gibi birtakım olaylarda söz konusudur. Fakat çalışmanın amacı dışına çıkmadan metafor olarak kullanılan katı, sıvı ve gaz kavramlarının modernite tezahürlerine ek olarak modernliğin geçirmiş olduğu hâl değişimini anlamlandırmak amacıyla; erime ve buharlaşma ele alınacaktır. Belirli bir ısıyla karşılaşan katı maddelerin eriyerek sıvı hale dönüştüğü gibi, aynı şekilde modernliğin katı enstrümanları mevcut düzende gerçekleşen birtakım unsurlar (çalışmanın içeriğinde detaylı olarak yer verilecek) nedeniyle eriyerek yerini daha akışkan, geçici enstrümanlara bırakmaktadır. Sıvı maddelerin, gaz maddelere olan dönüşümü buharlaşma olarak nitelendirilmektedir. Gazlar sıvılara oranla daha çok akışkanlığı hissetmektedir. Bir metafor olarak ele alınan bu dönüşümde denilebilir ki, modernliğin akışkan evresiyle tanışalı bir hayli zaman geçmiştir ve dolayısıyla akışkanlık şiddetini giderek artırmış ve sıvı haline ek olarak gaz haliyle de modernlik günümüzde hayat bulmuştur. Tüketim, günümüz akışkan dünyasını anlamlandıran önemli bir kavramdır. Modernliğin akışkan evresinin deneyimlendiği ilk yıllarda gerçekleşen tüketim ile bugünün akışkan dünyasındaki tüketimin hızı aynı değildir. Akışkan dünyada anlam kazanan enstrümanlar, akıntıya kapılarak hız kazanmaktadır.

Hareketlilikteki artışın devam etmesi, sıvıların gaz halini almasına kaynaklık etmiştir. Gaz hale gelme durumu hafif olma, daha kolay ve hızlı akabilme gibi nitelikleri barındırmaktadır (Ritzer, 2011: 47). Kuzey ve Güney kutuplarında küresel ısınmadan kaynaklı gerçekleşen buzulların erimesi küreselleşmenin sorunlu yönleriyle ilişkili olarak

akışkanlık için başka bir metafordur. Artan akışkanlığın büyük fırsatların yanında büyük tehlikelere de kaynaklık ettiği açıktır (Ritzer, 2011: 24).

Premodern dünya ile modern dünya ağır toplumlar olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu toplumları karakterize eden unsurlar, hareket ettirilmesi zor olan şeylerdir. Mekânsal açıdan tarlada, çiftlikte, fabrikada bulunup; tahıl, makine, kitap, otomobil üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu üretimleri yapan kişiler köylü, çiftçi ve fabrikada çalışan işçilerden oluşmaktadır. Üretilen şeyler uzun bir zamana, çabaya ve masrafa denk gelerek katılık özelliği taşıırken, bu ürünleri üreten işçiler ise sabit olma eğilimindedirler. Tüm bunlara ek olarak; özellikle teknolojiye meydana gelen gelişmeler ile birlikte mallar, insanlar ve mekânlar kolay ve hafif bir şekilde hareket ettirilebilmiştir. Oda büyüklüğündeki bilgisayarların yerini artık mini bilgisayarlar almıştır. Taş plaklar bir zamanlar kullanılırken onun yerini kasetler ve daha sonra CD'ler almıştır. Fakat bu değişim hafiflik bakımından yeterli olmamıştır. Artık cep telefonu gibi teknolojik aletlerin sayesinde binlerce albümü insanlar ceplerinde taşımaktadır. Başka bir örnek vermek gerekirse; geçmişte bir kişi röntgen filmlerini ve MR görüntülerini başka bir ülkedeki uzman doktora göstermek istediğinde; ya posta yoluyla bu sonuçları doktora ulaştırması gerekecekti ya da uçakla doktorun yanına gidip sonuçları gösterecekti. Fakat bugün gelinen noktada artık bunlara gerek kalmamakta, dijital ortama aktarılan sonuçlar internet üzerinden e-mail ile başka bir ülkedeki doktora kolay bir şekilde ulaştırılabilmektedir. Tüm bu unsurlar ağırsızlaşmanın ve hafifliğin göstergesidir (Ritzer, 2011: 30-31). MR görüntülerine ek olarak geçmiş tarihler de kullanılan ve hastaların ayrılmaz bir parçası olan 'sağlık karneleri' de ağırlıksız dünyada payına düşeni almıştır. Doktorun ilaç yazmak için, hastaların da ilaç almak için kullandığı kişiye özel olan sağlık karnelerini çantalarında dolaştıran insanlar, artık bu yükten kurtulmuştur. Bugün gelinen noktada hastaların T.C. kimlik numaraları aracılığıyla bir sistem üzerinden yazılan ilaçlar eczaneden kolaylıkla alınabilmektedir. Akışkan zamana denk gelen bu değişimden de anlaşılacağı gibi akışkan dünyayla ilk tanıştığımız dönemle bugünün akışkan hayat koşulları aynı değildir ve dünya gitgide daha çok akışkanlaşmaktadır.

Giderek 'ağırlıksız'laşan günümüz dünyasında ağır olan şeylerin tamamen ortadan kalktığını söylemenin doğru olmayacağını yinelemek yerinde olacaktır. Dünya ağırlıksızlaşıyor fakat fabrikalar, binalar, ofisler, büyük ve hantal makineler, gazeteler hâlâ varlığını sürdürmektedir. Tüm bu ağır olan şeyler, küreselleştirilmeye çalışılsa da bu

süreç ağırlıklı oluşlarından dolayı yavaş ve güç hale gelmektedir (Ritzer, 2011: 31). Günümüz dünyasında marketlerin bir köşesinde hâlâ eskiye nazaran daha az okuyucusu olan günlük gazetelerin satışına devam edilmektedir. Ağırlıksızlaşan dünya, okuyucuların her an bu gazetelere ulaşmasını sağlamak amacıyla, gazeteleri bir telefon kadar kolay taşınabilir hale getirerek internet ortamında paylaşmıştır. Artık insanlar internet aracılığıyla cep telefonlarından birçok gazete haberine ulaşma imkânına sahiptir.

Görüldüğü gibi katılık, ağırlık metaforları geçmiş dönemi anlamlandırmada kolaylık sağlarken, akışkanlık, hafiflik-ağırlıksızlık metaforları da günümüz dünyasını anlamlandırmada kolaylık sağlamaktadır. Çalışmanın bu kesitinde, akışkanlığa ve onunla bağlantılı olan diğer metaforlara hem kavramsal bağlamda hem de modernite tezahürüyle-tarihsel bağlamda bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde katılık ve akışkanlığın modernite tezahürleri bağlamında anlam kazanan enstrümanlar irdelenecektir. Çünkü modernliğin akışkan evresine geçmeden önce birtakım katılıklar deneyimlenerek bu aşamaya gelinmiştir. Akışkan aşama geçmişin katılarının erimesi ve eridiği ölçüde yok olması üzerinden filizlenmiştir. Yaşadığımız dünyada birtakım katı enstrümanlarla karşılaşılrsa dâhi, günümüz dünyasına anlam katan unsur akışkanlıktır. Tam da bu bağlamda akışkan modern dünya anlamlandırmasına geçmeden önce, katı dünya düzenini konu edinmek yerinde olacaktır.

Akışkan aşama geçmişin katılarının erimesi ve eridiği ölçüde yok olması üzerinden filizlenmiştir. Yaşadığımız dünyada birtakım katı enstrümanlarla karşılaşılrsa dâhi, günümüz dünyasına anlam katan unsur akışkanlıktır

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLİĞE DOĞRU

2.1. PREMODERN DÜNYA

Modernlik fikri, köklü değişimlere kaynaklık eden dönemler sonucunda filizlenmiştir. Dünyayı algılayış biçimindeki değişim bir gecede gerçekleşen bir durum değildir. İnsanoğlu; hayata bakışının farklılaşmasına, geçmişini sorgulamasına ve dünyayı kutsallıklardan arındırıp sadece özgür aklını kullanmasına kaynaklık eden önemli dönemler geçirmiştir.

Dayanıklı yapıların sarsıntıya uğraması ve beraberinde bu yapıların yok olduğunu gösteren işaretler ile bu yapılardan arda kalan boşluğu doldurmaya çalışan kısa ömürlü, geçici olan şeylerin görüntüleri modernite olgusunu başlatan şeydir (Bauman, 2017b: 16). Bu noktada önemli olan soru: nasıl oldu da bu yıkılmaz yapılar enkaza uğradı ve bireyin hayata dair anlamlandırması kendi özgür aklının süzgecinden geçti? Bu soruya verilecek cevap oldukça uzundur. Fakat geçmiş dönemlerde hâkim olan katı enstrümanlara ve bu enstrümanların deneyimlemiş olduğu erimeye dair bir bakış açısı oluşturulması amacıyla soru kısa bir şekilde cevaplanmaya çalışılacaktır.

“Her devrimci geçişten sonra dünyanın çehreleri değişti. Dünya artık eski tarzda okunamazdı; insan dünyayı ve kendisini bu yeni mantık içinde düşünmeye başladı” (Jeanniere, 2011: 112). Orta Çağ’da katı değerler sisteminin geçerliliğini yitirip, yeniçağın başlamasına kaynaklık eden ve bizi modernite olgusuyla tanışmamızın basamağını oluşturan devrim niteliğinde olaylar vardır.

İçinde yaşadığımız dünya durumuna daha önceki bir durumu aşarak gelinmiştir (Taylor, 2014: 35). Tarihte olup bitenler birbiriyle bağlantılı durumlardır. İçinde yaşadığımız akışkan modern dünyayı anlamak için akışkan olmayan modern dünyaya ilişkin bilginin olması gerekmektedir. Kezâ aynı şekilde akışkan olmayan (katı) modern dünyayı anlamak için de modernlik sürecinde olan biteni irdelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmayı, henüz aydınlanmamış olan Orta Çağ dünyasında olup bitenler üzerinden kurgulayıp Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı’na doğru bir güzergâh çizilmesi yerinde olacaktır.

İlk Çağ’a hâkim olan köleci toplum anlayışının geçerliliğini yitirmesi sonucu Orta Çağ filizlenmiştir. Orta Çağ modernliğe giden yolda önem teşkil etmektedir. Çünkü Orta Çağ’ın hâkim düzeni olan feodal toplum yapısı, modernliğe damgasını vuran kapitalist düzen öncesinde yaşanan bir toplum yapısıdır. Feodalizm⁴ toprağa bağlı olan bir düzeni ifade etmektedir. Toprak mevcut düzen içerisinde en önemli mülktür ve aynı şekilde düzenin en önemli faaliyeti ise tarımdır. Serf- senyör ilişkisine dayanan feodal düzende, toprak sahibi olan senyör, topraklarında serfleri çalıştırmaktadır. Serfler ne tamamen köledir ne de tamamen özgürdür. Zaman içerisinde ticari üretimde meydana gelen gelişme beraberinde paranın gücünü de artırmıştır. Feodal düzenin ortadan kalkması tarihsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Kapitalizm bu noktada önem taşımaktadır, çünkü kapitalizm feodal düzenin son bulmasında rol oynamaktadır. S erf ve senyör arasındaki sınıf çatışması feodal dönemin sonlarına doğru daha da artmıştır. Burjuvazi bu savaşın başına geçerek serflerin ayaklanmasını kendi çıkarı doğrultusunda kullanmıştır (Aydemir ve Genç, 2011). Feodal düzen katı bir düzenin destekçisi olarak içerisinde birçok ayrıntıyı barındırmaktadır.

Dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar feodal toplumu meydana getiren sınıflardır. Feodal toplumda zenginliğin ölçütü topraktır ve sahip olunan toprak miktarı kadar bireyler zengindir. Günümüz dünyasında kullandığımız malların üretimi için fabrika, toprak, maden, gemi, demir yolu gibi çeşitli makinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat bu makineleri elinde bulundurma miktarı zenginliğin ölçütü olarak görülmemektedir. Feodal düzende ise hemen hemen tüm malların üretimi toprakta gerçekleşmektedir. Dolayısıyla zenginliğin kaynağı da topraktır. Toprağa sahip olmak için sürekli tartışma olması kaçınılmayacak bir durumdur. Feodal toplum yapısında kilise, en büyük toprak sahibidir. Tanrı’nın gözüne girmek isteyenler ya da kilisenin yoksullara, hastalara yaptığı hayra katkıda bulunmak isteyenler, kiliseye toprak bağışlamaktadır. Feodal düzenin şafağında, kilise canlı bir durumdadır (Huberman, 2005: 12-23). “Herkes, kral olsun serf olsun, öteki dünyada selamete erişmek için Papa’ya boyun eğmek zorundaydı. Kilise, Tanrı ile insanlar arasında yegâne vasıtaydı” (İnalcık, 2011: 14).

Feodal düzen içerisinde sermaye üretken değildir. İnsanoğlunun toprağı ekip biçmekten başka yapabileceğı fazla bir iş yoktur. Küçük pazarda değiş-tokuşla

⁴ “Batı Avrupa’da ortaya çıkıp Ortaçağ boyunca egemen olmuş olan tarıma dayalı üretim tarzıyla belirlenen ekonomik sistem ve toplum türü” feodalizm olarak tanımlanmaktadır (Cevizci,2000:371).

gerçekleşen ticaret; yeni malların, yeni yerlerin keşfedilmesiyle birlikte değişime uğramış, talepteki artışında eşliğiyle pazar genişlemiştir. Mevsimlik panayırlar ticaretin gelişmesi noktasında önem teşkil etmektedir. Para, yabancı malların alınıp satıldığı bu panayırlarda değer kazanmaya başlamıştır. Ticaretin gelişmesi, şehirdeki büyümeye de kaynaklık etmiştir. Feodal düzen kendi içerisinde katı kuralları barındırırken, tek geçim kaynağı olan toprağa ek olarak ticaret ortaya çıkmış ve bu durum toprağa bağlı feodal düzendeki kuralların, tutumların sarsıntıya uğramasına neden olmuştur. Mevcut düzenden memnun olan kral ve feodal beyler tüm bu olup bitenlerden rahatsızlık duymaya başlamıştır. Ticaretle uğraşan şehirli tüccar sınıf, feodal düzen için tehlike arz etmiştir. Toprak mülkiyetine dayanan feodal düzenin kısıtlamaları ve kuralları, tüccar sınıfının çıkarlarına uymamaktadır. Tam da bu bağlamda ayak bağlarından kurtulup, kendi kurallarını uygulamak isteyen tüccarlar ‘lonca birliklerini’ kurmuşlardır (Huberman, 2005: 20-50). Orta Çağ dünyasının feodal toplum yapısında, tarımsal kesimde serflik düzeni hüküm sürerken, kentsel kesimde zanaat ve ticarete yönelik lonca düzeni görülmektedir (Uygun, 2004: 7). Feodal toplum yapısındaki katılıkların giderek kırılmaya başlaması noktasında loncalar önem teşkil etmektedir. Katı düzende meydana gelen kırılmalarla birlikte insanoğlunun hayata bakışı da değişime uğramaya başlamıştır.

Aydınlanma sürecinde bir başka önemli kırılma noktası da coğrafi keşiflerdir. Yaşadığı dünyanın sadece kendi ayak bastığı yerle sınırlı olduğuna inanan Batı dünyasının doğa tasarımı, yeni toprakların keşfiyle yetersiz duruma gelmiştir. Tarihsel sahnede 16. yüzyıla denk gelen dönem çözülüş ve bu çözülüşün beraberinde getirdiği bir arayış dönemidir. Kutsal güç, bireylere olaylar karşısında ‘katlanma’ modeli sunmaktadır. Fakat yaşanan dönemde boy gösteren savaş, açlık gibi olaylar artık dayanılmaz hâle gelmeye başlamış ve katlanma modeli de gitgide etkisiz hâl almıştır. Tüm bu olup bitenlerin ardından yaşananlarda tüm hızıyla devam etmiştir. Doğa tasarımı Avrupa ile sınırlı olan Hristiyan dünyası, coğrafi keşifler ile yeni yerlerin keşfedilmesi sonucu çoklukla karşılaşmışlardır. Keşifler sonucunda farklı uygarlıkların yanında başka canlılar, başka bitkiler hatta başka taşlar da bulunmuştur. Doğa artık daha önce tanınmadığı yönleriyle insanoğlunun karşısında durmaktadır (Bumin, 2012: 12-16). Tüm bu anlatılar, doğaya farklı bir gözle bakmaya kaynaklık etmiştir. Çünkü doğa, bilinenlerin yanında birçok bilinmeyenleri de içine alan gizemli bir hâl almıştır. Artık tek bir doğrunun, tek

bir değerler sisteminin olmadığı anlaşılmıştır ve birey bu sayede kendi doğrularını sorgulama imkânını yakalamıştır.

Orta Çağ dünyasında ticaretle uğraşan şehirli kesimin dışında, yine toprağı işlemeye devam eden köylüler vardır. Başlangıçta kalıplaşmış işleri geleneğe uyarak yapan köylü nüfus, teneffüs ettiği havada özgürlüğü de solumuştur. Artık o da özgürlük dalgasından nasibini almak istemektedir. Savaşlar, salgın hastalıklar birçok kişinin ölümüyle sonuçlanırken bu durum hayatta kalan köylüler için bir kâra dönüşmüştür. Toprakta birilerinin çalışması gerekmektedir ve bu noktada artık işçinin emeği de değerlendirilmiştir. İşçiler bu durumu fırsata çevirmiştir. Sadece karın tokluğuna çalışmak istemeyen işçiler, emeklerinin karşılığında fazla ücret almayı talep etmeye başlamışlardır. Koşullar değiştikçe bununla beraber tutumlarda değişmeye başlamıştır. Feodal dönemin henüz şafağında çalışanların yaptığı mallar, evin ihtiyacını karşılamak için yapılırken bu durum yavaş yavaş değişmiş ve dış pazarlarda satılmak üzere yapılmaya başlanmıştır. Loncalardaki usta ve kalfa ilişkisinde başlangıçta eşitlik hâkimken, gitgide bu durum değişmiş ve ustalar kendilerini daha mevkili durumda görmeye başlamıştır. Yeni gelişen orta sınıf ellerindeki zenginliği, birikimi güvende tutmak için düzen ve koruyucu istemektedir. Başlangıçta koruyuculuğu feodal lordlar, soylular sağlamaktadır. Fakat artık merkezi bir otoritenin zamanının geldiği anlaşılmıştır. Güç için paraya ihtiyacı olan krala, feodal baronların baskılarından kurtulmak isteyen şehirliлер yardım etmiştir. Paranın elde edilmesi için ticaretin ilerlemesi gerekmektedir. Bu noktada krala para yardımında bulunan burjuvazi⁵ karşılığında kraldan ticaretin gelişmesine engel olabilecek durumların önüne geçmesini beklemektedir (Huberman, 2005: 55-90).

Kapitalist düzen öncesi deneyimlenen feodal toplum yapısında olup bitenler içerisinde birçok ayrıntı barındırmaktadır. Fakat bu noktada tüm ayrıntıların ele alınmasına imkân yoktur. Bilinmesi gereken nokta, düzen içerisinde meydana gelen bir değişiklik toplumun her noktasına yavaş yavaş sirayet etmeye başlamaktadır. Avrupa toplumunda gittikçe zenginleşip güçlenen yeni sınıflar, düzen içerisinde ruhsal etki yaratmıştır. Bu bağlamda Rönesans ve Hümanizm hareketleri gerçekleşen ruhsal etkinin tezahürleridir. Gerek maddi koşullar, gerekse ruhsal koşullardaki değişiklikler din

⁵ Şehirli özgür insan topluluğu olarak nitelendirilen burjuvazi, kapitalist olan bir toplumda üretim araçlarının sahibidir (Marshall, 2009: 84).

alanında da yeniliklere kaynaklık etmiştir. Bireyselleşme ilkesi toplumun her noktasında hâkimiyet kurmaya başlamıştır (İnalcık, 2011: 157).

Rönesans hareketi, modernliğe giden yolda önem teşkil etmektedir. İçinde yaşadığımız çağın ilk basamağı olarak görülen Rönesans, İlk Çağ ve Orta Çağ dünyasına ait bilgileri de altüst etmiştir. Rönesans bir geçiş özelliğiyle, iki çağ arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Rönesans’la birlikte Avrupa’da birçok alanda değişimler meydana gelmiştir. Kilisenin sahip olduğu maddi güç, orta sınıfta ekonomi alanında uyanan girişimci ruh sayesinde sarsılmıştır. Rönesans yeni formların oluşumuna kaynaklık ederken aynı zamanda da geçmişe dair birçok formun solmasını sağlamıştır. Orta Çağ’da hâkim olan düşünce sistemi dine hizmet ederken bu durum Rönesans’la birlikte değişmiş, felsefe kendini her türlü bağlılıktan sıyırmıştır. Felsefe yapan kişiler, din adamı iken Rönesans’la birlikte yazar, araştırmacı gibi dinle bağlantısız kişiler de bu alanda hâkimiyet göstermiştir. Tüm bu anlatılara ilişkin önemli olan bir ayrıntı şudur; Orta Çağ’da Tanrı hâkimiyetinden bahsederken yaşanan çağda aktif olan filozoflar doğruyu bulmakla uğraşmaz. Asıl gayesi zaten bulunmuş olan doğruyu sağlamlaştırmak ve onu sistemli hale getirmektir. Rönesans filozofunda ise bu durum tam tersi süreçte işlemektedir. Önüne hazır olarak sunulmuş doğruları istemez, kendi bağımsız doğrularının izini sürer. Amacı var olanı daha kalıcı hale getirmek değil aksine var olanı bir kenara atıp kendi bakış açısıyla yeni doğrular üretmeye çalışmaktır. Rönesans’ı deneyimleyen insanoğluna bundan sonraki zamanda sorumluluklar düşmektedir. Çünkü birlik artık etkisini yitirmiştir ve insan artık doğruya giden yolları kendi çabasıyla keşfetmek zorundadır (Gökberk, 2011: 161-164) ve tüm bu olup bitenler bize gösteriyor ki Rönesans’ı takip eden dönem olan “17.yüzyıl, Modernliğin bilim, yöntem ve doğa tasarımı olarak beşiğidir” (Bumin, 2012: 12). Rönesans hareketi ile insanoğlu kim olduğunu sorgulamaya başlarken Tanrı’nın hâkimiyeti de bireyin üzerinden kalkmaya başlamıştır (Gökberk, 2011: 169).

İnsanın kendi iç-dünyasında “yeni” yi arayan Renaissance felsefesi yeni bir insan anlayışı yanında yeni bir *din*, yeni bir *hukuk* ve devlet anlayışı da getirmiştir. Yeni din anlayışı da, en başta, *Reformation* (ya da Reform) denilen büyük din akımında kendini gerçekleştirmiştir (Gökberk, 2011: 177).

Yaşanılan çağı diğer zamanlardan ayıran formlar vardır. Hayatı düzenleyen, çepeçevre saran bu değerler, formlar canlılığını yitirince insanoğlu yeni değer ve

formların arayışına girmiştir. Aydınlanma, geçmişin güç kaybeden değerlerinin yerine yenisini koymuştur. Modernlik öncesinde yaşanılanlar insanın aklını kendi başına kullanamadığının, hep başkalarının kılavuzluğunu aradığının bir göstergesidir (Gökberk, 2011: 289). Reform, büyüdü dünyayı büyüden arındırmanın panzehri olma noktasında önemlidir.

Taylor (2014), modernliğin katı döneminde insanların kutsal ile olan ilişkisini irdelerken ‘tamponlanmış benlik’ kavramını kullanmıştır. Premodern dönemde tamponlanmış benliğin karşısında, ‘geçirgen benlik’ vardır. Geçirgen benlik dünyasında insanoğlu, kutsal karşısında savunmasız durumdayken, tamponlanmış benlik dünyasında kutsal ile araya bir sınır koyulmuştur. Geçirgen benlik ve tamponlanmış benlik kavramlarının irdelenmesine çalışmanın daha sonraki bölümlerinde geniş yer verilecektir.

Premodern dünyada, kilise hükümdarın karşısındaki tek güçlü rakiptir. Söyledikleri ve yaptıkları arasında uyum olmayan kilise, çok zengindir ve para elde etmek için birçok yolu denemektedir. Orta Çağ dünyasının hâkim iki gücü, kilise ve hükümdarın kararları birbirine uymamaktadır. Gittikçe zenginleşen Papa’nın gücü feodal lordlarınkinden daha tehlikeli duruma gelmiştir. Hâkim düzen olan ‘feodalizmin’ destekçisi konumunda kilise vardır. Feodalizme son vermek isteyen orta sınıfın, ilk olarak bu düzenin destekçisi olan kilisenin gücüne son vermesi gerekmektedir. Bu nedenle de Protestan Reformu önemlidir (Huberman, 2005: 93-98).

Birbirine düşman olan Katolik ve Protestan gruplara ayrılan Batı Hristiyan dünyasında matbaa sayesinde yeni fikirlerin yayılması, serbest düşüncenin gelişmesi, hümanizm önderliğinde Hristiyanlığın kaynaklarına inilmesi reforma öncülük eden koşullardır. Rahat bir hayat sürdüren Papa, giderleri karşılamak için para toplarken halkın isyanıyla⁶ da karşılaşmıştır (İnalcık, 2011: 158-159). Çoğunluk karın tokluğuna çalışırken, geçim derdindeyken, azınlığın (kilise) zenginlik içinde yaşaması ve buna ek olarak kıt kanaat geçinenlerden para toplaması tepkiye neden olan bir durumdur. Tüm bu nedenler ve daha fazlası reformu harekete geçiren koşulları meydana getirmektedir.

⁶ Feodal dönemde kilisenin anlayışına göre, insan aynı anda hem zengin hem de dindar olamaz. Ticari hayat üzerinde iktidar olan kilise, bazı istisnalar dışında kârı tehlikeli görmektedir. Tüm bu koşullar ticari canlılığın artmasına da engel olmaktadır (Erdem,2006:38).

Fransız Devrimi’de modernliğe giden yolda önem teşkil etmektedir. Milâdını dolduran her şey zamanla yerini başka enstrümanlara bırakmaktadır. Orta Çağ dünyasında gün yüzüne çıkan loncalar, değişen koşullara paralel olarak artık miladını doldurmuştur. Talebin artması, pazarın genişlemesi, malların tüketiciye ulaştırma işlevinde aracının rol oynaması gibi unsurlar eski yöntem ve pazarın, sayısız kuralların hüküm sürdüğü lonca kuruluşunun, endüstrinin gelişmesi noktasında artık ayak bağı olduğu görülmüş ve yıkılması gerektiği anlaşılmıştır (Huberman, 2005: 126-128).

Bugün deneyimlediğimiz çağ, yoğun toplumsal dönüşümlerin olduğu çağdır. Hızını gittikçe daha çok artıran toplumsal değişimlerin kökeni Batı Avrupa’ya dayansa da artık bu değişimlerin etkisi küresel bir hâl almıştır. 18. ve 19. yy Avrupa’sının deneyimlediği ‘iki büyük devrim’ değişimlerin özünü oluşturmaktadır. Bu devrimlerin ilki 1789’da gerçekleşen, ulus devletin sembolü olan Fransız Devrimi’dir. Bu devrim daha önce görülen isyanlardan farklılık arz etmektedir. Daha önce feodal idarecilere karşı köylüler ayaklanmışlardır, fakat bu ayaklanmalar çoğunlukla fiyat ve vergilerde kesintilerin uygulanması veya iktidardaki bazı idarecilerin uzaklaştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir (Giddens, 2018a: 13-14).

Endüstriyel örgütlenme dört şekilde gerçekleşmiştir. Bunlar; aile sistemi, lonca sistemi, eve iş verme sistemi ve fabrika sistemleridir. Orta Çağ’ın şafağında üretim ev için yapılırken, değişen koşullarla birlikte üretim pazar için yapılmaya başlamıştır (Huberman, 2005: 132-133). Başlangıçta kötü koşullar içinde karın tokluğuna çalışan köylülerin durumları eski durumlarına oranla biraz düzelmeye başlayınca, mevcut koşullarından hoşnutsuz olmaya başlamışlar ve daha fazlasını talep etmişlerdir. Köylülerin daha fazlasına ulaşmaları için üzerlerindeki ayrıcalıklı sınıfın yükünden kurtulmaları gerekmektedir ve bu noktada harekete geçmek için bir öncüye ihtiyaç duyarlar. Yükselen orta sınıf, burjuvazi köylülerin ihtiyaç duyduğu rehberliği üstlenmiştir. Feodalizmin yükünden kurtulmak isteyen sadece köylüler değildir, yükselen orta sınıfta bu yükten kurtulup, rahat nefes almak istemektedir. Burjuvazinin parası ve yeteneği olduğu halde, mevcut düzen içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Ayrıca burjuvazi birtakım kısıtlamalardan da rahatsızlık duymaktadır. Fransa’daki koşullar artık değişmiştir ve değişen koşullar eski yöntemlerle idare edilemez hale gelmiştir. Bu bağlamda ‘özgürlük, eşitlik, kardeşlik’ sloganı eşliğinde 1789’da Fransız Devrimi gerçekleşmiştir. Feodalizme karşı öldürücü darbe bu devrim sayesinde atılmıştır

ve gerçekleşen devrimle Orta Çağ'da son bulmuştur. Tüm bu olan bitenle birlikte artık serflik kalkmış ve ödenmek zorunda olan feodal vergiler, ödemelerde son bulmuştur (Huberman, 2005: 168-174). "...bazı istisnalar dışında, tarihte ilk defa, Fransız Devrimi'nde bir toplumsal düzen, evrensel özgürlük ve eşitlik gibi salt dünyevi ideallerin kılavuzluğundaki bir hareket tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır" (Giddens, 2018a: 14).

"Feodalizm yerine, malların serbest mübadelesine dayanan, öncelikle kâr etme amacını güden değişik bir toplum burjuvazi tarafından kuruldu. Bu sisteme kapitalizm⁷ diyoruz" (Huberman, 2005: 174) ve tam da bu noktada "Kapitalizm zenginliğin üretimi ve saklanması için uygun bir toplumsal araç olduğundan lonca imalatının yerini aldı" (Smith, 2001: 74). Feodalizmin hâkim olduğu toplum düzeni yerini kapitalist topluma bırakmıştır ve böylece modernliğin doğuşuna da az bir zaman kalmıştır.

Rönesans ve onu takip eden Reform, Aydınlanma hareketleri, premodern dünyanın hâkim düşünceleri üzerinde değişimlere kaynaklık etmiştir. Akla dayalı düşünce; din, metafizik ve soyut güçleri temel alan düşüncenin yerini almıştır ve tüm bunlara teknolojik gelişmelerde eşlik etmiştir. Sanayileşme süreci, üretimde makine teknolojisinin kullanılmasıyla başlamıştır (Zencirkıran, 2018: 268).

Britanya'da 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan 19. yüzyılda bu alan dışında da yayılan sanayi devrimi ikinci büyük devrimdir. Buhar gücünün üretimde kullanılması ve bu tarz güçler ile çalıştırılan yeni makinelerin oluşumu sanayi devrimini teknik yenilikler dizisi olarak sunmaktadır. Gerçekleşen teknik icatlar, ekonomik ve toplumsal değişikliklerin bir parçasını oluşturmaktadır. Tarımdaki işgücünün sanayi sektörüne göçü bunların en önemlisidir. Bu süreç tarımsal üretimin makineleşmesine, kentlerin ilk kez bu kadar genişlemesine kaynaklık etmiştir (Giddens, 2018a: 14). Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş modernitenin temel özellikleri arasındadır. Sanayi devrimi beraberinde sanayi toplumuna geçilmiştir ve bu devrimin gerçekleşmesinde Aydınlanma ve Bilimsel Devrim'in mühim etkileri bulunmaktadır. Sanayi Devrimi ve Bilimsel Devrim ile elde edilen sonuçlar yeni teknolojilerin bulunmasına kaynaklık etmiştir. Böylece teknik ve bilim arasında bir bağ ortaya çıkmıştır (Yaşar, 2011: 19-20).

⁷ İşçiler, yani bağımlı durumda olanlar ile üretim araçlarına sahip olan kapitalistler, kapitalist toplumun iki sosyal sınıfını oluşturmaktadır (Drucker, 1993: 14).

1760'lı yıllarda İngiltere'de başlayan ve 1800'lü yıllarda bütün Avrupa'yı etkisi altına alan sanayi devrimi, toplumsal hayatta o döneme kadar görülmemiş büyüklükte değişimlere yol açtı. Toplumsal hayatın her alanında köklü değişimler yaşanmaya başladı (Zencirkıran, 2018: 23).

Bilindiği gibi ipliğin eğrilme aşamasından geçip, dokunması zahmetli ve pahalı bir iştir. Premodern dünyada satın alınan bir kıyafetin günümüz dünyasında ekonomik karşılığı daha pahalıya gelmektedir. İcat edilen yeni makineler sayesinde imalatın fabrikalarda gerçekleşmesiyle üretim ucuzlamış ve kumaş kitlesel tüketim maddesine dönüşmüştür. Sanayi devrimiyle birlikte ekonomik düşüncede devrim yaşanmıştır. Premodern dönemin hâkim ekonomik yaşamının sıradan insanlar için anlamı; salt besin, giyim ve konut gereksinimlerinin temin edilmesini içermektedir. İnsanlar bu gereksinimlerinin temini için toprağa başvurmaktadır (Galbraith, 2011: 14-15). Topraktan elde ettikleriyle ailesini, hayvanlarını besleyen; mutfak ihtiyaçları ve ısınma için ormandan ya da dağın yamacından odun temin eden insanların hayatında iktisadi akılsallık söz konusu değildir. Fakat pazar için üretim yapımının gerçekleşmesiyle birlikte işin boyutu da değişmiştir. Bir tarım makinesi temin edip, üretimde artış sağlanabilir veyahut elle ağaç kesmek yerine testere temin edip zaman kazanarak komşuların da odunlarını kesmek kârlı bir durumdur (Gorz, 2007: 138-139).

İktisadi akılcılaştırmanın önündeki engel ihtiyaçların sınırlılığıdır. Yeterli olanla yetinmek, daha fazlasına sahip olmanın, daha iyi olmadığı ve fayda sağlamadığı anlamına gelmektedir (Gorz, 2007: 141-142). Böylece az ile yetinen insanlar daha fazlasına ihtiyaç duymadığı için kâr elde etme arayışına girmez. İnsanlar barınma, beslenme ve giyinme gibi salt temel ihtiyaçlarını temin etmekle yetinmektedir. Bir ekmek yapıp karnını doyurmakla yetinen insan ile daha çok ekmek yapıp hem kendi karnını doyurup, hem de yapmış olduğu ekmeği satarak kâr elde etme arayışına giren insanın hayata dair bakış açısı denk değildir. Kâr elde etme arayışında sanayi devrimi önem teşkil etmektedir.

Tekstil sektörü, sanayi devriminin ortaya çıktığı ilk alandır. İnsanoğlu geleneksel elişî kültürünün hâkim olduğu dönemde tekstil üretimini gerçekleştirmek için yün eğirme aletleri ve tezgâhları kullanmaktadır. Üretimi gerçekleştirdikleri mekân evleri iken, dar mekân ve sınırlı imkânlarla az sayıda ürün pahalıya mâl olmaktadır. Zamanla çıkığın icat edilişi, eğirme makinelerinin üretimde rol oynaması enerjiye gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Bu noktada su ve yel değirmenleri, ihtiyaç duyulan enerjiyi karşılamaları noktasında önemlidir. Su ve rüzgâr enerjisinden yararlanmak için insanoğlu bu

kaynakların bulunduğu yerlerde üretimi gerçekleştirmeye başlamıştır ve böylece üretimin merkezi olarak o dönemde fabrika olarak kabul edilecek mekânlar kurulmuştur. Tüm bunlara ek olarak buhar motorunun icat edilişi (James Watt)⁸ ile artık fabrika üretimi yaygınlaşmış ve bu icat endüstri devriminin gerçekleşmesine kaynaklık etmiştir (Parlak ve Küçükkuş, 2020: 6-7). Başlangıçta sınırlı aletler ve kol gücüyle üretimi gerçekleştirmeye çalışan bireylerin, mekân olarak büyük yapılanmalara ihtiyaç duymadığı anlaşılmaktadır. Çünkü üretim evde ve ev için gerçekleşmektedir. Fakat icatlarla birlikte üretim artışına da paralel olarak, insanoğlu fazla ürünü de elinden çıkarmaya çalışmıştır. Koşulların değişmesi, üretim anlayışının da değişmesine kaynaklık etmiştir.

Fabrikaların gün yüzüne çıkmasıyla birlikte, tarımsal üretimin işsiz kalan emekçileri eski yerleşim yerlerini terk ederek fabrikaların yakınlarına yerleşmişlerdir. Hammaddenin fazla oluşu ve eldeki imkânların bu maddeleri işlemek için yetersiz oluşuyla birlikte dokuma sektöründe yeni teknolojik gelişmelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum sanayi üretiminde kullanılan teknolojik gelişmelerinde tetikleyicisi olmuştur. Örnek olarak ‘uçan mekik’ adlı dokuma aracı verilebilir. El emeği ile gerçekleşen dokuma işi, artık bu araç ile makineleşmiştir. Makinelerin dokuma işini gerçekleştirmesiyle birlikte bu sefer hammadde azalmış ve böylece hammaddedeki artışı sağlamak için eğirme makineleri gün yüzüne çıkmıştır (Özben, 2017: 21).

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek için gerçekleştirdikleri üretim biçiminde meydana gelen değişiklik, sanayi toplumlarının yeni bir toplum olarak gün yüzüne çıkmasına kaynaklık eden durumdur. Yeni bir toplum türü olarak beliren sanayi toplumu yaşamını, topraktan kazanan tarım toplumundan farklı olarak sanayiye dayalı üretimden ve beraberinde bu üretimin meydana getirdiği ekonomik sistemden elde etmiştir (Özben, 2017: 73).

Avrupa’da 17. ve 18. yy’da büyük toplumsal ve siyasal dönüşümlere kaynaklık eden ve ücretli işgücünü (üretim araçları ellerinden alınmış işçiler) gerekli kılan sermaye birikimi gerçekleşmiştir. Kapitalizmdeki gelişimin hızlanması ile geçimini küçük toprakları ekerek kazanan feodal toplumun köylülerinin bir kısmı, teşvik ve zorlama ile

⁸James Watt’ın sanayi devriminin başlamasına kaynaklık eden buhar makinesi bir tür motordur. Uygulama alanı olarak başta demiryolu ve deniz ulaşımı araçlarıyla birlikte yeni üretim tarzının da kalbinde yatan bir buluştur (Özben,2017:20-21).

kırdan kente taşındı. Geçimini topraktan sağlayan bu köylüler geldikleri yerde hayatlarını idame ettirmek için sermaye sahiplerine bağımlı işçiler olmuşlardır. Daha önce kırsal bölgenin çalışanları olanlar sanayileşme süreci ile birlikte kent esaslı endüstriyel işçi sınıfına doğru evrilmişlerdir (Giddens, 2018a: 41).

“Sanayi devrimi sürecinde en köklü değişimlerden birisi çalışma hayatında yaşandı” (Zencirkıran, 2018: 24). Üretim merkezi olarak ev, sanayi devrimi öncesinde merkezi rol oynamaktaydı. Sanayi devrimi ile birlikte modern fabrika sistemi, üretimin merkezi konumu haline gelmiştir (Parlak ve Küçükkuş, 2020: 12). Kurulumu aşamasında büyük sermayeye ihtiyaç duyulan, üretimin makine teknolojisine dayandığı, kitle üretiminin gerçekleştiği fabrikalarda, işlerin verimli ve düzenli bir şekilde yürütülmesi için katı bir iş disiplini gerekmektedir (Zencirkıran, 2018: 25). Fabrikadaki çalışma saatleri uzundu, işçiler daha önceki ev sisteminde de uzun saatler boyunca evde çalışmaktaydı. Fakat işçileri uzun çalışma saatlerinin aksine, fabrikada hâkim olan disiplin zorlamaktaydı. Yeni icatlarla birlikte eski makinelerin miladını doldurup yerine yeni makineler geçeceği için, üretim araçlarının sahibi burjuvazi biran önce ellerindeki makinelerden maksimum üretimi almak istemektedir. Dolayısıyla makineler sürekli çalışmaktadır ve işçilerden bu makinelere ayak uydurması beklenmektedir. Tüm bunlara ek olarak ustabaşı da çalışanları gözetim hapsine tutup, emirler yağdırmakla meşgul olmaktadır (Huberman, 2005: 200). “Kendi kendine yeten, açlık kaygısı olmayan tarım insanı, sanayileşme süreciyle birlikte vahşi bir yaşam mücadelesinin içinde kendini buldu” (Zencirkıran, 2018: 25) ve tüm bu yaşananlar insanoğlunun daha önce yaşamadığı, karşılaşmadığı bir durumdu. Deneyimlenen yeni düzende, makineler insanlardan daha önemli bir konuma gelmekteydi (Huberman, 2005: 201).

Değişime karşı dirençli olan tarım toplumunda, farklılık tehdit olarak algılanarak benzerliğin hâkimiyet kurduğu bir düzen inşa edilmiştir. Fakat sanayi toplumu, kendisini değişim olgusuyla var etmiştir. Farklılıkların ön planda olduğu bu toplumlarda, coğrafi ve toplumsal hareketlilik de ön plandadır. Akılcı düşünce ve pozitif bilimin önemli rol oynadığı sanayi toplumlarında geleneğe, metafiziğe dayalı düşünceler küçümsenmektedir (Zencirkıran, 2018: 274-275).

İnsanoğlu aydınlanma sürecinde uzun bir zaman inandığı doğruların, olup biteni anlamlandırmada yetersiz olduğunun farkına varmıştır ve nihayetinde tüm bu olup

bitenlerin sebebi, kutsallıktan arındırılıp bilimsel bir açıklamaya eşlik etmesiyle birlikte benlik değişime uğramıştır. Benlik artık ruhların ve doğaüstü güçlerin hâkim olduğu dünyanın, savunmasız benliği olmaktan çıkıp tamponlanmıştır. Burada asıl mesele sadece sihirden arınmış bir dünyayı deneyimlemek değildir. İnsanoğlu bundan sonra aşkın güçlere bıraktığı ahlaki düzen getirme yetkisini üstlenmenin yanında kendi aklına da güvenmesi gerekmektedir (Taylor, 2014: 34).

Modernliğe giden yolda yaşananlar değerlendirildiğinde meydana gelen değişimler biranda gerçekleşti deyip tek bir nedene bağlamak doğru olmaz. Rönesans öncesinde Orta Çağ'da hâkim olan skolastik felsefe hemen yıkılmamıştır. Zaten kendi içerisinde birtakım dağınılımları deneyimlemiştir. Tanrı'nın yasası ile aklın yasasını birleştirmeye çalışan skolastik felsefede çözülme yaşanmıştır. Bilimin doğruları kutsallıklara uymazken aynı şekilde kutsalın doğrusu da bilime uymaz hale gelmiştir (Gökberk, 2005: 165).

Hayatı yaşama biçimimizin değişikliğe uğrayacak oluşu; yeni düşünceler, yeni tarzlar bizde öncelikle tedirginlik uyandırır. Çünkü değişiklik, hayatımızın devamlılığını ve bütünlük duygusunu bozar. İnsanın hayatının altüst olma noktasına gelmesi tedirgin edicidir. Sanki hayat kontrolden çıkacak gibidir (Ulusoy, 2017: 12).

Modernliğe giden yolda meydana gelen köklü değişikliklere bu bölümde yer verilmiştir. Bilimin önderliğinde kurulacak yeni toplum, eskiye dair birçok şeyi yıkmıştır. Değişim, yaşam koşullarını daha iyi duruma getirmek isteyenler için heyecanla karşılanan bir durum olsa da, alışılmış geleneklerin biranda silinmesi, yerine yepyeni değerlerin yerleştirilmesi insanoğlunu bir yandan da tedirgin etmektedir.

“Modernlik, yakın bir zamana kadar, Aydınlanmanın kendisine taktığı “ilerleme” kulpuyla insanlığın en değerli ve göz kamaştırıcı hazinesi olarak görülüyordu” (Özben, 2010: 15). Aydınlanma sürecini yâd ederken, eskinin solması sonucu yerine filizlenecek olan yenilerin önderliğinde insanoğlu ileri ve sorunsuz bir dünyaya kavuşacağı umudunu taşımaktadır. Fakat tüm bu gelişmeler toplumu bir yönden daha farklı ve daha ileri bir duruma getirmenin beraberinde birçok kayıplara da neden olmuştur. Modernliğin klasik (katı) evresinde hâkim olan yeryüzü cenneti kurma düşüncesi, katılıklar ve sonrasında bu çalışmanın da ana teması olan günümüz akışkan modern dünyasını anlamlandırmaya çalışmanın sonraki bölümlerinde yer verilecektir.

2.2. AYDINLANMA

Aydınlanmanın ne ifade ettiğine ilişkin cevap Immanuel Kant'tan gelmektedir. Kant (2000), insanoğlunun salt bir şekilde kendi aklını kullanamadığından dolayı ergin olamadığını ifade etmektedir. Aydınlanma, ancak bireyin kendi aklını kullanıp; başkasının yönlendirmelerini kendi aklına öncelemediği zaman gerçekleşir. Aydınlanmanın temel düsturu olan 'aklını kullanma cesareti göster' sözü bu noktada belirleyicidir. Bireyin kendi aklını kullanması cesaret, yüreklilik, kararlılık isteyen bir durumdur. İnsanoğlu birçok nedenden dolayı, bile isteye kendi aklını kullanmaktan ziyade bir kılavuza ihtiyaç duymuştur. Her şeyin başkaları tarafından düşünüldüğü, karar verildiği dünyada insanoğlu, düşünmek için vakit harcamadan, önüne sunulmuş her şeyiyle hazır olan dünyanın kurallarına itaat etmekteydi. Bu durum isteyerek, seve seve gerçekleşen bir durumdur. Çünkü insanoğlu, başka bir şekilde yaşamayı bilmemektedir ve zaten bunu deneyimlemesine izin de verilmemiştir. Kant'ın belirttiği gibi aydınlanma yavaş bir şekilde gerçekleşebilir. Devrimler, düzenlerin değişmesine kaynaklık etse de, yeni önyargılar tekrar oluşabilir. Aydınlanma için özgürlük gerekli bir alandır. İnsanoğlu, kitlelerin önünde aklını çekinmeden özgürce kullanabilmelidir. Fakat özgürlüğe karşı her taraftan kısıtlama, engelleme sesleri duyulmaktadır. Kant, yaşadığı dönem itibarıyla henüz aydınlanmış bir çağı deneyimlenmediğini fakat o yolda ilerlendiğini ifade etmektedir. İnsanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmayış durumu giderek azalmaktadır.

“Mucizeyi reddederek akla ve deneye yer veren aydınlanma devri ile, o zamana kadar egemen olan klasik dünya görüşü yeni bir şekil almıştır” (Uygun, 2004: 29). Aydınlanma Çağı, Rönesans döneminde Orta Çağ'da hâkim olan düşünce ve inançlardan kopuşun gerçekleştiği, değişimlerin belirlediği bir durum üzerinden gün yüzüne çıkmıştır (Çüçen, 2006: 25). Mevcut düzen içerisinde hâkim olan değerler, formlar eski canlılığını kaybedince bunların yerine geçecek, yol gösterici düşüncelerin arayışına girilmektedir. Yeni Çağ'da yaşanan Aydınlanma, bu arayışın bir sonucudur. İnsanoğlunun geçmiş dönemde, hâkim değerler sisteminden, dini bağlanmışlığından sıyrılıp kendi özgür aklıyla hayatını aydınlatma girişimi Aydınlanma olarak tanımlanmaktadır (Gökberk, 2011: 289). “Geniş anlamıyla Aydınlanma, ortaçağın kapanması ile ortaçağın hayat anlayışına karşı yeni bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır ” (Gökberk, 2011: 290).

18.yy'ın sonlarında Fransa'da beliren Aydınlanma hareketi (Hollinger, 2005: 11), Şaylan'ın (2009: 58) da belirttiği gibi, insanların sorunları bilim önderliğinde çözebileceğini temel alan bir kültürü ifade etmektedir. Yeryüzü cennetinin kurulacağı vaadi veren Aydınlanma, bilime büyük güven duymaktadır. Doğa ile ilgili bilgisini geliştiren insanoğlu, bu sayede doğa üzerinde hâkimiyet kuracaktır. Aydınlanma süreci içerisinde dinde reformasyon gerçekleşmiştir⁹. Katı, değişmez kurallara sahip Katolik mezhebi eski gücünü kaybetmiş ve Protestanlık ortaya çıkmıştır. Devlet anlayışında da değişimler gerçekleşmiştir. Din temelli anlayış yerini ulus devlet anlayışına bırakmıştır. Aydınlanma Çağı ile birlikte yeni bir insan ve yeni bir toplumun temelleri atılmaya çalışılmıştır. Aydınlanma'daki temel ilkeler; rasyonel akıl, metafiziği reddederek dinde aydınlanma, insan haklarının ön planda olması, özgürlük anlayışı, ilerlemecilik ve bireycilik olarak sıralanabilir. Aydınlanmacılar aklın önünde engelleyici bir faktör olmadığı takdirde, aklın doğru düşünmeye kaynaklık edeceğine ve bununla paralel bir şekilde doğru eylemleri gerçekleştirmeyi sağlayacak tek kaynak olduğunu ifade eder (Çuçen, 2005: 26-32). "Aydınlanma Dönemi'ni özetleyen iki kavram: Bilim ve ilerlemeydi. Aydınlanma Düşüncesi, insanlığın bilim sayesinde, doğrusal bir çizgi üzerinde ilerleyerek, bilim öncesi karanlıktan aydınlığa çıkmasıydı" (Ateş, 2013: 5).

"Aydınlanma süreci, dinde reform ve Rönesans'ın etkisiyle 'aklın' özgürleşme sürecine girmesi, bilimin ve dolayısıyla teknolojik gelişmelerin de önünü açmıştır" (Özben, 2017: 20). Aydınlanma Çağı, akıl çağı olarak da nitelendirilmektedir (Cevizci, 2000: 31). Deneyimlenmiş olan bu dönemde, sonunda ceza olasılığı olsa bile bilimsel gelişmeler, gözlem ve deneye odaklı bilgiler söylenebilmiş ve doğa-evren sayılarla ifade edilen, üzerinde deney ve gözlem yapılabilen şeyler haline gelmiştir. Akıl, kurulacak yeni düzende bir yol gösterici olacaktır. Aklın insanlığı hep en mükemmele ve en iyiye yönlетеceğine ve beraberinde akıl sayesinde cehaletten, hurafelerden kurtulan insanlığın, daha mutlu dünyaya erişeceğine inanılmıştır (Erdem, 2006: 49-51). Bilimsel rahipler, tanrısal rahiplerin yerini almıştır. Kılavuzu ilerililik olan toplum, Tanrı'nın ezeli ve ebedi olarak belirlemiş olduğu toplumun başaramadığı şeyleri başaracaktı (Bauman, 2001: 34).

⁹ Hristiyanlıktan nefret eden ve neredeyse hepsi ateist ya da deist olan Aydınlanma düşünürleri, insanlığın ilerlemesinde engel olan unsurlar olarak dini, bâtıl inançları görmüşlerdir. Fiziki evren tüm yönleriyle rasyoneldir ve evrenin sahip olduğu düzen rasyonel ilkeler ile belirlenmektedir. Orta Çağ dünyasındaki bâtıl inançlar ve bağnazlıklar geride bırakılmıştır. Bilimin, din üzerinden zafer kazanması bu noktada önemlidir (Cevizci,2000:99-100).

Endüstri çağı insanlar için büyük umutları da beraberinde getirmiştir. Teknik ve bilim sayesinde insanlar en güçlü ve her şeyi bilen olacaklarını sanmışlardır. Feodal dönemin yıkıldığı, yeni bir döneme girildiği bu zaman diliminde yeni bir özgürlük duygusuna kapılan insanlar, adeta her şeyi yapabilme hakkını kazandığını sanmıştır (Fromm, 2015: 19). Sanayi devrimi, o dönemde hâkim olan modellerin üstesinden gelemeyeceği, idare edemeyeceği yeni koşullar ve sorunlar meydana getirmiştir. Geçmiş dönemin hâkim düzeninde anlam atfeden feodalizm, monarşizm ve geleneksel dinler, yeni sanayileşmiş düzeni, sürekli olarak değişen modern ekonomiyi idare etmeye uygun değildir. Bu nedenle de insanlar, yeni düzenin isteklerini karşılayabilecek yeni modeller geliştirmeye gereksinim duymuştur. Bu değişim hareketliliği, uzun yıllar boyunca savaşların ve devrimlerin yaşanmasına kaynaklık etmiştir (Harari, 2018: 47). Aydınlanma sürecinde gerçekleşen yeniliklerin, değişimlerin insanlar için umut kaynağı olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Yeryüzü cennetine kavuşma hayalindeki insanlar zamanla bu hayalin gerçeğe dönüşmesinin zor, hatta imkânsız olduğunu deneyimleyerek görmüşlerdir.

Her şeyde olduğu gibi Aydınlanma' ya karşı da eleştiriler gün yüzüne çıkmıştır. Aydınlanma aklı, onun ruhsuz olduğunu ifade eden Romantikler ile çok radikal olduğunu söyleyen muhafazakârlar tarafından eleştirilip, dini hakikatlere ve geleneksel ahlâka karşı düşmanca tavrı nedeniyle karşı çıkmıştır (Cevizci, 2000: 100). Rene Descartes, akılcılığı ve doğa bilimlerine dair güveninden dolayı modern felsefenin kurucusu olarak nitelendirilmiştir. Jean Jacques Rousseau, aklı insanlığa verilmiş olan bir armağanın aksine; bir hastalık veyahut da bir sıkıntı olarak değerlendiren bir tepkinin mimarı olmuştur (Cevizci, 2000: 656). Rousseau, yaşamın getirilerini koşulsuz olarak kabul etmemektedir. Deneyimlemiş olduğu dönemin teknik ve bilimsel ilerlemelerinin sunmuş olduğu lüks, konforlu yaşam açısından değerlendirip sevinçle benimsememektedir. Rousseau, tüm bu olan bitenin neden olduğu çelişkili, sancılı sonuçları görmüştür. Gelişmelerin daha çok olumsuz yönlerini dikkate almıştır (Kayhan, 2000: 59). Evrensel insan doğası kabulü ve herkes için geçerli olan tek bir doğa yasasının varlığını savunan akılcılığa, Montesquieu şiddetle karşı çıkmıştır (Cevizci, 2000: 659).

İnsanoğlu yaşamı boyunca birçok aşamadan geçerek değişikliklere şahit olmuştur. Deneyimlenen her yeni düzen ile birlikte, daha önceki düzen temelinden sarsılarak, yerine yeni düzene özgü kural ve görüşler yerleştirilmiştir. İnsanlık tarihinde ortaya çıkan

önemli değişimler şu şekilde sıralanabilir; ilk olarak tarım toplumuna geçişin getirisi olarak insanların yerleşik hayata geçmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Kitleli üretim ve tüketimin gerçekleştiği sanayi toplumları da köklü değişimin gerçekleştiği ikinci bir aşamadır. Sanayi toplumunun geride kaldığı, bilginin ön planda olduğu bilgi toplumu da gerçekleşen köklü değişimin üçüncü uğrak yeri olmuştur (Uygun, 2004: 5). Çalışmanın daha önceki başlığında Orta Çağ dünyasında gün yüzüne çıkan, tarım toplumunun tezahürlerinden biri olan feodal düzene yer verilmiştir. Geleneksel yapının çözülüşüne kaynaklık eden bir dizi olaylar ile birlikte modernleşme süreci başlamıştır. Aydınlanma dönemi, modernliğe giden yolda önem teşkil etmektedir. Bu dönemde olup bitene ilişkin görüşlerini dile getiren aydınlanmacı düşünürler, değişimlerin analizi noktasında farklı fikirleri savunmaktadırlar. Aydınlanmanın getirilerine ilişkin olumlu bir bakış açısına sahip olan düşünörlere ek olarak bu sürecin getirilerine karşı olumsuz tavır takınan düşünörlerin birkaçına çalışmanın içeriğinde kısaca yer verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde köklü değişimlerin yaşandığı modern/sanayi düzenine, yani modernliğin katı dönemine yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATI MODERN DÜNYA

3.1. MODERNLİK ÜZERİNE

Batıda Aydınlanma döneminde gün yüzüne çıkan toplumu belirtmek için modernite terimi kullanılmaktadır (Hollinger, 2005: 4). Modernite, bireyleri Orta Çağ'ın karanlığından, hurafelerinden kurtaran, akıl ve bilim vasıtasıyla bireyin ezilmişliğine karşı koyan, birçok alanda dönüşüme ve sistem değişikliğine kaynaklık eden bir duruma karşılık gelmektedir. Bir süreci ifade eden modernleşmeye karşılık modernite, bir durumu imâ etmektedir (Baran, 2006: 383).

Modernizm, 19.yüzyılın sonu ve 2.Dünya Savaşı'nın başına kadar olan süreci ifade eden, bilhassa sanat ve edebiyat alanında gerçekleşen değişimler için kullanılmış olan bir terimdir. Fakat bu terim sadece sanat ve edebiyat alanındaki değişimleri ifade eden bir hareket değildir. Siyasal, teknolojik, ideolojik değişim ve gelişimleri de etkileyen, kapsamı geniş olan entelektüel bir harekettir (Marshall, 2009: 508). 'Modern' yeni anlamını taşıırken; modernlik, deneyimlenen bu yeni durumu anlatmaktadır. Modernliğin ideolojiye dönüşümü ise modernizmi ifade etmektedir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 16). Gelenekseli, yeniyi tâbi kılma; yerleşik olanı, yeni ortaya çıkana benzetme eğilimini ifade eden modernizm, değişen koşullara göre inanç sistemleri ve öğretilerini uyarlama hareketidir. "Başka bir deyişle, modernizm Aydınlanmayla birlikte gerçekleşen entelektüel dönüşümün ortaya çıkardığı dünya görüşünü, hümanizm, dünyevileşme ve demokrasi temeli üzerine yükselen bilimsel, akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci ideolojiyi ifade eder" (Cevizci, 2000: 655).

Rasyonellik, bilimsel/evrensel doğrular, pozitivism¹⁰, mantık, bilimsellik gibi kavramlar modernizmi betimleyen temel kavramlardır (Kale, 2002: 29). Diğer bir deyişle; düşünsel sahada rasyonalite¹¹, ekonomik sahada kapitalizm, siyasi sahada ulus devlet,

¹⁰ Modern bilimi temel alarak –metafiziği, dini, bâtıl inançları- bilimin ilerlemesine engel olan düşünce tarzları olarak nitelendiren gözlem ve deneyime dayanan dünya görüşü, pozitivism olarak ifade edilmektedir (Cevizci,2000:769).

¹¹ Rasyonalitenin gerçek örneği; Mantıksal akıl yürütme, deney ve gözlem aracılığıyla önermelerin sınanıp, doğrulandığı bilimdir (Cevizci,2000: 788). Rasyonalite, modernite olgusunun meşruiyet aracıdır (Erol,2016:52).

teknolojik sahada sanayileşme ve sosyal sahada ise kentleşme; modernliğin getirileri olarak sıralanabilmektedir (Ateş, 2013: 8).

“Modernin” kelime anlamı; çağcıl, çağdaş, yeni; asri olup “modernizm” de çağcılık; yenilikçilik demektir. Modern teriminin içeriği her çağda her dönemde ‘yeni’ olan şeylerle değişmekle birlikte eskiden yeniye geçişi ifade etmekte; çağcıl yeni olan şeyleri irdelemek için kullanılmaktadır (Kale, 2002: 29).

Modernleşme olgusu farklı yollarla başlatılabilir, fakat teknoloji ve değerler üzerindeki değişim bu başlangıcın en muhtemel olanıdır. Modernleşme süreci ile kurumlar çoğalmıştır ve geleneksel toplumlardaki basit yapılardan, modern toplumun karmaşık yapılarına doğru dönüşüm olmuştur (Marshall, 2009: 509). 16.yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden değişim ve dönüşüm dönemi modernleşme süreci olarak ifade edilmektedir. Modernleşme sürecinde kilisenin egemen konumu yerini bilime bırakmıştır. Kentler geleneksel yerleşimin yerini almıştır. Doğa ve kendisi hakkında yeterince bilgiye sahip olmayan insanoğlu, özgür aklı sayesinde bu bilgilere ulaşacak ve kendi isteği doğrultusunda doğayı ve toplumu şekillendirecektir (Şaylan, 2009: 73-74).

Modern bilimin doğuşu, doğayı fethetme ve doğayı insanın ihtiyaçlarına tabi kılma gibi güçlü bir tutkudan doğmuştur (Bauman, 2003: 57). Modernite projesinde, akıl ve bilim önderliğinde tasarlanmış olan dünyada insanlar, her şeyin yolunda gittiği iyi yaşama kavuşacağı düşüncesine sahipti. İlerleme fikriyle yola çıkıp, dünyayı yeryüzü cennetine dönüştürecek güç; modern insandı (Şimşek, 2014: 53). Ekonomik, toplumsal, siyasal bir dönüşüm olan modernizm, insanlığın geri kalmışlığından, hurafelerden kurtarmayı amaçlayarak, temel aldığı ilerleme olgusuyla insanlığın daha iyiye doğru hareket ettiğini kabul etmekteydi (Kale, 2002: 30).

Charles Dickens’ın ‘Zor Zamanlar’ (1997) adlı romanını bu noktada ele almak yerinde olacaktır. Dickens, matematiksel bilimlere ve akla güvenen bir düzene yer vermektedir. Romanın kahramanlarından biri olan Thomas Gradgrind gerçekleri öncüleyen, akla büyük bir değer atfeden ve insanların kafalarını hayallerle doldurmasına karşı çıkan biridir. Her şeyi matematiksel veriler üzerine kurguladığı hayatında çocuklarını da bu şekilde yetiştirmiştir. Eğitimin yönelmesi gereken tek hedef akıldır. Çocuklarını eğitirken de birtakım kurallar ve belirli bir çizgi doğrultusunda eğitmiştir. Gradgrind, kızını yaşça büyük olan arkadaşıyla evlendirir. Aradaki yaş farkını önemsemeyen baba, bu evliliğin duygusal olarak değil de mantıksal olarak uyumlu bir

evlilik olacağını savunmaktadır. Romanın içeriğinde aklın önderliğindeki bir hayatın sorunsuz bir hayat olacağına dair görüşlere fazlaca yer verilmektedir.

Bauman, modernliği 17. yüzyılda Batı Avrupa’da derin toplumsal, entelektüel ve yapısal dönüşüm ile başlayan, kültürel bir proje olarak Aydınlanmanın gelişimiyle ve toplumsal olarak da endüstri toplumunun gelişmesiyle kurulan yaşam şekli olarak olgunlaşan tarihsel bir dönem olarak açıklamaktadır (Bauman, 2003: 13). Berman (2005: 29), modernliğin tarihini 3 evreye ayırmıştır. İlk evrede (16.yüzyıl-18.yüzyıl) insanoğlu içinde bulunduğu, yeni deneyimlediği modern hayatı anlamlandırmaya çalışmıştır. İkinci evrede (1790’lar) bireyler aynı anda iki farklı dünyayı deneyimlemiş hissine kapılmıştır. Bu süreçte modernleşme düşüncesi kökleşmiştir. Üçüncü, son evrede ‘20.yüzyıl’ artık modernleşme sürecinin yayıldığı görülmektedir.

Modern insan, akli ile açıklayamayacağı, mantık dışı kabul edilen şeylerden kaçınmaktadır (Şimşek, 2014: 25). Modernliğin temelinde akıl ve ona eşlik eden bilim vardır. Geçmiş dönemde deneyimlenen Orta Çağ’ın hâkim inanış ve düşüncelerinden, yaşayış biçiminden, radikal bir kopuşu belirten modernizm, akla dayalı bir dönemi ifade eder. Bu dönemde bireyin, bilimin önderliğinde akli sayesinde tüm sorunları çözebileceğine dair bir inanç vardır. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran özellikler; kentleşme ve sanayileşme, aklın ön planda olması ve ulus devlettir¹² (Baran, 2006: 372). Bunlara ek olarak bireyciliğin ön planda olması, büyümenin ve dinin düzen içerisindeki belirleyiciliğinin gerilemesi ve daha birçok ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler modernleşmenin içeriğini oluşturmaktadır (Loo ve Reijen, 2014: 15). Modernleşme ile birlikte tarıma dayalı bir toplum yapısı yerine sanayiye dayalı bir toplum ortaya çıkmıştır. Durağan, küçük çaplı el sanatları yerine sanayileşmiş, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, okuryazarlığın arttığı, şehirleşmiş dinamik bir yapı modernleşme olgusunun özellikleri arasındadır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 94). Bauman’a göre (2003: 70-71) teknoloji, iş bölümü, bilgi birikimi (sıradan insanların anlamadığı) ve beraberinde bilimin artan otoritesi vb. modernliğin ayrılmaz parçalarıdır.

¹² “Ulus-devlet, bir toplumun yöneticilerinin başarılı bir şekilde, şiddet araçlarının (ordu ve polis) kontrolünü tek elde topladıkları ve bu kontrolün, sınırları kesin bir biçimde belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yönetimlerini destekleyen başlıca yaptırım olduğu, siyasi yönetim kurumlarını kapsayan bir devlet olarak tanımlanabilir” (Tilly’den akt. Giddens, 2018a: 142).

Gelenekselliğin hâkim olduğu kültürlerde, önceki kuşakların sahip olduğu deneyimleri sürdürdüğü için geçmişe saygı duyulmaktadır. Fakat modernlik düşüncesinde, gelenek ile zıtlık vardır (Giddens, 2018b: 42). ‘Yaratıcı yıkım’ olgusu modernlik sürecinde önemlidir. Yeni bir düzenin kurulması için, eskisinin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Harvey, 2003: 129) ve bilindiği gibi modernizm, geleneksel olan geçmişten bütünüyle bir kopuşu ifade etmektedir (Baran, 2006: 371). Modern çağın mükemmele ulaşma çabasından dolayı, aykırı olanların yok edilmesi gerekli koşul olarak görülmüştür ve ilerlemek için bu yıkımın gerçekleşmesi de zorunluluk taşımaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 95).

“Değişimin amacı dünyayı bir daha değişime ihtiyaç olmayacak bir duruma getirmektir: *hareketin* amacı, *sabit bir hale* varmaktır. Gayretin amacı *dinlenme* hali, *yoğun çalışmanın* amacı *boş zamandır*” (Bauman, 2018a: 43). Premodern dünyanın ardından deneyimlenen yeni düzende katılıklar eritilirken, yerine yeni düzene özgü yeni katılar da inşa edilmiştir. Değişimin itici gücü aslında, katı modern dünyanın sabitliğine ulaşması olmuştur.

Modern olmak bir yandan muhafazakâr olmak iken, diğer bir yandan da devrimci özelliğe sahip olmaktır. Diğer bir deyişle modern olmak, her şey buharlaşıp yok olurken bile yine kalıcı olan bir şeyleri bulmak ve onlara tutunma istemini belirtmektedir (Berman, 2005: 24). Görüldüğü gibi modernlik kendini var etmek için geçmişten kopuşu gerekli kılmıştır ve geçmişin yıkıntıları üzerinden yeni bir dünya düzeni olarak filizlenmiştir. Modernliği deneyimleyen insanoğlunun arkasında geleneksel yapıya özgü değerlerin var olduğu da kaçınılmaz bir gerçektir. İnsanoğlu, bir yandan değişen toplum yapısına uygun bir şekilde kendisini uyarlamaya çalışırken diğer bir yandan da geçmişte deneyimlemiş olduğu düzenden kalan yapılarda, kendisine tutunacak bir şeylerin arayışına girer. İnsanoğlunun tüm bağımlılıklarını ve değerlerini bir anda bırakması imkânsızdır ve her şey büyük bir hızla değişirken bu bilinmezlik içinde kalıcı bir şeylerin var olduğunu bilmek insanları güvende hissettirecektir.

Berman’ın (2005: 27) da ifade ettiği gibi modern olmak tüm bildiklerimizi yok etmekle tehdit eden bir ortamda kendimizi bulmayı ifade etmektedir. “Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik bir biçimde sökü� çıkarmıştır” (Giddens, 2018b: 12).

Modernliğin amacı insanlara geçmişi unutturarak yeni bir düzen kurmaktır. Bu bağlamda da geleneksel kurumların gücünü azaltarak insanları eski bağımlılıklarından kurtarmaya çalışmıştır. “Modernlik, geleneğe karşı daimi bir savaş durumunda yaşadı ve insan kaderini topluca yeni ve daha yüksek bir düzeye taşıma, eski, modası geçmiş ve bitkin olanın yerine yeni ve daha iyi bir düzen ikame etme saikince meşrulaştırıldı” (Bauman, 2000: 27-28).

Modern toplum, Batı uygarlığında sanayi devrimiyle, kapitalizmin doğuşu ve teknoloji alanında gerçekleşen gelişimle gün yüzüne çıkmıştır. Geleneksel toplumun karşısında bulunan modern toplum akılcı, bireyci bir toplum türünü ifade etmektedir. Bireyciliğin hâkim olduğu modern toplumda, kendi çıkarları peşinde koşan bireyler, ihtiyaçlarının temini için başkalarının mal ve hizmetlerine bağımlıdır (Cevizci, 2000: 657). Sanayi kapitalizmi üretimin karmaşık biçimde uzmanlaşmasına, iş bölümüne kaynaklık etmiştir. İş bölümünün çok daha az karmaşık olduğu sanayi kapitalizmi öncesinde nüfusun büyük kısmı ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır (Giddens, 2018a: 24).

Bauman’a göre bahçeci bir devlet olan modern devlet, bahçıvanlık duruşu ile nüfusu ikiye bölmüştür. Bir yanda beslenip, çoğaltılacak, ihtiyaçları el üstünde tutulacak faydalı bitkiler varken diğer tarafta da kökünden sökülecek, ortadan kaldırılacak, yok sayılacak yabani otlar vardır (Bauman, 2003: 34). Modernlik, bir sınır uygarlığıdır (Bauman, 2001: 37). Müphemlik, modern dönemin endişe ve kaygı kaynağıdır. “Eğer modernlik düzen üretimiyle ilgiliyse, o zaman müphemlik, *modernliğin atık maddesidir*” (Bauman, 2003: 27). Belirtildiği gibi, bahçıvanın görevi, bahçenin düzenini sağlamaktır. Bu düzeni sağlamak amacıyla da bir yandan yetiştirilecek olan bitkilere özen gösterirken, diğer yandan da zararlı olan otları belirleyerek onları bahçenin dışına atmakla uğraşır. Bir bahçıvan gibi modern devletin yaptığı şey de budur. Sınırlarını çizmiş olduğu uygarlığın dışında kalanları, müphem olanı, zararlı olanı istemez ve onu uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. Çünkü istenmeyen, zararlı olan bu şeyler sağlam kabul edilen şeyleri de olumsuz etkileyebilir.

3.2. KATI MODERN DÜNYA DÜŞÜNÜRLERİ

Aydınlanma sürecinde Fransız ve Sanayi devriminin önderliğindeki köklü değişimlere tanık olan düşünürler, tüm bu değişimleri anlamlandırmaya, kavramaya çalışmışlardır. 18.yy'ın sonu ve 19.yy başı dönem itibariyle değerlendirildiğinde ilerleme fikrinin hâkimiyetiyle karşılaşılır (Loo ve Reijen, 2014: 17) ve 18.yy'ın gerisine baktığımızda, bu tarihten önceki zamanlar Aydınlanma Çağı'nın ışığından yoksunmuş gibi görünür (Imhof, 1995: 15).

Modernleşme sürecinde meydana gelen köklü değişimlere şahit olan pek çok düşünür, olan biteni anlayıp buna yönelik yargılamalarda bulunmak istemektedir. 18.yy ve 19.yy'nin hâkim düşüncesi ilerlemedir. Klasik düşünürler birbirine tamamen zıt iki farklı toplumun, birinden diğerine geçişini modernleşme olarak tanımlamışlardır. Bu düşünürler modernleşmeyi tek yönlü bir süreç olarak görmektedirler. Onlara göre yaşanan bu süreç dünyanın her noktasında iniş ve çıkış olmadan, tek bir güzergâhı izleyerek gerçekleşir. Klasik düşünürlerin modernleşme üzerine bakış açısı pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Evrimci söyleme sahip olan bu düşünürler kültür ve zaman değişkenlerine göre toplumların birbirinden farklılaştığını pek fazla hesaba katmadan modernleşmeyi tanımlamışlar ve bu bakış açıları nedeniyle de eleştirilmişlerdir. Modernleşme tek yönlü bir süreç değildir, gerçekleştiği yer ve zamana göre farklılaşmaktadır. Yani tüm toplumlar aynı evrim sürecinden geçmez (Loo ve Reijen, 204: 17-23) ve bu bağlamda tüm toplumların aynı evrim sürecini izleyeceğine dair bakış açısı geçersizdir (Slattery, 2007: 110).

Modernleşme sürecinde, devrimlerin beraberinde gelen kaos ve düzensizliklerden dolayı kimi düşünürler, toplumun düzenini sağlamak için tekrar Orta Çağ dünyasına dönmek istemektedirler. Bu düşünürlerin yanında, geriye dönüşün imkânsız olduğunu gören düşünürler, devrim sonunda alt üst edilmiş olan düzenin tekrar sağlanması için, düzenin yeni temellerini bulma arayışına girmişlerdir (Ritzer, 2014: 5-6). Sanayi çağına girmeyi, doğru bir mecraya girme olarak değerlendiren iyimser görüşe ek olarak girilen bu yeni mecrada gerginliklerin, güçlüklerin ve anlaşmazlıklarında hâkim olduğu belirtilmiştir (Freyer, 2012: 64-65).

“Modern toplumun ayırt edici özelliklerinin neler olduğu büyük ölçüde, her düşünürün modernleşme sürecine hangi açıdan yaklaştığına bağlıdır” (Loo ve Reijen,

2014: 20). Aydınlanma ile birlikte gelişen süreçte, değişen toplum yapısını anlamlandırma noktasında klasik/katı modern dönemin düşünürleri önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda öncü düşünürlerden bazılarının deneyimlenen yenedünya düzeni hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Gelenekselden moderne doğru yapılan dönüşümü; Saint Simon tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olarak, Tönnies cemaatten cemiyete geçiş olarak açıklamıştır. Spencer ise bu dönüşümü basitten karmaşık toplumlara geçiş olarak açıklarken, Durkheim mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlardan organik dayanışmaya dayalı toplumlara doğru bir geçiş olarak değerlendirmiştir (Ateş, 2013: 18).

Saint Simon, eski ve yeninin bir arada yaşayamayacağını ifade etmektedir. İhtilal, zorunlu olarak yıkıcı etkiye sahipti fakat yaşam boyu harabeler içinde yaşanılmazdı. Bu noktada 18. yüzyılın yıkıcı felsefesi karşısında, 19. yüzyıl felsefesi yapıcılığa sahip olmalıdır. Öteki milletleri ortadan kaldırılması gereken bir düşman olarak kabul eden eskiye karşı yeni, öteki milletleri iş arkadaşı olarak algılamalıdır (Meriç, 2012: 52). Pozitif bilim çağının başlamış olduğunu ifade eden Simon, toplumun endüstrinin gereklerine uygun olarak düzenlenmesinin savunuculuğunu yapmaktadır (Cevizci, 2000: 816). Batı tarihinde meydana gelen toplumsal çekişmelerin nedeni, insanlığın henüz endüstrinin getirdiği olanaklardan faydalanamamış olmasıdır. Simon'a göre, endüstrinin gelişmesiyle elde edilen olanaklar sayesinde sorunlar kendiliğinden son bulacaktır (Sezer, 2006: 87). Görüldüğü gibi Simon gelecektekine yana umutludur.

Herbert Spencer, toplumların da tıpkı biyolojik organizmalar gibi basitten karmaşık yapılara doğru gelişim gösterdiğini, içsel farklılaşma ve bütünleşme süreciyle birlikte çevrelerine uyum sağladıklarını ve böylece homojenlikten heterojenliğe doğru ilerlediklerini belirtmektedir. Tam da bu bağlamda yalın ve homojen olan ilkel kabile grupları yerini, gelişmiş, farklılaşmış modern sosyal sistemlere bırakmıştır (Slattery, 2007: 94). Askeri ve sanayi toplumu olarak iki toplum tipini ayırt eden Spencer, sanayi toplumlarının savaş ve çatışmayla değil, ekonomik rekabetle barışçıl bir şekilde evrimleşmeyi öğrendiklerini belirterek (Slattery, 2007: 95), savaşçı toplumlardan sanayi toplumlarına doğru geçişle birlikte düzenin ve toplumsal refahın elde edileceğine inanmaktadır (Zencirkıran, 2018: 47). Bu geçişi zorunlu bir geçiş olarak gören Spencer,

evrimci bir anlayışa sahiptir (Kızılcılık, 2016: 179) ve sanayi toplumunda iyimser bir bakış açısını temsil etmektedir (Freyer, 2012: 65).

Ferdinand Tönnies, Gemeinschaft ve Gesellschaft kavramlarını geliştirmiştir (Slattery, 2007: 16). Gemeinschaft (topluluk/cemaat)'tan, Gesellschaft (toplum/birlik)'a geçiş modernleşmeyi ifade etmektedir. Geleneğin merkezde olduğu ilk dönemde, kişiler arası ilişkilerde duygusallık ve yakınlık söz konusudur. Buna ek olarak bu tür toplumlarda coğrafi hareketlilik sınırlıdır. Yapay, rasyonel ilişkilerin hâkim olduğu dinamik toplumda (Gesellschaft) ise kalıcı, yakın ilişkiler yerini geçici ilişkilere bırakmıştır (Slattery, 2007: 59-60; Loo ve Reijen, 2014: 18). Tönnies, modernleşmeye bakış açısında kötümser görünmektedir. Ona göre topluluk/cemaatleri yıkan sanayileşme, uygarlığın da asıl temelini yıkmış olur. Tüm bunlara ek olarak Tönnies, değişimin kaçınılmaz olduğunu da kabul etmektedir (Slattery, 2007: 60-61).

Yaşadığı dönemde siyasal karışıklıklara, kaosa şahit olan Auguste Comte, toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı noktasında çalışmalar yapmıştır (Zencirkıran, 2018: 31). Comte ve Simon kendi Üç Hal Kanunlarını ortaya atmışlardır. Simon, insanların ve işlerin yönetimi bağlamında insanlığın gelişim aşamalarını teokratik, askeri ve endüstri olarak sıralarken Comte, bu üç aşamayı teolojik, metafizik ve pozitif düşünce olarak sıralamış ve bu aşamaları aklın gelişmesine bağlamıştır (Sezer, 2006: 90). Comte geliştirdiği 'Üç Hal Kanunu' ile toplum-insan düşüncesinin tarihsel olarak evrimini analiz etmiştir. İlk evre olan teolojik evrede; doğaüstü güçler ve ilahlara göre toplumsal olaylar açıklanmaya çalışılmıştır. Soyut ve doğaüstü güçlerin hâkimiyetinin devam ettiği metafizik evrede ise geçmiş dönemin tanrılarından farklı olarak istikrarlılık ve sistematiklik söz konusudur. Pozitif evrede; mevcut düşünce ve açıklamalar, bilime ve ampirik deneylere dayandırılmıştır. Dünya bu sayede gizemlerinden arındırılmıştır. Geleneksel dinin zayıflamasının ardından pozitivizm, yeni insanlık dininin oluşumunda bir araçtır. Değişime karşı olmayan Comte, bu süreci onaylar ve pozitif evrenin sonucu olarak değerlendirir. Comte, düzen içinde ilerlemeyi savunur (Slattery, 2007: 72-75) ve gelişen pozitif düşüncenin sayesinde toplumdaki düzenin sağlanıp, kaosun azalacağını inanmaktadır (Zencirkıran, 2018: 32).

“Durkheim, geleneksel toplumların basit sosyal yapılarını, modern toplumların karmaşık işbölümüyle karşılaştırmak ve analiz etmek için iki toplumsal düzen biçimine

–mekanik ve organik dayanışmaya- başvurur” (Slattery, 2007: 114-115). Emile Durkheim’a göre ‘dayanışma’ toplumu bir arada tutar (Zencirkıran, 2018: 37). Geleneksel toplumlarda yüz yüze ilişkiler hâkimdir. Toplumun üyeleri genellikle aynı işi yapar ve bu doğrultuda iş bölümü basittir. Herkes tarafından paylaşılan ortak hayat tarzı, adet ve ritüellerle ortak bir bilinç (kollektif) hâkimdir. Toplumların modernleşmesi sonucu kırdan kente göç etmeleriyle eski düzende hâkim olan mekanik dayanışma, topluma uyumlu olmamaya başlar ve yeni düzende organik dayanışma etkinlik gösterir. İyimser bir bakış açısına sahip olan Durkheim, değişmeyi yıkıcılıkla değerlendirmez. Yeni düzenin ilerletici ve özgürleştirici bir etkiye sahip olacağına inanır. Toplumsal düzende yıkımla karşılaşılırsa, buna çözüm meslek birlikleri aracılığıyla sağlanır (Slattery, 2007: 115-116; Durkheim, 2018).

Toplumsal bütünleşme ve dayanışma üzerinde yoğunlaşan Durkheim’ın aksine Karl Marx, toplumsal eşitsizlik ve çatışmaya vurgu yapar. Marx kapitalist toplumda mevcut olan eşitsizliğin kaynağı olarak özel mülkiyeti görür (Zencirkıran, 2018: 39-40). Toplumların beş aşamadan (ilkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist/komünist toplumlar) geçtiğini belirten Marx, ilerlemeci tarih anlayışını benimsemektedir (Zencirkıran, 2018: 42). Marx’a göre kapitalizm gereklidir. Endüstriyel toplum tipi olan kapitalist aşamanın ardından yeni endüstriyel toplum tipi olan sosyalist/komünist toplumun ortaya çıkması gerekmektedir (Kivisto, 2008: 25). Son aşama olan sosyalist/komünist aşamada bireyler eşit ve özgür yaşamanın yanında birbirleri üzerinden kazanç sağlamak için mücadele vermeyeceği bir ekonomik sistem hedeflemektedir (Zencirkıran, 2018: 42). Modern çağı sorunların olduğu dönem olarak gören Durkheim ve Marx, bu çağın sağlamış olduğu olumlu imkânların, onun neden olduğu olumsuzlukların önüne geçtiğine inanmaktadırlar (Giddens, 2018b: 15).

Max Weber, rasyonaliteyi modern toplumun ayırt edici özelliği olarak görmektedir. Bürokrasi; kurallara, görevler hiyerarşisine dayanır ve teknik açıdan en üstün, etkili organizasyondur. Geçmiş dönemde mevcut olan otorite, geleneğe-karizmaya dayanıyorken, modern dünyada otoritenin dayanağı; rasyonellik, hukukun tarafsızlığı, uzmanların üzerinde birleştiği kurallardır (Slattery, 2007: 41-44). Klasik modernleşmeci düşünürler, modernleşme unsurunun kendi içinde çelişkiler barındırdığını kabul etmektedir. Weber, akılcılaşma sayesinde büyüden ve mitlerin yasaklarından kurtulan

modern insanın buna ek olarak da zincire bağlandığına işaret etmektedir (Loo ve Reijen, 2014: 27).

Geleneksel toplumun ardından, modern topluma geçilirken rasyonel düşünce; geleneksel, metafizik, dinsel ve soyut düşüncenin yerini almıştır. Bürokrasi, rasyonelitenin kalıcılığını sağlamaktadır. Tüm alanlara yayılan rasyonelleşme, geçmiş dönemlerin büyüsunü de bozmaktadır (Zencirkıran, 2018: 45). Modernleşmeyle birlikte akılcı zihniyet hâkim olurken, toplum içerisinde büyüsunün rolü de azalmaya başlamıştır. Weber modern toplumda hâkim olan akılcılaşımanın bireyi rasyonelitenin zindanlarına mahkûm edeceği konusunda da korku içindedir (Loo ve Reijen, 2014: 20; Slattey, 2007: 14).

Çelik kafes, sarsıntılar karşısında insanlara koruma sağlarken, aynı zamanda koruduğı kişinin hareketlerinde de kısıtlama yapmaktadır (Bauman, 2018b: 21). “Yaşamımızın efendisi olma düşleri, hepimizin bürokrasi makinesinin birer çarkı olması karşısında suya düşmüştür” (Fromm, 2015: 20). Geçmiş yaşam diliminde eylemlerin ana belirleyicisi olan güçlerden sıyrılan insanoğlu, modernlikle birlikte eylemlerinin yeni belirleyicisiyle (rasyonelite) tanışır. Rasyonelliğin aşırı boyutu, bireyleri demir kafesin içine tutsak etmektedir.

Bauman’a göre modernlik; rasyonellik dâhilinde, düzen arayışının, entellektüeller vasıtasıyla kişileri belirlenen iyiye tabii kılma uğraşısunın ve her şeyi disipline etme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi, modernitenin kendisine imkânsız bir ödev yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Katı modern dünyanın farklılıklara yaşam hakkı vermediğı, temelde vaat etmiş olduğı özgürlüğü ortadan kaldırdığını ifade eden Bauman, tüm bu olup bitenler dâhilinde insanların acı bir hayatı deneyimlediklerini belirtmiştir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 143).

Çalışmanın bu bölümünde modernliğe dair bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Bauman’ın katı modern dünya olarak adlandırdığı dönemde mevcut düzeni ‘katı’laştıran enstrümanları yakından tanıyarak devam edilecektir.

3.3. KATI MODERN DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATI VE GÖZETİM MESELESİ

3.3.1. Taylorizm, Fayolizm ve Fordizm

Bugün deneyimlenen dünya düzeni öncesinde, insanlık tarihinde olup biteni anlamlandırma bağlamında ‘tarım toplumu’ ve ‘sanayi toplumu’ kavramlaştırmaları yol gösterici olmaktadır. İnsanoğlunun tarımla uğraşarak geçimini sağladığı, geleneksel enstrümanların hâkim olduğu bir düzenden -feodal yapıdan- daha önceki bölümde bahsedilmiştir. Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu tarım toplumlarında, köy dışındaki şehir yaşantısında zanaatkârlık önemli bir yere sahiptir. Tarım toplumlarındaki sistemsiz çalışma düzeninin altında mevsimsel şartlar, inanç ve toplumda hâkim olan zihniyet gibi unsurlar yatmaktadır. Deneyimlenen bu toplumsal düzende; insanoğlunun hayata ve olaylara karşı bakış açısında din belirleyicidir. Üretimin sınırlı olduğu bu toplumlarda, değişim ve hareketlilik konusunda da bir sınır mevcuttur (Zencirkıran, 2018: 264-266).

Geleneksel toplumda hâkim olan düşünce sisteminde, değişime kaynaklık eden hareketler; Rönesans, Reform ve Aydınlanma olarak sıralanabilir. Akla dayalı düşünce, geçmiş dönemin hâkim güçlerinin (dini/metafizik/soyut) yerini almıştır. Teknoloji alanındaki gelişmeler ile makine teknolojilerinin üretimde kullanılması tüm bu olup bitene eklenince tarım toplumundan farklı, yeni bir toplumla karşılaşmıştır. Geçmiş dönemin hâkim olduğu geniş aile yapısı yerine, çekirdek aile geçmiştir. Zaman içerisinde ailedeki temel rolü değişen kadınlar, çalışma hayatında önemli yer edinmiştir. Yeni yerleşim yeri olarak kentler şekillenmiş ve geçmiş dönemde toplumdaki düzeni sağlamaya öncülük eden gelenek, din, aile ve buna ek olarak topluluk baskısı yerini yeni toplumda hâkim olan katı hukuk kurallarına bırakmıştır (Zencirkıran, 2018: 268-269).

Tarım toplumundan farklı, yeni bir toplum olan sanayi toplumunda ‘işçi sınıfı’, belirli çalışma disiplini içerisinde yalnızca tek bir işe odaklanan ve odaklandığı bu işten kazandıklarıyla geçimini idame ettirmeye çalışan bir sınıftır. Tarım toplumunda mevsim şartlarına göre değişen çalışma zamanı ve mekânının, sanayi toplumunda sınırları kesinleşmiş (Zencirkıran, 2018: 272) ve çalışma süresi de saatlerle ifade edilir olmuştur. Daha önce deneyimlenmiş olan dönemlerde ise, doğa ve gelenek çalışma düzeninde belirleyici bir konumdaydı (Kivisto, 2008: 15). Belirtildiği gibi geçmişte mevsim şartları,

çalışma zamanı ve mekânının belirlenmesi önem teşkil etmektedir. Olumsuz hava koşulları, insanların çalışma düzenini negatif yönde etkilese de çalışmanın fabrika içerisinde gerçekleşmesiyle, olumsuz hava koşullarının etkisi ortadan kalkmıştır. Saat olgusu da bu noktada önemlidir. Çalışma günlerinde, belirli saatlerde işin başlaması ve bitmesi, çalışma süresine netlik getirmiştir ve denilebilir ki bu belirlenmiş sınırlar da katılığın tecellisidir.

Sanayi toplumunda, sanayi oluşumuna mahsus makinelerin, araç ve gereçlerin yapımı ve kullanımı başlamıştır. Teknoloji alanında gerçekleşen faaliyetler de bu alana yönelmiştir (Uygun, 2004: 40) ve sanayi toplumunda önemli rol oynayan teknolojik gelişim, işçiler açısından da riskler barındırmaktadır. Çünkü yeni teknolojilerle meydana getirilen karmaşık makineler, işçileri değersizleştirmektedir. Nitelikli emek yerini makinelere bırakmıştır. Makineleri çalıştırmak üzere nitelikli işçilerin yanı sıra çok sayıda niteliksiz işçi de çalıştırılmaktadır. Bu işçileri daha az ücretle çalıştırmanın yanı sıra, onların yerine başka işçilerin yerleştirilmesi de kolay hale gelmiştir. Çalışma, sanayi toplumunda teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte kolaylaşmıştır. Büyük yatırımların yapıldığı makinelerden geri dönüş alınması, sermayenin uzun bir zaman kullanılması sonucunda elde edilmektedir. Tam da bu bağlamda buharın var olması, kazanın çalışır olması, fabrikaya düzenli hammadde akışının sağlanması, tamamlanan malların hızlı bir şekilde piyasaya sürülmesi gerekmektedir. Disiplin eşliğinde makinelerin çalıştırılmasına öncülük edecek işçilere de bu süreç içerisinde ihtiyaç vardır. Bunların tümü göz önüne alındığında geçmiş dönemin hâkim düzeninden farklı olarak; akıllaşmanın, kapitalist bir bakış açısının var olduğu yeni bir ekonomik düzenle karşılaşmaktadır (Strangleman ve Warren, 2015: 106-108).

Modernlik öncesi deneyimlenen dünya düzeninde hâkim olan enstrümanlar yerini modern enstrümanlara bırakmıştır. İnsanoğlunun yıllardır alışık olduğu, daha doğrusu toprakla bağımlılık ilişkisi sürdürdüğü bir düzenden kopması pekâlâ kolay olmayacaktır. Fabrikalar zengin bir gelecek sunma noktasında umut verici gözüküyor olsa bile, hâkim endüstriyel disiplin henüz geleneksel bağlarından kopamayan insanlar için korku verici gözükmektedir. Fakat bu süreç içerisinde eninde sonunda bireylerin bir seçim yapması gerekmektedir. Değişen toplum hayatında birey, ya toprağa bağımlılığından kendini sıyrıp fabrikada çalışmaya başlayacak ya da yaşamını devam ettirecek ihtiyaçlarını karşılamak için artık milâdını doldurmak üzere olan toprak işçiliğine devam edecektir.

Endüstri devrimi içerisinde artıları ve eksileri barındırmaktadır. Üretimde ciddi bir artış sağlanmıştır, fakat yaşanan bu süreç içerisinde ezilen işçi sınıfı da ele alındığında, insanoğlu geçmiş dönemdeki yaşantısından ‘daha mutlu, huzurlu bir topluma kavuştu’ demek doğru olmayacaktır. İşçi sınıfı yeni toplum yapısı içerisinde yaşamış olduğu ezilmişlik durumundan kendini kurtarmak için birlik olup, güç elde etmek için sendikalaşmaya girmiştir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001: 13). İşçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi bağlamında mücadele eden örgütler olan sendikalar (Huberman, 2005: 214), Zencirkıran’ın (2018: 270) da belirttiği gibi sanayileşme süreciyle gün yüzüne çıkmış kitle örgütleridir ve bireysel hak arayışına giremeyen işçilerin toplu bir şekilde hak arama çabasının bir getirisidir. Bu noktada Upton Sinclair¹³’in ‘Şikago Mezbahaları’ adlı romanına değinmek yerinde olacaktır.

‘Şikago Mezbahaları’ adlı roman, Amerikan rüyasına kapılan bir ailenin yaşadıkları yeri terk ederek, Amerika’ya göç etmesi ve sonrasında deneyimlemiş oldukları yaşam koşulları üzerine kurgulanmıştır. Şikago mezbahalarındaki ağır çalışma koşulları ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Mezbahada öldürülmeyi bekleyen domuzlar, sırası geldiğinde kendisini tek ayağından asılı bir şekilde havada bulmaktadır. Makineler eşliğinde, domuz eti üretimi yapılan bu mezbahada uzmanlaşmış bir işbölümü ile çalışma süreci ilerlemektedir. Roman’ın kahramanı Jurgis, ilk defa bir domuzun yüzlerce insan tarafından kesildiğine şahit olmuştur. Makine domuzun kıllarını temizlerken, işçilerden biri bir ayağının iç yüzünü diğeri ise aynı ayağın dışını yüzüyor, diğeri bir işçi hayvanın kafasını kesiyor, diğeri kafasını gövdesinden ayırıyor... Bu çark herkesin görevini yerine getirmesiyle birlikte dönmeye devam etmektedir. Üretim sürecinde hiçbir şeyin israf edilmemesine gayret edilerek, atıklar dahi değerlendirilmektedir (boynuzlardan tarak, kıldan biber yapmak gibi). Yaklaşık otuz bin kişinin çalıştığı bu üretim çarkı sonunda ürünler dünyanın dört bir tarafına gönderilmek üzere yola çıkmaktadır. Mezbahalarda çalışanların zengin olduğunu duyan ailenin iş için başvurduğu yerlerden biri burası olmuştur. Patronların aradığı enerji dolu, isteneni karşı çıkmadan yapabilecek, itaatkâr işçi profiline sahip olan Jurgis’in bu mezbahada işe girmesi kolay olmuştur. Bağırsakları

¹³ “Upton Sinclair’in, romanını yazmak üzere kimliğini gizleyerek içine sızıp çalıştığı mezbaha bölgesindeki tanıklıkları, o gün olduğu gibi bugün de ne tüketici sağlığını ne çalışanların refahını önemseyen kapitalist üretim ve tüketim anlayışına ışık tutuyor. Gücünü gerçeğin acımasızlığından alan sarsıcı bir roman ” (Sinclair,2017). Kitabın arka kapağından alıntılanan bu kesitten de anlaşılacağı gibi yazar birebir şahit olduğu, gerçekten yaşanmış olan vahşi kapitalist düzeni, mevcut düzen içerisindeki sağlıksız çalışma düzenini ve beraberinde birçok ayrıntıyı okuyucuya sunmaktadır. Ayrıntılı içerik için bkz.

kapatılan deliklere süpürme görevi verilen Jurgis, kokunun dayanılmazlığına rağmen çalıştığı için mutluluk duymaktadır (Sinclair, 2017: 21-51). Jurgis, ailesini geçindirmek isteyen bir bireyin, çalışma koşullarının tüm zorluğuna rağmen, çalışıyor olmaktan dolayı mutluluk duymasının bir örneğidir. Fakat kitabın ilerleyen bölümlerinde, ağır kapitalizm döneminin dayanılmaz sancıları karşısında Jurgis'in mutluluğu yarıda kalacaktır.

Romanda yer verilen kapitalist çalışma düzeninde zamanla makineler bir çocuğun dahi kullanabileceği basitliğe indirgenerek, az ücretle çocukların çalıştırılması daha çok tercih edilmiştir. Kış soğuklarının ağırlık göstermesi ile birlikte zayıf bünyeli işçiler hastalanıp, iş yapamaz hale gelmiştir. İşyeri, işlerin aksamaması ve verimliliğin düşmemesi adına bu durumu kolaylıkla çözüme kavuşturmuştur. Zaten çok sayıda işsiz bu kötü koşullarda çalışmak için sıra beklemektedir ve bu yüzden verimi düşen bir işçinin, işten çıkartılıp yerine hemen başka birisinin alınması hiç de zor değildir (Sinclair, 2017: 81-93). Görüldüğü gibi en çok ihtiyaç duyulan işçiler, aynı zamanda en kolay gözden çıkarılanlardır. Üretim sürecinde önemli olan çarkın devamlılığını sağlayacak işçilerin varlığıdır. İşteki verimi düşen işçilerin, sistem adına gözden çıkarılması da pekâlâ kolay hale gelmiştir.

İşyerindeki kötü koşullar insanların sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Hızın hâkimiyet kurduğu bu işyerinde; başlangıçta yaptığı işten, hızdan memnun olan Jurgis'in aksine diğer işçiler hem patronlarından hem de yaptıkları işten nefret etmektedir. Bu ölüm yatağında çalışan işçilerin, işe bir dakika geç kalması, ücretlerinin kesilmesine neden olmaktadır. Servete sahip olan kapitalist sınıf ve görünmez zincirler ile köleleştirilen proletaryanın yaşam koşulları arasındaki uçurum giderek artmıştır. Kendinde sınıf olmanın çaresizliğindeki bu işçi sınıfı, sınıf bilincine erişip kendi için sınıf olana dek sömürenlerin merhametine muhtaç bir şekilde yaşamak durumundadır. Bu noktada çalışma koşullarının iyileştirilmesi, hızın azaltılması, insan haklarının savunuculuğu için sendikalar gün yüzüne çıkmıştır. İşçilere, birleşerek tüm bu olumsuz koşullara direnirlerse şirketlere karşı zafer kazanacaklarını, sendikaya üye olurlarsa tüm sorunların son bulacağı düşüncesi aşılanmıştır. Jurgis, başlangıçta bu duruma sıcak bakmamaktadır, işinden memnun olmayanların başka bir yere gitmesini ve çalışarak her şeyin çözüme kavuşacağı fikrini savunmaktadır. Fakat enerji dolu genç Jurgis, başından geçen felaketler, gitgide zorlaşan yaşam şartları sonucunda yorgun düşmüş ve içinde bulunduğu durumdan kurtuluş için sendika hareketinin söylemlerini cazip bulmuştur. Sonunda

Jurgis’de bu hareketin içinde önemli bir yer edinmiştir (Sinclair, 2017). Görüldüğü gibi yaşadığı yeri geride bırakarak, büyük umutlarla hiç bilmediği bir yerde yaşam mücadelesi veren insanlar, her şeyin iyi olacağına dair inanç taşımaktadır. Fakat vahşi kapitalizmin ağır yaşam koşulları, güçsüzleri daha çok ezerek, kötü şartlarda çalıştırarak bu insanlara hayatı dayanılmaz hale getirmiştir. Sonuç olarak ezilen, yok sayılan güçsüz sınıf tek başına hiçbir şey yapamayacağını anlayarak çareyi kendi gibi olanlarla birleşmekte bulmuştur. Sinclair, kitabında katı modern dünyanın yaşam ve çalışma koşullarına dair derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır. Fakat bu çalışmanın ana teması olan akışkan modern dünya anlamlandırmasına biran önce geçmek için romana dair detayları bu noktada sonlandırmak yerinde olacaktır.

“1881 yılında Frederick Winslow Taylor adlı bir Amerikalı (1856-1915) ilk defa olarak bilgiyi iş’ in incelenmesine uyguladı, işin analizini, daha sonra da mühendisliğini yaptı” (Drucker, 1993: 53). Taylor endüstri devrimi sonrasında beliren yönetime dair sorunların aydınlatılması noktasında öncülük etmiştir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001:14). Varlıklı ve eğitilmiş olan Taylor; kaza sonucu gözleri bozulmuş ve Harvard’a gitmeyip çalışma hayatına atılarak işçi olmuştur. İşçi olduğu demir döküm tesisinde başarılı olan Taylor, erken bir yaşta da zenginliğe erişmiştir. Taylor’un bu süreçte tanık olduğu husus; kapitalistler ile işçilerin arasındaki durmak bilmeyen nefrettir. Taylor’un ‘iş’ kavramını ele alıp, üzerinde incelemelerde bulunması tanık olduğu bu durum sonucunda gerçekleşmiştir. İşçilerde verimliliği sağlayıp, onların yeterli para kazanmaları için harekete geçmiştir. Taylor, verimlilik sonucunda elde edilen meyvelerin işçilerin olması gerektiğini savunmuştur (Drucker, 1993: 54-55).

Bilimsel yönetim kuramını geliştiren Taylor; emek ve üretimin küçük bir alanında uzmanlaşmayı sağlayarak, verimliliği en üst düzeye çıkarmayı hedefler (Şaylan, 2009: 176). Mühendis Taylor, işe bilimsel yöntemleri uyarlayarak verimlilikte bir devrim meydana getirmiştir. Uzun süren gözlemler, deneyler ve istatistiksel çalışmaların ardından Taylor, her iş için en uygun olan personeli, çalışma saatini, dinlenme aralığını tespit ederek işin mekanikleşmesini sağlamıştır. Çalışma sürecinde üst düzey performans amaçlanmaktadır ve bu doğrultuda makine gibi insanın hareketleri de planlanır. İşçilerin başında bulunan ustabaşı, işçileri aşırı bir gözetim altında tutarak her adımını denetlemektedir (Zencirkıran, 2018: 276). Taylor’un bu kontrol formu sayesinde verimsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Strangleman ve Warren, 2015: 109).

Richard Sennett'in (2017a: 43) de ifade ettiği gibi Taylor 'zaman-hareket etütü'nde kronometreyi kullanarak çalışanların yaptığı iş için harcadığı zamanın hesabını tutar. Başlangıçta katı bir dünya düzeninden kendini koparıp, modernlikle birlikte tüm katılıkların son bulduğu bir dünyaya kavuşacağını düşünen insanlar bu noktada hayal kırıklığına uğramıştır.

Amerika'da TAYLOR'un geliştirdiği "Bilimsel Yönetim Kuramı"na karşılık Avrupa'da yaklaşık aynı yıllar da bir takım gelişmeler göze çarpıyordu. Özellikle Fransa'da Henri FAYOL (1891-1925) adlı bir maden mühendisi yönetim konusunda yeni ilkeler geliştirerek işletmecilik alanında haklı bir ün kazanmıştır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001: 16).

Gerçekleşen sanayi devrimiyle birlikte verimliliği artırmak için emek sürecinin düzenlenmesi hayati bir sorundur. Taylor ve Fayol bu sorunlara kuramsal çözümlemelerde bulunmuştur (Şaylan, 2009: 177). Taylorizm ve Fayolizme ek olarak, Fordizm'de katı modern dünyada işin yapısını anlamlandırma noktasında önem teşkil etmektedir. Detroit'teki otomobil fabrikasında Henry Ford'un geliştirmiş olduğu üretim teknikleri sonucu oluşan bir kavramdır fordizm. Taylorizm yöntemi kullanılarak, Ford arabasının yapımının hızlanması için tüm görevler küçük parçalara ayrılmış ve basite indirgenmiştir. İşin yapımındaki bu basitleştirmeye birlikte işçilerin ihtiyacı olan becerilerde de azalma meydana gelmiştir (Strangleman ve Warren, 2015: 110). Taylorizasyon ve Fordizasyon el ele verip, beceri gerektiren kararları icracıların elinden alarak, uzman karar verme üstyapısının kurulmasına kaynaklık eder (Bauman, 2003: 270).

Ağır, yoğun, sistemsel, katı olan modernite düzensizliğe, çeşitliliğe, çok anlamlılığa, ânındalığa ve bireysel farklılığa karşı durmaktadır. Bu modern dünya çalışanların basit, tekdüze hareketlere koşullandığı ve itaatkâr şekilde denetlenen, yapılan eylemlerin düşünülmeden gerçekleştiği Fordist bir fabrika modeline sahiptir (Bauman, 2017b: 54). 'Birikim rejimi' kavramlaştırılmasıyla tanımlanan fordizm, sanayici Ford'un otomobil fabrikasında kullandığı yöntemlerini kapsamaktadır. Taylor'un geliştirmiş olduğu bilimsel yönetim kuramı, Ford tarafından otomobil üretimini kapsayan süreçte uygulanmıştır. Uygulamaya konulan bu kuramın beraberinde, akan bant düzeni de devreye girmiştir (Zencirkıran, 2018: 175-176). Akan bant düzeni özveri gerektiren bir çalışma düzenini belirlemektedir. İşçilerin zekâsından ziyade dikkatine, itaatine ihtiyaç

duyulmaktadır. Bant üzerinden akan işlerdeki küçük bir aksamının, tüm işi olumsuz etkileyebileceği kaçınılmaz bir gerçektir.

Fordist sistemde gerçekleşen çalışma, sürekli olarak akan belli bir bant sistemi üzerine tasarlanmıştır. Bu bant sisteminde, işçiler sadece kendi sorumlu olduğu işi yapmakla yükümlüdür. Günde on bin vida sıkacaksa eğer, diğer günlerde aynı işe devam ederek sadece kendi sorumluluk alanına odaklanılacaktır. Üretimin az bir bölümünden sorumlu olan işçiden yaratıcılığını kullanması beklenmez. İşçi şefleri ve ustalar sistemin denetimini sağlayarak, çalışanlar disiplin ve gözetim altına alınır. Çalışanları ayrıca bant sistemi de denetlemektedir. İşini yapmayan işçi, diğer servislerinde aksamasına neden olduğu için bu durum işçide ağır sorumluluk hissini meydana getirir. Hem trajikomik hem de ironik olarak bu sistemin sorgulanışı Charlie Chaplin'in filmi 'Modern Times' ile yapılmıştır (Çakır, 2015: 239-240). Bu durum Marx'ın yabancılaşma yazınında işçinin yaptığı işe yabancılaşması olarak anlatılmaktadır (Marx, 2013).

'Modern Times' filmi (Chaplin, 1936) fabrikalarda gerçekleşen üretimin ve üretimde rol oynayan işçilerin çalışma ortamını ve çalışma koşullarını izleme imkânı sunmaktadır. Filmin başlangıcında büyük bir kitlenin fabrikaya doğru gittiği görülmektedir. Fabrikaya akın eden bu insanlar, çalışma sürecinde oturduğu yerden ekran vasıtasıyla fabrikanın her noktasını gören burjuvazi tarafından gözetlenmektedir. Çalışanları gözetleyen sadece ekranın arkasındaki kişi değildir. Aynı zamanda ustabaşı da çalışanları denetim altında tutmaktadır. Filmdeki sahnelerin fabrikadaki çalışma düzenine odaklandığı kesitler de katı modern dünya koşullarında aktif rol oynayan bireylerin çalışma düzenine şahit olunmaktadır. Tüm bu gözetim altında tutma çabasının arkasında yatan en önemli neden, yapılan işten en büyük kârı ve verimliliği elde etmektir. Fabrikadaki çalışma sahnesinde görüldüğü gibi seri bir şekilde akan bant üzerinde, işlemde geçecek olan araçlar sıralanmış ve çalışanlar bandın etrafında ellerindeki aletler ile dizilmiştir. Bant durmaksızın akıp giderken, işçiler ellerindeki aletler ile bandın hızına ayak uydurarak standart görevlerini yerine getirmek için çabalamaktadırlar.

Chaplin'in, akan (seri) bant üzerindeki aletlere uygulamış olduğu vida sıkma işleminin kolay olduğu kadar zor olduğu da filmde yansıtılmıştır. Hızlı bir şekilde hareket eden bant, işlerin de hızlı bir şekilde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bandın akıp gitmesi yapılacak olan diğer işlemlerde de aksamaya neden olacaktır. Chaplin'in,

beklenmedik biranda gelen bir kaşıntı sonucunda ya da dalgınlıktan dolayı seri bir şekilde akan banttaki vida sıkma işlemine yetişememesi sonucu oluşan görüntü filmde trajikomik bir şekilde yansıtılmıştır. Aslında bu çalışma düzeni, nefes alıp vermeyi dâhi kontrollü bir şekilde gerçekleştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çünkü bir saniyelik bir zaman kaybı tüm sistemi altüst edebilme gücüne sahiptir. Bant üzerinde ilerleyen seri üretim, çalışanlara bir saniyelik fırsat bile vermemektedir. Yanında çalışan diğer işçilerle değil konuşmak, onların yüzüne dahi bakabilme fırsatı vermeyen çalışma düzeni en açık haliyle filmde sahnelenmiştir. Chaplin'in, sigara içme molası vermek için tuvalete girdiği sahnede biranda burjuvazi ekranda belirerek, işine geri dönmesi için onu uyarır. Bu sahnede dikkat çeken nokta, işçilerin kendilerine ayıracakları tek bir anının bile olmamasının yanı sıra fabrikanın her noktasının gözetim altına alınmasıdır. Filmde çalışanların öğle yemeği yerken dâhi zaman kaybetmemesi adına, yemeğin her aşamasında rol oynayacak, çalışanlara seri bir şekilde zaman kaybetmeden yemek yedirecek bir alet icat edilmiş, fakat alet deneme esnasında kontrol edilemez hale gelip bozulmuştur. Filmin ana karakteri olan Chaplin, seri bir şekilde ve rutin olarak sürdürmüş olduğu vida sıkma işini içselleştirmiştir. Sadece seri bandın başında değil, seri banttan uzaklaştığında dâhi vücudunun her noktasında vida sıkarken sergilemiş olduğu hareketlerin yansıması görülmektedir. Chaplin, rutin-seri-ağır-katı çalışma koşullarına daha fazla dayanamayarak, vida sıkma işinin robotsu, rutin hareketleriyle delirir (Chaplin, 1936).

Görüldüğü gibi rutin çalışma koşulları işçilerin yaşamlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. En büyük kârı ve en büyük verimliliği elde etme amacıyla, çalışma sürecinin her anını kontrol altında tutmaya çalışan bir sistem katı bir yapılanmaya sahiptir. Bu noktada fabrikadaki çalışma düzeninin anlam kazandığı fordizm anlamlandırmasına kalınan yerden devam etmek yerinde olacaktır;

Henry Ford ve işçileri karşılıklı olarak birbirine muhtaçtır. Çalışma bandını çalıştıracak, çalışma sürecinde emek sarf edecek işçilere muhtaç olan Ford'a ek olarak da işçiler geçimlerini sağlamak için bu işe ihtiyaç duymaktadır. Ücretlerde artış yapan Ford rasyonel ve gerçekçi amaca sahiptir. Maaş artışı, işçileri kendi yanında tutmanın, dışarıyı daha cazipsiz duruma getirmenin bir yoludur. Çünkü kötü koşullar altında çalışan insanların bu duruma homurdanmaması için karşılığında bir geçimlik alması yetmektedir (Bauman, 2018a: 58-59). Diğer bir deyişle; Ford işçilerin ücretlerindeki artışın nedeni

olarak, onlarında araba alabilecek gelire sahip olmalarını istediğini ifade etmiş olsa da durum bu kadar iyimser değildir. Ford, çalışanları bu sayede kendine bağlayarak fabrikaya bağımlı kıldığı çalışanları hareketsiz duruma getirmeyi istemektedir. Çalışanların varlığı Ford'un servetinin selameti için önemli bir koşuldur (Bauman, 2017b: 213).

“Rutinleştirilmiş zaman çalışanı olduğu yere adeta çivilerken, fabrika binalarının muazzam hacimleri, makinelerin ağırlığı ve en önemlisi, olduğu yere zincirlenmiş emek, sermayeyi bir arada tutan harçtı” (Bauman, 2017b: 175). Ağır kapitalizm döneminde sermaye ve işgücü arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi vuku bulmaktadır. Sermaye işgücüne ihtiyaç duyarken, işgücü de geçimini sağlamak için sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Aralarındaki bu ilişkinin devam etmesi için iki tarafında üzerine düşeni yerine getirmesi gerekmektedir (Bauman, 2017b: 214). Diğer bir deyişle, Fordist fabrika modelinde, birinin varlığı diğerinin hayatta kalmasıyla mümkündür (Bauman, 2017b: 175).

Buluşmalarının sabit bir adresi vardı; ikisinden biri bir başka yere kolayca taşınmazdı. Muazzam fabrika duvarları iki tarafı da ortak bir hapishaneye kapattı. Sermaye ve emek, denilebilir ki, zenginlikte ve yoksullukta, sağlıkta ve hastalıkta, ölüm onları ayırana dek birleştirildiler. Fabrika onların ortak ikametgâhı, eşzamanlı olarak hem siper savaşı için bir savaş meydanı, hem de umutların ve rüyaların doğal yuvası oldu (Bauman, 2005: 33).

Kısaca denilebilir ki; işçi olmazsa işveren, işveren olmazsa da işçinin bir anlamı yoktur. Bu döngünün devam edebilmesi için; işçinin verilen görevi yerine getirmesi ve işverenin de işçiye emeğinin karşılığını vermesi gerekmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde iki tarafta birbirine muhtaçtır. Fakat denilebilir ki, işveren tarafın daha avantajlı ve güçlü konumda olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Mevcut düzende, emek ve sermaye ikilisini bir arada tutan fabrikalar katı düzenin bir tecellisidir.

1914 yılı Fordizm'in başlangıç yılı olarak ifade edilebilir. Ford otomobil montaj hattındaki işçilere, '8 saatlik işgücü için 5 dolar ücreti' emeklerinin karşılığı olarak vermeye başlamıştır. Üretkenlikte artışı sağlayan bu çalışma düzeninde, yerinden kıpırdamayan işçiye yapacağı işler akmaktadır. Üretkenlikte artışı sağlayan montaj hattı sisteminde işçiler disipline uyarak çalışmaktadır. Fakat sistem onlardan sadece itaat etmesini beklememektedir. Gerçekleşen kitle üretimi sonucu elde edilen ürünler için alıcı da gerekmektedir. Ürünleri satın almak için bireylerin yeterli gelire sahip olması, bunun

yanında da bu alışverişi gerçekleştirmek için boş zamanının olması gerekmektedir. Üretilen bu malların alıcısı da yine işçilerdir. Bu yüzden Ford yeni düzen içerisinde filizlenen yeni insanın hayatını da düzene sokmaya çalışır. İşçilerin evlerine sosyal hizmet uzmanları göndererek, aklı başında, dürüst, rasyonel tüketim kalıbını uygulama yetisine sahip bireyler elde etmeye çalışır (Harvey, 2003: 147-148). Belirtilmelidir ki, buradaki amaç aslında üretim sürecinin devamlılığını sağlayıp, kâr elde etmeye devam etmektir. İşçinin çalışıp kazandığı para dâhi kontrol altında tutularak tüketimin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

İşbölümünün, teknolojik temele dayandığı fabrikalar toplum hayatında hâkimiyet kurmadan önce, otomobil endüstrisinde işlerin işleyişinde zanaatçılık rol oynamaktadır. Otomobille alakalı işleri yapmak üzere yüksek vasıflı işçiler devreye girmektedir. Fakat üretimi endüstri haline getiren Ford Motor Şirketi ile zanaatçılığa dayanan çalışma süreci değişime uğramıştır. Yüksek vasıflı işçiler yerine sözde uzmanlaşmış işçiler geçmiştir (Sennett, 2017a: 42). Bu noktada denilebilir ki, sanayileşme esnaf ve zanaatkârların ekonomik kapasitesini zayıflatmıştır (Kivisto, 2008: 16). İşin bilgisine sahip olan, geçmiş dönemin zanaatkârı, çalışma düzeninin makineleşmesiyle birlikte eski konumunu da kaybetmiştir demek yerinde olacaktır. Çünkü işin bilgisini artık makineler devralmıştır.

Genç çıraklar çalışmaya başladığı günden itibaren tüm çalışma hayatı boyunca Ford fabrikasında kalacağına dair inanca sahiptir. Deneyimlenmiş olan ağır kapitalizm düzeninde uzun vade esastır. Çalışanların ömrü bitse de fabrikaların ömrü onlardan daha uzundur (Bauman, 2017b: 215). Bu noktada denilebilir ki, çalışanlar verilen görevi sorgusuz, sualsiz, aksatmadan yerine getirdiği takdirde işini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaz. Fakat bu noktada önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Fabrika uzun ömürlüken, insanın ömrü sınırlıdır. Çalışanın eski verimliliğini kaybetmesi durumunda, işlerin aksayıp verimliliğin düşmemesi adına çalışanın işine son verilmesi olası bir gerçektir.

Kısaca fordist üretim anlayışında büyük ölçekli bir fabrika gereklidir, üretim süreci montaj hattı üzerinde gerçekleşir ve bu süreç esnek bir yapıya sahip değildir. Katı hiyerarşik yapıya sahip olan fordizm de görevler tekrara dayalıdır. Kendisine has özellikleri barındıran fordist üretim biçimi, zaman içerisinde değişen beğenilerle birlikte talep dalgalanmalarıyla karşı karşıya kalmıştır (Strangleman ve Warren, 2015: 111).

Fordizmin bu noktada çaresiz kaldığını belirtmek yanlış olamayacaktır. Çünkü katı hiyerarşik yapılanmaya ve katı kurallara sahip esnek olmayan üretim süreci, değişimlere cevap veremez duruma gelir. İnsanların beğenileri, istekleri sabit kalmaz, değişen koşullarla birlikte bunlarda değişime uğrar. Fakat kitlesel üretimdeki tek tiplilik beklentileri karşılama noktasında yetersiz kalır. Bu noktada daha esnek bir üretim anlayışına ihtiyaç duyulur.

3.3.2. Gözetim Meselesi: Panoptikon

Gözetim meselesi katı modern dünyada önem teşkil eden bir durumdur. Çalışmanın bu bölümünde katı modern dünyada gözetim meselesi ve onunla birlikte vücut bulan ‘panoptikon’ tasarımına yer verilecektir.

Eski toplumların üretim odaklı topluma geçişi, mülksüzlerin köleleştirilmesi sürecine tekabül etmektedir. Köle sahipleri, çalıştırdıkları kölelerin işlerini yavaş yapması veya kaçması gibi olasılıklar nedeniyle köleleri gözetim altında tutmuşlardır. İnsanın insanı gözetleme süreci, özel mülkiyetin başlaması, köleciliğin yaygınlaşması gibi durumların ardından insanın tarihinde yer edinmiştir. Gözetim meselesinde, modern toplumun sahip olduğu gibi organize ve kurumsallaşmış toplumsal formlara ihtiyaç vardır. Premodern dönem toplumlarında daha çok disiplin sorunu üzerinde durulmaktadır (Çakır, 2015: 184-185). Gözetim meselesinin insanın tarihinde yer edinmesi eskiye dayanmaktadır. Fakat değişen düzenler ile birlikte gözetim meselesine bakış açısında ve uygulamalarda farklılık meydana gelmektedir.

Modern toplumlarla birlikte gözetime tabi tutulacak kurumların, ortamların sayısında artış görülmüştür. Kırdan kente göçle birlikte iç mekânlar kalabalıklaşmış ve gizlilik imkânsız hale gelmiştir. Kalabalık üzerindeki egemenlik kurma ve iktidarlığı devam ettirme isteği, gözetimi yoğunlaştırmıştır. Modern burjuva kapitalizmi geçmişten farklı olarak daha rasyonel organize olarak gözetim tekniklerini ilerletmiştir (Çakır, 2015: 215).

Modernitenin ikonik özelliklerinden biri mahkûmları, gardiyanları ve denetleme kuleleriyle panoptikon ve başkaldıranları cezalandıran, her daim uyanık olan Büyük Birader’dir (Bauman, 2017b: 55). Panoptikon tasarımını Jeremy Bentham, kardeşi Samuel’in fabrikada çalışan işçileri denetlemek adına oluşturmuş olduğu plandan

almaktadır. Sanayileşme ile birlikte patronların çözmek zorunda kaldığı yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. “İşçilerin kendilerinden isteneni yaptıklarından emin olmak kadim bir ikilemdir; fabrika sistemi, ücretli işgücünün yeni sanayi ekonomisinin temeli olmasıyla birlikte bunun önemini daha da arttırmıştır” (Lyon, 2013: 57). Kapitalizm sürecinde eski serfler, kentlere daha çok akın ederek yeni işçi sınıfını meydana getirmiştir ve bu durum beraberinde de yeni sorunlar belirmiştir (Çakır, 2015: 207). Daha önce toprakta çalışanlar, fabrikanın işçisi olunca değişen sadece çalışma mekânı olmamıştır. Beraberinde yeni düzenin ihtiyaçlarını karşılayacak enstrümanlar da gereklidir. Bu noktada panoptikon tasarımı, yeni düzendeki gözetim ihtiyacını karşılar niteliktedir.

Endüstriyel düzende panoptikon biçiminde bir gözetim gerekmektedir. Yöneten ve yönetilenlerin yaratıcılıklarını engelleyen, tekdüze rutinin dayatımına gereksinim duyulmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 85). Rutinin olumlandığı bir düzenin, gözetim tekniğinde de bu olumlanan unsurun dikkate alınması kaçınılmayacak bir gerçektir.

Panoptikon kelimesi “**pan**” ve “**opticon**” olarak bilinen iki farklı sözcükten türetilmiştir. **Pan** kelimesi bütün anlamına gelirken, **opticon** kelimesi ise gözlemlemek anlamına gelmektedir. Bu nedenle yapı yerine getireceği göreve uygun olarak “Bütünü Gözetlemek” anlamına gelen **Panoptikon** adını alır (Özdel, 2012: 23).

Michel Foucault, Jeremy Bentham’dan da esinlenerek işaret ettiği gibi, profesyonel ve ustaca bir işlev olarak görülen gözetimin asimetrik bir izlemeyle tavandan tabana doğru yapılarak verimlileştirilmesi modern yeniden yaratımlar olan okulların, hastanelerin, işyerlerinin, fabrikaların, psikiyatri kliniklerinin ve hapisanelerin ortak özellikleridir. Maksatlı etkinliklerin mekânı olan düzen fabrikaları bu kurumlar, rastgeleliği ortadan kaldırma, kesinliği sağlama, sakinlerinin davranışlarını tekrar düzenli/öngörülebilir/ kurallı bir hale getirme işlevinde bulunmaktadır (Bauman, 2001: 145).

Panoptikon’da daimi olarak görünen insanlar ile görünmeyen denetçiler vardır. Görünmez olan bu denetçilerin başka bir şeyle uğraştığı, uyuyup uyumadığı, onları izleyip izlemediğini kesin olarak bilemeyen insanlar, bu nedenle sürekli olarak gözetleniyormuş gibi davranmaktadırlar (Bauman, 2017c: 46). Panoptikon tasarımında mahkûmlar kalın, güçlü duvarlardan oluşan hücrelerde tutulmaktadır ve bu mahkûmların hareket etme özgürlüğü de yoktur. Sürekli gözetim altında olan mahkûmlar, kendilerine

izin verildiği alanın dışına çıkamamaktadır. Hareket özgürlüğüne sahip olmaları ve hareket kolaylığı gardiyanların egemenliğinin bir garantisiyken, mahkûmların gösterilmiş olan yerlerin dışına çıkamaması bağımlılıklarının bir göstergesidir. Panoptikon, pahalı bir tasarımıdır. Binaların yapılması, kontrol altına alınması, profesyonel gardiyanların işe alınıp maaşlarının ödenmesi, mahkûmların temel olan ihtiyaçlarının da karşılanması gerekmektedir (Bauman, 2017a: 34). Görüldüğü gibi panoptikon tasarımı birçok ayrıntıyı barındırmaktadır. Binanın tasarımında görünmeden gözetleme imkânı sunabilecek bir yapı gerekmektedir. Katı modern dünyanın büyük ve ağır nitelikleri bu tasarımda da kendini göstermiştir.

18. yy sonlarında Jeremy Bentham'ın evrensel gözetim tasarımı zamanla iktidarın ve tahakkümün ve bunun neticesinde toplumda hâkim olan tüm düzenin evrensel bir kalıbı haline gelmiştir (Bauman ve Lyon, 2016: 94). “Panoptikon tasarımın ortaya çıkışında öncelikli hedefi suçlular olmasına karşın, tasarım daha sonra modern yapıların (hastane, okul, işyeri/fabrika vd.) hepsinde görülür diyebiliriz” (Şimşek, 2014: 91). Bentham'a göre yeni düzenin ihtiyacı olan şey güvenli nezaret, zorunlu emek, inziva, hapsetme gibi unsurlardır. Bu unsurlar delilerin denetlenmesini, hastaların tedavi edilmesini, uslanmazların cezalandırılmasını, suçluların ıslahını, aylakların çalıştırılmasını ve kişilere istediği bir sanayi dalında eğitim verilmesini içermektedir. Bentham, ilerlemenin hızlanmasına katkıda bulunmak için gerçek bir reformcu olarak, daha fazla insanın mutlu olmasına odaklanmıştır. Bentham'ı ilgilendiren şey, fabrika sakinlerinin (ister asker ister makine... deyin) mutlu olmasıdır. Mutlu olmaya yazgılı olan bu sakinlerin mutsuzluğuna neden olan unsur belirsizliktir. Belirsizliğin yerine koyulan, zorunluluğun kesinliği ne kadar ıstırap, keder verici olursa olsun yeni düzenin mutlu dünyasıyla karşılaşılır. Bu sayede sıkıyönetimin önderliği ile belirsizlik kovularak, kesinlik yeniden inşa edilmektedir (Bauman, 2001: 146; Bentham, Watkin ve Werret, 2016: 12).

Panoptikon bir düzeyde gözetimin nasıl işlediğini inceleyen bir teori, başka bir düzeyde gözetimi modernite serüveninin içine yerleştirmekte kullanılan bir araçtır. Bentham'ın panoptikon tasarımına ışık tutan Foucault'ya göre, öz-disiplinli modern toplumların doğuşunu anlamak için panoptikon modeli çok büyük bir önem taşır (Bauman ve Lyon, 2016: 66).

Panoptikon tasarımı ile birlikte; gücün kullanılmasına gerek kalmadan işçinin çalışması, hastanın tedaviye uyması, delinin sakinleşmesi okul çocuğunun özenli olması

sağlanmaktadır. İnsanların tutumları üzerinde, gözetim mekanizmaları vasıtasıyla daha fazla hâkimiyet kurulmuştur. Günümüz dünyasında da gözetimin etkileri görülmektedir. Fakat bu gözetim ne panotikon tarzı bir gözetimdir ne de Orwelvari gizliliğin yok olduğu bir gözetimdir. Foucault'un da belirttiği gibi, Aydınlanma Çağı özgürlükle beraber disiplinleri de keşfetmiştir. Modern toplum, gözetim ve disiplinin hâkimiyet kurduğu bir topluma dönüşmüştür (Bozkurt, 2000). Diğer bir deyişle, temel vaatleri arasında özgürlüğün yer edindiği modernite, kontrolü sağlamak amacıyla panoptikon iktidar biçimini kullanarak temel vaadi olan özgürlüğü kısıtlamaktadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 98).

Sıkı yönetilecek kişilerin düzenin yeniden inşası için panoptik kurumların idaresi altına girmesi gerekmektedir. Görülüyor ki modern hayatın yapmak için uğraştığı şey de budur. Zorunlu eğitimin uzatılması, geçimin istihdama/patron idaresinde çalışmaya bağlanması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi bu uğraşların göstergesidir (Bauman, 2001: 147). Panoptik kurumlar katılığın tezahürüdür. Bu kurumlar üyelerini kontrol altında tutmak için belirli bir disipline tâbi tutmaktadır.

Bauman (2017c: 63), ideal panoptikonda gözetimsiz özel alanın olmadığını ifade etmektedir. George Orwell'in '1984' adlı romanı ile Zamyatin'in 'Biz' adlı romanını referans alan Bauman, her iki eserde de, özel alanların da gözetimden nasibini aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bu iki romandaki gözetim meselesine değinerek, konuya açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Zamyatin'in 'Biz' adlı romanı (2011), adından da anlaşıldığı gibi 'ben'in yerine 'biz'in hâkimiyet kurduğu bir düzeni anlatmaktadır. Her şeyin toplum için yapıldığı bu düzende karar verici tek bir mekanizma bulunmaktadır. Düzen içerisinde yaşayanlar bir makinenin parçası olarak görülmektedirler. Farklılığa, özgürlüğe yer verilmeyen bu toplumda herkesin aynı düşünmesi ve birbiriyle uyumlu hareket etmesi sağlanmaktadır. Robotlaştırılan insanlar, aynı zamanda kontrolcüler tarafından gizlice takip edilmektedir. İnsanların isimler yerine, harf ve rakamlarla kodlandığı bu toplumda camdan bir mimari söz konusudur. Camın görüntüleri açığa çıkarma, gizleme imkânsızlığı bu noktada önemlidir. Herkes tek tipleştirildiği için artık gizli, saklı diye bir şey de kalmamıştır. Bu nedenle insanların özel alanları dahi içeriği görme imkânı sunan camlarla çevrilidir. İnsanların kalkış ve yatış saatleri, kişisel saatler, mekân tasarımları, caddeler, sokaklar

her şeyin planı bir düzene tabi tutulmuştur. Görüldüğü gibi her türlü belirsizliği belirli kılma, düzensizlikleri düzene sokma çabasının eşlik ettiği; bireylerin değersiz olduğu, toplumun öncelendiği, her şeyin bir kurala tabi kılındığı ve gizliliğin imkânsızlığının yansıtıldığı bu romanda, gözetimin hâkimiyeti resmedilmiştir.

Gözetim meselesinin vücut bulduğu bir diğer roman ise George Orwell'ın '1984' adlı romanıdır. Romanda (Orwell, 2016) tele ekran ve Büyük Birader önemli yer edinmektedir. Görüntü ve ses kaydı alan tele ekran sayesinde insanların özel alanları dahi gözetim altına alınmıştır. İnsanlar ne zaman ve nerede izlendiğini fark edememektedir ve bu yüzden de her an gözetime tabi tutuldukları hissiyle yaşamlarını devam ettirmektedirler. İnsanların özel alanı olarak nitelendirilen evlerinde dâhi tele ekran her an aktif konumdadır. Aykırı düşünenin buharlaştığı, iktidara karşı gelenlerin cezalandırıldığı, devletin her şeyi görüp bildiği sıkıyönetimin olduğu bir toplum düzeni romanda yansıtılmıştır. Tele ekrandan herkesi izleyen Büyük Birader'e herkes saygı duymak zorundadır. Bireylerin sorgulaması, düşünmesi, rutin işlerinin dışına çıkması dahi cezalandırılmaktadır. Mevcut düzen içerisinde geçmişe dair ne varsa unutturulmaya çalışılmıştır. Katı gözetim mekanizmaları, insanları dayattığı kurallar ile kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. İnsanlar cezalandırmalara maruz kalmamak için kontrollü davranmaya uğraşmaktadırlar. Öyle ki romanın kahramanı, kız arkadaşıyla gizlice görüşür, düşüncelerini özgürce yazdığı günlüğü herkesten gizlemeye çalışır... Görüldüğü gibi modernliğin katı evresinde, mevcut kurallarını insanlara dayatan ve sonrasında uyulup uyulmadığını denetleyen, insanları her an gözetleniyor hissini uyandıran gözetim tasarımı bu romanda da kendini göstermektedir.

'1984' adlı bu roman, modernitenin ağır evresinde beliren korku ve endişelerin yetkin bir katalogudur (Bauman, 2005: 129). Orwell'ın distopik kurgusu içinde yaşadığımız dünya da miladını artık doldurmuştur (Lyon, 2013: 207). Romanlar sadece birbirini ardına gerçekleşen olayları anlatmakla kalmayarak, aynı zamanda toplumu analiz etme noktasında laboratuvar görevi üstlenmektedir. Tam da bu bağlamda Jose Saramago'nun 'Körlük' adlı romanında (2017), gözetimle ilintili kesiti irdelemek yerinde olacaktır. Romanda körlük salgını ile başlayan olaylar zinciri ele alınmıştır. Ülkede körlük salgınına yakalanan kişiler, bu körlüğü başkalarına bulaştırmamaları için kullanılmayan akıl hastanesine bir nevi kapatılırlar. Binanın içerisinde bulunan kişilere uymaları gereken kurallar aktarılır. Çamaşırların elde yıkanması, ölen biri olursa dinsel

bir tören yapılmaksızın duvarın dibine gömülmesi, yiyeceklerden artanların yakılması... bu kurallar arasındadır. Dışarı çıkmanın yasak olduğu ve aksi bir harekette bulunanların dışarıdaki gözetmenler tarafından öldürüleceği duyurulmuştur. Görüldüğü gibi hastane görünümlü olan bu hapishaneye kapatılan insanların belirtilen kuralların dışına çıkması ceza ile sonuçlanmaktadır. Başlangıçta iktidar tarafından her şeyin kontrol altında olduğu izlenimi verilmektedir, fakat durum hiçte öyle olmamıştır. Körlük artık herkese bulaşmıştır. Bu romanda dikkat çeken nokta insanların kör olsa dâhi bir otoriteye ihtiyaç duyduğu ve kör olsa bile kendilerinden güçsüz olanları ezme güdüsünde olduğudur. Ayrıca kör olan bireylerin birlik olurlarsa birbirlerine, gören göz olabileceklerinin örneklerine de romanda yer verilmiştir. Bu durum bize sendikalaşma hareketlerini de hatırlatmaktadır.

Katı modern dünyada gözetim meselesinin vücut bulduğu panoptikon tasarımı çalışmanın bu bölümünde anlatılmaya çalışılmıştır. Katı bir düzen içerisinde insanların nasıl gözetime tabi tutulduğu, konu edinen romanlar eşliğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Katı modern dünya, tasarlamış olduğu düzen içerisinde kendine uygun enstrümanları da meydana getirmiştir. Gerek toplumsal yaşamda, gerekse çalışma yaşamında insanların hareketlerini kontrol altına almak için çeşitli kurumları kullanmıştır. Daha önceki bölümlerde de yer verildiği gibi modernliğin ilk filizlendiği dönem itibariyle insanlara vaat ettiği yaşam katı bir dünya düzeni değildir. Fakat beklenenin aksine insanlar yeni bir katı düzenle baş başa kalmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde çalışmanın da ana teması olan, katı dünya düzeninin ardından deneyimlenen akışkan dünyaya yer verilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKIŞKAN MODERN DÜNYA

4.1. POSTMODERNİTE ÜZERİNE

Bu çalışmanın ana teması olan, günümüz akışkan modern dünya (postmodern) anlamlandırılmasına geçmeden önce geçmiş gözden geçirilerek, modernliğin doğuşu üzerinde durulmuştur. Akışkan modern dünya anlamlandırılmasında, geçmişe dair veriler yol gösterici olmaktadır. Geleneksel ile modern arasındaki rekabetten kendini sağ olarak kurtaran modernlik, kendini var eden enstrümanlarla uzun bir zaman toplum hayatında hâkimiyet kurmuştur. Bugün geline nokta ise modernliğin katı evresinde ses getiren kimi enstrümanların günümüz ihtiyaçlarına cevap veremez duruma geldiğine şahit olunmaktadır. Bu noktada postmodernite/ geç modernite veyahut da ‘akışkan modernite’ diye adlandırılan yeni dönem kendine ait yeni enstrümanlarıyla toplumda hâkimiyet kurmak üzere belirmiştir.

Yaşadığımız zamanın en önemli tercümanlarından biri olan Zygmunt Bauman (Palese, 2013: 1), günümüz dünyasını anlamlandırırken ilk olarak postmodernite kavramını kullanmıştır. İlerleyen zamanlarda ise akışkan metaforunu kullanarak içinde yaşadığımız dünyayı anlamlandırmak üzere çeşitli çalışmalara kaynaklık etmiştir. Çalışmada ‘akışkan’ metaforu, modernite bağlamında ele alındığı için bu başlık altında postmodernite kavramına kısa bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen başlıklarında Bauman’ın kullanmış olduğu akışkan metaforu bağlamında bir modernlik okuması yaparken günümüz dünyasında anlam atfeden enstrümanlar üzerinde durulmuştur.

Tarih, modern öncesi ve sonrasında sonra artık modern ve postmodern olarak nitelendirilmektedir. Birçok kişi modern dönemin üzerine oturduğu dayanakların artık çöktüğünü ve tarihte bir kırılma yaşanarak yeni bir dönemin başladığını iddia etmektedir. Bazıları ise bu yeni dönemin modernizmin yeni bir aşaması olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Baran, 2006: 369).

Frankfurt Okulu etrafında gerçekleşen Aydınlanma dönemi ve modernliğe dair eleştiriler, modernliğin içinden gelen eleştirilerdir. Bunlardan farklı olarak modernliği eleştirmekten ziyade onu tarihe gömmeye, yok etme isteği duyan postmodernizm, 20.

yüzyılın ikinci yarısında gün yüzüne çıkmıştır. Modernite macerasının artık sona erdiğini ifade eden postmodernizm, deneyimlenen dünyanın anlamlandırılması bakımından modernitenin bakış açısının ve enstrümanlarının yetersiz kaldığını iddia etmektedir (Şimşek, 2014: 38-39). Mevcut düzen içerisinde, toplumsal hayatı dizayn eden enstrümanlar ihtiyaçlara cevap veremeyecek duruma geldiğinde, insanoğlu farklı bir arayışa girmektedir. ‘Modernite’ de böyle bir arayışın ürünüdür. ‘Postmodernite’ ise kapı aralanan bir diğer değişim noktasının uğrak yeridir.

Bir söylem ve dünya görüşü bağlamında ‘sonra’ anlamını katan ‘post’ öneki, modern tezahürüne eklenerek postmodern kavramını oluşturmuştur. Modern sonrasını işaret eden postmodernliğin; modernliği aşarak aslında ona karşı bir duruşu mu ifade ettiği veyahut da deneyimlenen modernliğin yeni bir aşaması mı olduğu, sorunlarıyla yüzleşerek modernliğin kendisiyle bir hesaplaşması mı olduğu tartışmalı bir husustur (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 15). Bauman tartışmalı olan bu hususa açıklık getirmektedir:

Postmodernlik, illa da modernliğin reddi, itibarsızlaştırılması ya da sona erdirilmesi değildir. Postmodernlik, kendi kendisine, durumuna ve geçmişte yaptıklarına daha derinlemesine, dikkatle ve sağduyuyla bakan, gördüklerini tamamen sevmeyen ve değişme gereksinimi hisseden modernlikten başka bir şey (ne eksik ne fazla bir şey) değildir. Postmodernlik, rüştüne ermiş modernliktir: Kendisine içeriden değil de dışarıdan bakan, kazanç ve kayıplarının tam bir hesabını yapan, kendisinin psikanalistliğini yapan, daha önce asla dile getirmediği niyetlerini keşfeden, bunların birbirlerini iptal eden çelişkili niyetler olduğunu gören bir modernlik. Postmodernlik, kendi imkânsızlığını kabul eden modernliktir; kendini gözetleyici bir modernlik; bir zamanlar bilinçsizce yaptığı şeyleri bilinçli biçimde terk eden modernliktir (Bauman, 2003: 348).

Kısaca belirtmek gerekirse; tarihte hiçbir şey, hiçbir proje tamamen bitirilmez, tamamlanmaz (Bauman, 2003: 346). Postmodernlik modernliğin bittiği anlamını taşımamaktadır. Modernlik, hâlâ bizimledir, fakat başka bir anlamda (Bauman, 2000: 112). Modernliğin merkezi değerleri olan tektipliliği ve evrenselciliği tersine çeviren postmodernlik, kendi imkânsızlığıyla uzlaşan ve kendi projesinin uygulanamaz oluşunu kabul eden bir modernliği ifade etmektedir. Modern pratikler son bulmamıştır, fakat geçmişten farklı olarak onları ateşleyen hedefe sahip değildirler (Bauman, 2003: 131). Her şeyin iyiye, güzele doğru evrileceği izlenimiyle kendini var eden modernlik, vaat ettiği bir hayatı insanlara sunamamış olmasının beraberinde birçok sorunlara da kaynaklık

etmiştir. Bu bağlamda deneyimlenen yeni bir dönem olan postmodern dönemde, modernlik kendi imkânsızlığıyla yüzleşme fırsatını yakalamıştır.

Vaatlerini gerçekleştiremeyen modernlik; sömürü, terör, savaşlar, karmaşık şehir yaşamı gibi olumsuzlukların çoğalması nedeniyle eleştirilmiştir. Taylor'un (2017) modernliğin sıkıntıları arasında değerlendirdiği bireycilik beraberinde, hayata verilen anlam azalmış ve topluma karşı kayıtsızlık durumu gerçekleşmiştir. Modernlikle birlikte büyüğü bozulan dünyada, araçsal akıl öncelik kazanmıştır. Böylece düzen içerisindeki konumunun önemini kaybeden varlıklar, farklı tasarımlar için araç ve hammadde olarak görülmüştür. Modernlikle beraber beliren sıkıntılar; postmodernliğin niteliklerinin, onun eleştirel yanının ortaya çıktığı birçok yerde bir ümit olarak görülmesine neden olmuştur (Tekin, 2011: 182-183).

Zamanın şimdiye odaklanması, belirsizliğin hâkimiyeti, tüketim olgusunun üretimin yerine geçmesi, modernizme dair her şeyin yadsınması postmodernizm olarak ifade edilir. Postmodernizm, edebiyat, sanat, kültür, mimari alanlarında gerçekleşen modernizme karşı çıkışı ifade etmektedir (Baran, 2006: 375). Aydınlanma dönemi, insanların ortaya çıkan her sorunun bilim vasıtasıyla çözebileceği düşüncesini temel almaktadır ve bu sorunların çözümü için bilim bir araçtır. Fakat postmodern kültür ile Aydınlanma Çağı'nda hâkim olan kültür aşılmış, geçersiz duruma gelmiştir. Akıl ve bilimle tek bir doğruya ulaşmanın artık olanaksız olduğu anlaşılmıştır (Şaylan, 2009: 56-58).

20. yüzyılın deneyimlediği durum postmodernite olarak ifade edilirken, bu durum üzerine düşünme postmodernizm olarak nitelendirilmektedir (Adams, 1999: 250). Şaylan'ın (2009: 35) ifade ettiği gibi; postmodern söylemden kastedilen şey modernitenin miladını doldurması ve yerine yeni bir dönemin ortaya çıkmasıdır. Bir diğer değişle postmodernite kendinden önce gelen modernitenin radikal biçimde yadsınmasını belirtmektedir (Şaylan, 2009: 75). Modernizmin eleştirileri neticesinde postmodernizm yükselmiştir (Tekin, 2011: 184). Modernlikten bahsederken bir nevi premodern dünyanın yadsınışı üzerinden bir anlamlandırma yapılmaktadır. Postmodernliğin yadsıdığı kesitte katı modern dünyadır.

Aydınlanmanın evrensel ve rasyonel iddiaları karşılığında yerel olanı savunan postmodernizm bize belirlenemezliği, çeşitliliği, farklılığı ve karmaşıklığı sunmaktadır.

Tek bir aklın, akıllara dönüştürülmesi gerçekliği göreceli kılmaktadır (Tekin, 2011: 185-187). Bu noktada denilebilir ki deneyimlenen düzen içerisinde neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair net bir sınır yoktur. “Her zaman bir şeyin “post-”u olmak, modernitenin ayrılmaz bir parçasıdır” (Bauman, 2017b: 12) ve hiçbir şeyin ‘ötesi’ ömür boyu devamlılık göstermez. Bugün deneyimlenen dönemde ‘değişim’ hâkimiyet göstermektedir (Drucker, 1993: 29).

Modernliğe dair sert eleştirilerde bulunan postmodernlik; belirlenmişliğe karşı belirsizliği, bütünleşmeye karşı farklılaşmayı, düzene karşı düzensizliği ve tekillığe karşı da çoğulluğu öne çıkarmaktadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 141). “Postmodern dünya, kendisini, daimi ve azaltılamaz bir belirsizlik koşulu altında bir yaşama hazırlamaktadır” (Bauman, 2000: 35). Modernitenin ortadan kaldırmak için uğraştığı belirsizlik/müphemlik, postmodernliğin temel unsurları arasındadır. Bauman ve çok sayıda postmodern düşünür, belirsizliği esas alarak kesinliği ve belirlenmişliği reddetmiştir. Ayrıca Bauman, belirsizliğin kaçınılmaz ve korku kaynağı bir durum olduğunu belirterek, onun ortaya çıkarabileceği olumsuzluklara da işaret etmektedir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 90). Katı modern dünyada insanlar etrafındaki bilinemezlikleri bilinir kılmayı, belirsizlikleri ortadan kaldırmayı istemektedir. Modernlik toplumsal düzen içerisindeki her şeyi açıklığa kavuşturma vaadinde bulunmaktadır. Bu nedenle müphemlik katı modern dünyanın kabul edemeyeceği bir durumdur. Fakat bugün deneyimlenen modern dünyada, müphemlikle kol kola yürünmektedir.

Modernliğin sloganı özgürlük, kardeşlik ve eşitlik iken (Bauman, 2003: 131); özgürlük, hoşgörü ve farklılık postmodernliğin ateşkes formülüdür (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 143). Fransız devrimiyle birlikte yükselen özgürlük, kardeşlik ve eşitlik sesleri modern dünyada kendini gerçekleştirememiştir. Modernliğin insanlara sunmuş olduğu hayatta özgür, eşit bir düzen kurulamamıştır. Postmodernlik ise özgür bir ortamda farklılıkları savunarak beraberinde hoşgörünün de olduğu bir dünya düzeni kurmaya çalışmaktadır.

Bilgisayar, ileri teknoloji, enformasyon gibi unsurların belirleyiciliği, postmodern toplumu nitellemektedir. Tüketime hâkim olduğu, kişisel hoşgörü, tüketici kitlenin ve arzunun olduğu bu toplumun tercihlerinde; medya ve iletişim ağı yönlendirici güç

konumundadır (Cevizci, 2000: 766-767). Deneyimlenen yeni düzende, ağların (network) kurulup, geliştirilmesiyle bilgi üretimi ve yayılımı artmıştır. Hizmet sektörü, sanayi sektörünün yerini almış ve yeni aşama olan enformasyon toplumu¹⁴ beraberinde modernite yadsınarak, postmoderniteden bahsedilmeye başlanmıştır. Kentleşme, sanayileşme, işçi sınıfı 19. yüzyılın nitelikleriyken, gerçekleşen dünya savaşları, bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler 20. yüzyılda belirgin olmuştur (Baran, 2006: 369-370). Diğer bir deyişle Premodern dönemin kırılma noktası ‘şeytan değirmeni’ olarak ifade edilen buhar makinesi ve fabrikalarken, içinde yaşadığımız dünyada bilgisayar ve bilgi teknolojilerine dair köklü değişim, kırılma noktasının diğer bir ucudur (Kivisto, 2008: 14).

4.2. POSTMODERN DÜNYA DÜŞÜNÜRLERİ

Postmodernizm, Aydınlanma döneminde hâkim olan kavramların ve kurumların yadsınmasıdır. Postmodernistler, insanlığı kötü koşullara, savaşa, yoksulluğa iten, ilerlemeyi sağlamayan bir dönem olan modernitenin sonunun geldiğini belirtip, yaşanan yenedünya düzenini de ‘postmodernizm’ olarak ifade etmektedir (Baran, 2006: 384).

Postmodernistler, geçmişten kopuk ve farklı bir aşama olarak değerlendirdikleri postmoderniteyi anlamlandırmak için eski kavram ve kurumların yerine, yenilerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, sosyoekonomik sistemdeki değişimler, yeni bilgi formları bugün deneyimlediğimiz postmodern toplumu oluşturmaktadır. Postmodern kuramcılarının kimi -Baudrillard ve Lyotard- yaşanan bu dönüşümü bilgi anlayışındaki değişime ve enformasyon teknolojisinde yaşanan sıçramaya bağlarken, kimi postmodern kuramcılarda – Jameson ve Harvey- yaşanan bu değişimi kapitalizmin daha ileri/yüksek bir aşaması olarak değerlendirmektedir (Şaylan, 2009: 160).

Postmodern düşünürler, yaşanan sürecin yeni bir aşama olduğu noktasında ortak fikre sahiptir. Fakat kapitalizmdeki değişimin yorumlanması noktasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Şaylan, 2009: 67). Deneyimlenen dünya düzenini modernite perspektifinden açıklamaya çalışanlar, yeni bir evreye girilmiş olduğunu fakat bu sürecin

¹⁴ En değerli kaynak olarak bilginin görüldüğü, işgücünde enformasyon teknolojisinde çalışanların ağırlık kazandığı toplum enformasyon toplumu olarak nitelendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Cevizci,2000:320).

moderniteyi aşılmış, ondan bağımsızlaşmış bir durumu ifade etmediği görüşündedirler. Kezâ postmodernite perspektifiyle deneyimlenen düzeni anlamlandırmaya çalışanlar ise, moderniteden farklı bir dönemin deneyimlendiğini, modern rüyaların kâbusa dönüştüğünü ve modern tarihin sona erdiğini ifade etmektedirler (Şimşek, 2014: 43).

Aydınlanma felsefesinde hâkim olan akılcılık ve bilim vasıtasıyla tarihin ileriye akacağına inanç duyulmaktadır, fakat postmodernistler bu durumun olanaksız olduğunu ifade etmektedir (Şaylan, 2009: 41). Bu noktada deneyimlenen postmodern/akışkan dünyaya dair görüşleriyle katkı sağlayan öncü düşünürlere yer vererek konuyu derinleştirmek yerinde olacaktır.

Tüm sorunların bilim aracılığıyla çözülebileceğine dair inanç besleyen modernite, sorunsuz bir dünyayı elde edememiştir. Jean François Lyotard, modern durumdan postmodern duruma geçişte, teknolojik değişimin önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Genel kabule göre kapitalizm, deneyimlenen yeni düzende yeniden yapılanma (evrenselleşme, metalaşma) içerisindedir. Lyotard'a göre en önemli değer olan özgürlüğün önündeki engeller, postmodern durumla birlikte ortadan kaldırılmıştır. Fakat Foucault, Baudrillard gibi postmodern düşünürler, deneyimlenen yeni düzenin özgürleşmeyi sağlamadığını ifade etmektedir. (Şaylan, 2009: 353-366). Lyotard, Foucault, Baudrillard gibi düşünürler kendilerini postmodern olarak kabul etmeseler de, ortaya koydukları fikirler onları postmodern düşünce kapsamında önemli bir yere taşımıştır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 142).

Postmodernistler gerçekleşen devrim ve evrim sürecinin daha iyi bir gelecek, insani-uygar bir toplum sunmayacağı düşüncesindedirler. Lyotard 1970'li yıllarda modern gelişmelere ve buna ek olarak modern düşüncelere karşı durmaktadır. Onun kabul etmediği şey modern bilim ve teknolojinin, evreni koruyup kolladığı, ilerlemeyi sağladığı düşüncesidir. Lyotard bilimsel-teknolojik gelişmeleri insanoğlunu huzura kavuşturacak, koruyup kollayacak, daima ileriye götürecek bir etken olarak görmemektedir. O, eleştirel bir tavır takınarak bu gelişmeleri, insanı yıkıma götüren ve huzursuzluğuna neden olan etkenler olarak görmektedir. Nükleer güç, bu gelişmelerin pozitif getirisi olarak görülse dahi beraberindeki nükleer yıkım göz ardı edilemez. Benzer şekilde hastalıkların tedavisi için geliştirilen mucizevi ilaçların yan etkileri beraberinde yeni hastalıklara da kapı aralamaktadır. İnsanoğlu, meraklı bir şekilde modern teknolojik gelişmeleri takip

etmektedir ve bu gelişmelerin yan etkilerinin aşırılıklarını daha az umursamaktadır (Slattery, 2007: 448-451).

Jean Baudrillard ortaya çıkan yeni toplumu kavramlaştırırken ‘tüketim toplumu’ kavramından yola çıkar. Kapitalizmin yeni aşaması olarak gördüğü tüketim toplumunda bireyler, tükettikçe toplumda var olduğunu kanıtlamakta ve bu sayede toplumda prestij kazanmaktadır. 20. yy’ın son çeyreğini ifade eden dönem anlamlandırılmaya çalışılırken, bu dönem birçok kişi tarafından sanayi ötesi toplum olarak ifade edilmiştir. Ortaya çıkan bu yeni toplumu Baudrillard, bütünüyle değişime uğramış, kendine has kültür ve teknolojiye sahip bir toplum olarak ele almaktadır. Televizyon ekranı bireyler için gerçek bir dünyadır. Dizilerdeki doktor, avukat kılığına girmiş oyuncular gerçek hayattakiyle aynıdır (Şaylan, 2009: 298-315). Bugün hemen hemen tüm TV kanallarında yayınlanan dizilerdeki oyuncular, farklı farklı kılıklarda izleyicilerin karşısına çıkmaktadır. Doktor rolündeki oyuncu, gerçek hayatı aratmayacak bir şekilde beyaz önlüğü ile ameliyata girmekte ya da ilaç yazmaktadır. TV ekranını gerçek bir dünya gibi algılayan günümüz dünyasının aktörleri, dizinin kötü adamlarına evlerindeki koltuklarından hakaretler yağdırmaktadır.

Gerçek olan bir şeyin yerine taklidini anlatmak için ‘simülasyon’ kavramı kullanılmaktadır. Baudrillard (2005), içinde yaşadığımız postmodern dünyanın gerçek bir toplum olmadığını, gerçekliğin aksine ‘mış gibi’ yapılan bir toplum olduğunu belirtir. Sanal gerçekliğin hâkim olduğu günümüz dünyasında, gerçek ve somut olanın yerine sembol ve imajlar geçmiştir. İnsanlar temel ihtiyacı olan salt giyinme ihtiyacını karşılamak yerine, sembollere ve imajlara para vermektedir. Amaç artık salt giyinme ihtiyacını karşılamak değil, ünlü markalı ve yüksek fiyatlı ürünlere sahip olmaktır. Baudrillard bugün deneyimlediğimiz postmodern dünyaya kötümser yaklaşır. Değişimin hâkim olduğu ve neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösterecek bir standardın olmadığı toplum deneyimlenmektedir. Modernliğin kendine has olan kültürü devrimler geçirmiştir ve devrimler de beraberinde felaketleri getirmiştir. Duyarsız, anlamdan yoksun, pasif, amacı olmayan, ne geçmişi ne de geleceği olmayan bir kültür ortaya çıkmıştır (Slattery, 2007: 470-473).

Manuel Castells’e göre bilişim toplumu, bilgi teknolojileri ve internet günümüz postmodern toplumunu tanımlayan niteliklerdir. İletişimin sınırlı olduğu Orta Çağ

dünyasında, sanayi devrimiyle birlikte iletişim alanında devrim yaşanmıştır. Bilginin yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlayan mobil telefon, internet, kişisel bilgisayarlar, bilgi toplumunu bilişim toplumlarına dönüştürmüştür. İnternet sayesinde insanlar dünyanın her yerinden, her yaşta insanla iletişim kurma fırsatına sahiptir. Böylece kapitalizmin yeni biçimi, bilişim kapitalizmi oluşmuştur. Kapitalizm, katı modern dönemde sanayi ürünleri üretimine dayanırken, günümüz dünyasında bilişim kapitalizminin dayanakları; teknoloji alanındaki yenilikler, ağlar, dünyanın her yerine hızlı bir şekilde yayılan bilgi, enformasyondur (Slattery, 2007: 399-401).

Ulrich Beck (2011), içinde yaşadığımız dünyada riskin hâkimiyetinden bahseder ve postmodern toplumun tanımlayıcı özelliğinin de risk olduğunu belirtir. “Beck riski “Modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmak” biçiminde tanımlar” (Beck’den akt. Slattery, 2007: 454). Sanayi öncesi deneyimlenen dünyada riskler, insanın kontrolü dışında olan doğa olaylarına bağlanırken, sanayi toplumunda insanoğlu kontrolü dışında olan doğaya hükmetmeye başlamıştır. İnsanlar meydana gelen sellere engel olmak için setler kurarak, hastalıklar için ilaçlar geliştirerek yaşanacak felaketlerin önüne geçmeye çalışmaktadır. Tüm bunların beraberinde fabrikaların, sanayi kentlerinin yol açtığı kirlilikler ile karşılaşmaktadır ve bu riskler de insan ürünü olan risklerin bir parçasıdır. Bugün deneyimlenen postmodern dünyada insanlar doğa üzerinde güç sahibi olmanın yanında, doğanın kontrolüne de sahip olmuştur. Nükleer enerjinin elde edilmesi ardından, kitlesel imha silahlarının da icadı gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, küresel enerji sağlanmasına kaynaklık eden fosil yakıtlar diğer bir yandan da bu yakıtların tutumsuzca kullanımı küresel ısınmaya neden olmuştur (Slattery, 2007: 455). “Klasik modernitede temel sorun zenginliğin yaratılması ve dağılımıydı. Beck’e göre, post-modern toplumun temel özelliği risk, riskin dağılımı, önlenmesi ve kontrolüdür ” (Slattery, 2007: 459).

Giddens, bir postmodernlik dönemine girmek yerine, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok radikalleştiği ve evrenselleştiği bir başka döneme girildiği kanaatindedir. Doğrusu Giddens, postmodernliği modernliğin bir başka evresi olarak görme eğilimindedir (Tekin, 2011: 184).

Deneyimlenen dönemin, modernitenin ileri aşaması olduğunu belirten Anthony Giddens’a göre, küresel etkilerin hâkim olduğu bir toplumda yaşamaktayız. Küreselleşme

olgusu ulusal sınırları aşmaktadır. Mc Donalds ve Coca Cola'nın dünyanın en fakir ülkelerinde dahi baştan çıkarıcı etkileri görülmektedir (Slattery, 2007: 420).

4.3. AKIŞKAN MODERN DÜNYA ÜZERİNE

'Akışkan Modernite' adlı eseri yayınlanana dek pek çok çalışma Bauman'ı postmodern düşünür olarak değerlendirmiştir. Moderniteye dair yapmış olduğu eleştiri, özgürlüğü savunma, farklılıkları kabul edip birlikte yaşayabilmenin mümkün olması üzerine düşünme, çoğulcu dünya tasavvuru gibi faktörler onun postmodern düşünür olarak ele alınmasına kaynaklık etse de Bauman, postmodern bir düşünür değildir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 77-78).

Moderniteye dair eleştirilerde bulunan Bauman, bu eleştirilerine postmodernite eleştirilerini de eklemiştir. Postmoderniteyi, modernliğin meydana getirdiği sorunlardan kurtuluş olarak gören Bauman, sonrasında ise bir kurtuluş olarak gördüğü postmoderniteyi 'aşırılık kültürü' olarak anlatmıştır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 11). Küresel piyasa siyaseti, toplumu, ekonomiyi ve hatta mekânı değişime uğratmıştır. Zamana içkin olan mekân, artık bu içkinlikten sıyrılmış, mekân ve zaman arasında bir kopuş gerçekleşmiştir. Bu süreç Bauman'ı postmodernliğe karşı eleştirel tavra götürmüştür (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 144).

Çalışmanın 1. Bölümünde yer verilen Tablo 1.1. Bauman'ın akışkan metaforunu kullanımına dair bir bakış açısı sunmaktadır. Bauman'ın eserlerinin yurtdışındaki ilk yayın tarihlerine bakıldığında, eserlerinin isimleri ve kronolojik sıralamasındaki seyir dikkat çekmektedir. Postmodernite anlamlandırılması üzerine yazılan eserler yerini; Akışkan Modernite, Akışkan Aşk, Akışkan Hayat, Akışkan Gözetim gibi eserlere bırakmış ve içinde yaşadığımız dünya 'akışkan' metaforuyla anlamlandırılmıştır.

Modernlik ve Müphemlik (2003) eserinde Bauman, müphemliği modernliğin bir düşmanı olarak değerlendirmektedir. Her türlü belirsizliği belirgin kılmayı kendine bir amaç edinen modernlik, keskin sınırlar çizerek bu sınır dışında kalanlara karşı duvar örmektedir. Modernliğin ardından deneyimlenen yeni düzeni kaleme aldığı eserlerinde Bauman, kapı dışarı edilen müphemliğin artık baş tacı konumda olduğunu belirtmektedir. Bir tarafta müphemlikle kanlı bıçaklı olunan bir dönem, diğer tarafta müphemliğe aşırı anlam yükleyen bir dönem söz konusudur.

Bauman'ın bakış açısındaki dönüşüm Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları (2000) adlı eserinde ilk sinyallerini vermeye başlamıştır denilebilir. Eleştirel bir sosyolog olan Bauman, yaşanan dönemin tüm olumlu yanlarına ek olarak olumsuzluklarını da dikkate almış ve günümüz dünyasını aşırılık kültürü olarak yorumlamıştır. Modernlik müphemliğe aşırı derecede düşmanken, postmodernlik müphemlikle ve beraberindeki özgürlükle aşırı derecede dosttur. Değişimin hızı deneyimlenen dönemde giderek artmaktadır. Tüm bu süreçleri eleştirel bir gözle değerlendiren Bauman, her ne kadar ilk çalışmalarında postmodernlik kavramını kullanmış olsa da, sonrasında bunun yanlış bir kullanım olduğunu ve deneyimlenen dönemdeki hızlı değişimin, aşırılığın, belirsizliğin karşılayıcısı olarak 'akışkan' metaforunun referans alınması gerektiğini savunmuş Akışkan Modernite (2017b) adlı eserinde bu görüşünü dile getirmiştir

Burjuvazi, üretim araçlarını, ve böylelikle üretim ilişkilerini ve, onlarla birlikte, toplumsal, toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli devrimcileştirmeksizin varolamaz. Daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşulu, bunun tersine eski üretim tarzlarının değişmeksizin korunmasıydı. Üretimin sürekli altüst oluşu, bütün toplumsal koşullardaki kesintisiz sarsıntı, sonu gelmez belirsizlik ve hareketlilik, burjuva çağını bütün daha öncekilerden ayırdeder. Bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberinde getirdikleri eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte çözülüyor, bütün yeni oluşmuş olanlar kemikleşmeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lanetleniyor, ve insan, kendi toplumsal durumlarına ve karşılıklı ilişkilerine sonunda ayık kafa ile bakmak zorunda kalıyor (Marx ve Engels, 2011: 120).

Bauman (2017b: 27), yoğun bir şekilde 'akışkan modernite' üzerinde durduğu eserinde de yer verdiği gibi; 'katıların erimesi [buharlaşması]' kavramı, uzun yıllar önce Marx ve Engels tarafından ortaya atılarak, coşkun modern ruhun karşısında kemikleşmiş, sert duvarları olan topluma karşı yakıştırılan bir durumu nitelemektedir. Yukarıda Marx ve Engels'den alıntılanan kesit Bauman'ın postmodernite anlamlandırmasından akışkan modernite anlamlandırmasına yönelişini tetikler niteliktedir. Modernlikle ilk tanışılan dönemde katıların eritilmesi faaliyeti yeni katılara yer vermek üzere gerçekleşirken modernliğin akışkan evresinde eritme faaliyeti katıları güçsüzleştirmek ya da yok etmek üzere gerçekleşmektedir.

İçinde yaşadığımız dünyaya dair analizlerde bulunurken postmodernite kavramını kullanan Bauman, 'Akışkan Modernite' adlı eseri ile birlikte artık bu kullanımın yanlış bir kullanım olduğunu belirterek postmodernite tanımını yerine akışkan modernite tanımını kullanmıştır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 142). Akışkan modernlik, temelde çağdaş

dünyaya yaslanarak postmodernitenin üstesinden gelir (Palese, 2013: 1). Bu kavram, değişimin değişmeyen tek şey olduğunun ve belirsizliğin ise kesin olan tek şey olduğunun kanıtıdır. Katı modernitede geleceğin kontrol edilmesi ve kesinleştirilmesi hâkimken akışkan modernitede geleceğin ipoteklenemediği garantilenmiştir (Bauman, 2017b: 12-14).

Eriyip buharlaşan katıların bıraktığı boşluk yeni katılar tarafından doldurulacaktı. Limandan uzaklara sürüklenen başıboş gemiler rıhtıma yeniden ve öncekinden daha sağlam demirlenecekti. Kısaca özetlemek gerekirse, “yerinden edilmişlerin”, önünde sonunda, “yeniden yerleştirilmesi” gerekecekti (Bauman, 2017b: 211).

Değişimden bahseden modernlik, içerisinde ilk olarak akışkanlığı barındırmaktadır ve premodern dönemde hâkim olan katılıkları eritip, yeni bir dünya düzeni kurma düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Geçmiş dönemin katıları zaman içerisinde eski katılıklarını kaybederek bozuma uğramıştır. Bu noktada katılıkları eriten modernlik, bunların yerine zaman içerisinde değişmeyecek ve daha kestirilebilir olan yeni katılar üretmekle işe başlamıştır. Modernliğin eritmek için hedef aldığı katılar ilk olarak kutsallar, geleneksel sadakatler olmuştur (Bauman, 2017b: 27). Bauman (2017b: 212), katıların eritilmesinin altında yatan amacın, sonsuza dek düzenin ayakta kalmasını sağlayacak yeni katılar inşa etmek olduğundan bahsetmektedir. Görüldüğü gibi modernlik, kendi tezini çürüterek katı bir düzen inşa etmiştir.

Yahudi olması sebebiyle modernliğin kaynaklık ettiği zulümlere derin bir şekilde şahit olan Bauman (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 49), düzen arayışında olmayan bir modernliğe meylederek bu modernliğin henüz tamamlanmamış ve kendi tabiri ile akışkan bir yapıda olduğunu ifade etmektedir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 12). Bauman’a göre dünya akışkandır. Şeklini koruyup, yerinde duramayan sıvılar gibi dünyada aynı özelliğe sahiptir. Mevcut düzendeki her şey değişim halindedir. Hayaller, korkular, takip edilen akımlar bu değişimler arasındadır. Bugün insanlara kesin gözüken şeyler, yarın bu kesinliğini kaybedip yanlış, anlamsız, garip olarak algılanmaktadır (Bauman, 2018b: 7). Tüm toplumsal biçimler daha yenileri oluşmadan hızla çözülmemektedir ve dolayısıyla raf ömürleri kısadır (Bauman ve Lyon, 2016: 13). Daha öncede yer verildiği gibi Komünist Manifesto’da katıların buharlaştığı ifade edilmektedir. Yani, geçmişin sürekliliğe sahip, anlamlı katıları; etrafımızdaki geçici ve taklit nesneler uğruna atılmaktadır (Taylor, 2017:

14). Belirtildiği gibi akışkan yaşamda geçmişin katılarının eritilmesi yanında, şimdiye ait olan şeyler de sürekli olarak yenilenmekte ya da atılmaktadır.

Modernite kuramları arasında akışkan moderniteyi farklı kılan fikirler; bireysellik, kurtuluş, emek/iş, zaman/mekân, cemaat olarak sıralanabilir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 110). Bilindiği gibi Bauman, ‘Akışkan Modernite’ adlı eserinde yukarıda yer verilen kavramlar etrafında analizlerini kurgulamıştır. Çalışmada akışkan modern dünyaya dair bir bakış açısı sunulurken bu kavramlar genel olarak yol gösterici olacaktır.

“Akışkan yaşam” ve “akışkan modernlik” birbiriyle iç içe geçmiş şeylerdir. “Akışkan yaşam” akışkan bir modern toplumda yaşanan türde bir hayattır. “Akışkan modernlik”, içinde üyelerinin davranışlarını alışkanlıklara ve rutinlere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan hızla değiştirdiği bir toplumdur. Hayatın ve toplumun akışkanlığı birbirini besler ve pekiştirir. Akışkan yaşam, aynı akışkan modern toplum gibi uzun süre biçimini veya rotasını koruyamaz (Bauman, 2018c: 7).

“Akışkan yaşam yeni başlangıçların birbirini takip etmesidir” (Bauman, 2018c: 8). Akışkan modern kültür; devamlılığın ve bağlantının olmadığı, unutkanın kültürü gibidir (Bauman, 2018c: 84). Modernliğin klasik/katı evresinde geçmişin hâkim düzeni yıkılıp yerine yenisini, yeni katılıkları getirme anlayışı hâkimdir. Modernliğin akışkan evresinde ise mevcut katıları yıkıp yerine yeni katıları değil de geçici, esnek şeylerin getirilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla deneyimlenen her dönem aslında yeni bir başlangıca kapı aralamaktadır ve yaşanan her an aynı zamanda tarihe karışmak üzeredir.

Sonsuzluğu (aynılık, kalıcılık, tekdüzelik) amaçlayan modernliğin katı evresi artık geride kalmıştır. Bitiş çizgisinin, hedefin olmadığı modernliğin akışkan evresinde kalıcı olan geçiciliğin kendisidir. Zamanın akıp gittiği akışkan yaşamda, sürekli olarak değişim deneyimlenmektedir (Bauman, 2018c: 89). Kısaca, birinin parolası yaratım iken, diğerinin parolası yeniden kullanıma sokmadır. “Ya da, eğer modernliğin favori inşa malzemesi çelik ve beton idiyse bugün bu plastiktir” (Bauman, 2001: 343). Modernliğin katı evresindeki enstrümanlar değişime karşı daha dirençli olduğu için çelik ve beton bu dönemin inşa malzemesi olarak görülebilir. Modernliğin akışkan evresinde ise değişimdeki hızlilik ve kolaylıktan dolayı bu dönemin inşa malzemesinin demir ve betona nazaran daha hafif yapılı bir malzeme olan plastik olduğu söylenebilir.

Deneyimlenen akışkan yaşamda fotoğraf kâğıtlarının yerini videokasetler olarak kalıcılık sonlandırılmıştır. Geniş aile fotoğraflarını içine alan sararmış aile albümleri kalıcılığın resmidir. Videokasetlerinde ise durum bunun tam tersidir. Silinemeyen

fotoğraf kâğıtları yerini, ilginçliğini kaybedince silinen görüntüleri kısa süreli kaydeden videokasetlere bırakmıştır. Birinde kalıcılık, etkileşimcilik ve bağlılık mesajı veriliyorken; diğerinde bağlılığın olmadığı her şeyin tek başına var olduğu, her olayın sıfırdan başladığı ve bunların tamamen silinebilme imkânının bulunduğu mesajı verilmektedir (Bauman, 2001: 343). Fotoğraf kâğıtları ve videokasetler örneği, içinde yaşadığımız akışkan koşulların aydınlatılması bağlamında önemli bir örnektir. Bauman'ın bahsettiği videokasetler günümüz dünyasında akışkanlıktan nasibini alarak akıntıya kapılmıştır. Katı dünya düzeninde hayatı boyunca birkaç fotoğraf kâğıdında resmi bulunan insanlar, kendisiyle birlikte yakınlarının da bulunduğu fotoğraf kâğıtlarını ölene dek saklayarak geçmişi hatırlamaktadırlar. Çekilen poz sayısı sınırlı olduğu için bunları saklamak da kolaydır. Akışkan dünyada ise anı ölümsüzleştirmek isteyen insanlar, adeta saniye başına bir poz yakalamaktadır. Gelişen teknolojiyle birlikte artık herkesin elinde görüntü ve ses kaydeden akıllı telefonlar bulunmaktadır. Öz çekim (selfie) modası da akışkanlığa hizmet etmektedir. Fotoğraf albümlerinin kalıcılığı yerini öz çekimlerin geçiciliğine bırakmıştır. Kaydedilen her görüntü, daha ilginç ve daha yeni görüntüyü elde edildiği an silinmeye mahkûmdur. Belirli bir hafızaya sahip olan cep telefonları bu noktada önem taşımaktadır. Çünkü bu aletler, insanların sınırlı sayıda anı kaydetmesine ve onları hatırlamasına izin vermektedir. Hafıza kotasını aşan telefon kullanıcıları, sil tuşuna basmakta tereddüt etmeyerek yeni anılara yer açmaktadır.

Bauman, modernliğin katı döneminden akışkan döneme geçen dünyada, müphemliğin yeni halini, değişkenlik ve yenilenmenin kaynaklık ettiği karmaşık durumları, birey-toplum ve de insanlık adına analiz etmeye çalışarak, modernliğin bu yeni dönemindeki sorunlara çözüm önerileri sunmaya çabalamıştır (Bauman, 2015: VII)¹⁵. Bauman, rasyonel ve eleştirel bir bakış açısıyla çağdaş dünyanın sorunlarının ve imkânlarının daha iyi kavranabileceğini belirtmiştir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 9).

Gelir dağılımında meydana gelen adaletsizliğin keskinleşmesi, bireyselleşme, yeni yoksulluk gibi problemlerin gün yüzüne çıktığı akışkan modern dünyada, eski dönemin problemleri biçim ve içerik değiştirerek yeni biçimde gün yüzüne çıkmaktadır. İdeal bir dönem olmayan akışkan modern dünya, tek bir hakikat ve düzen dayatımını geride

¹⁵ Bu alıntı Zygmunt Bauman'ın 'Akışkan Modern Dünyada Kültür' (2015) adlı kitabının çevirmenleri olan İhsan Çapcıoğlu ve Fatih Ömek'in bu kitap için yazmış olduğu 'Sunuş' başlıklı kesitten alınmıştır.

bırakan, farklılıkları hoş görerek çoğulluğa imkân tanıyan bir dönemi kapsamından dolayı daha yaşanılabilir bir dünyadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 12).

Bauman eserlerinde, olumlu olarak değerlendirilen eylem ve işlerin aynı zamanda da yan etkileri barındırabileceğini örneklerle açıklamaktadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 145). Katı modern dünyada hâkim olan totaliter eğilim, günümüz akışkan dünyasında gücünü kaybederek ortadan kalkmaktadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 57). Kamusal alandan özel alana geçen müphemlik, günümüzde özel bir meseleye dönüşmüştür. Kesinliğe ulaşmak artık bireysel bir sorundur ve dolayısıyla bu soruna yönelik çaba da yine kişisel olacaktır (Bauman, 2003: 252).

Değişimin sahip olduğu hız, günümüzde akıllara durgunluk verecek seviyeye gelmiştir ve bu değişim süreklilik ve heryerdelik özelliğini taşımaktadır (Bauman, 2017d: 86). Kişinin kendisinde duymuş olduğu hoşnutsuzluk duygusu akışkan yaşamı besleyen şeydir (Bauman, 2018c: 19). Akışkanlık, içerisinde bulunan enerjiyle birlikte geçmiş dönemlere nazaran daha hızlı bir değişime kaynaklık etmektedir. İçinde yaşadığımız dünyayı akışkanlaştıran unsurlardan biri de bu değişim hızıdır. Bu değişimin, aynı zamanda da devamlılık ve heryerdelik özelliği taşıması önem arz etmektedir.

Tüm bu anlatılanlara ek olarak denilebilir ki; katılık mevcut düzen içerisinde tamamen ortadan kalkmamıştır. Fakat yaşadığımız çağın karakteristik özelliği artık katılık değil, akışkanlıktır. Dolayısıyla akışkanlığın hâkim olduğu bir dünya deneyimlenmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kesitlerinde, modernliğin akışkan evresine anlam katan enstrümanları irdeleyerek, yaşadığımız akışkan koşullar anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

4.3.1. Akışkan Modern Dünyada Çalışma Hayatı

4.3.1.1. Postfordizm

Modernliğin katı döneminin fordist üretim modelinde, ağırlıklı olarak standart malların üretilmesi, farklılaşan mal üretimi konusunda başarı gösterememiştir. Standart malları üretmek üzere kullanılan makinelerde farklı ve yeni malların üretilmesi mümkün olmamaktadır. Üretim sürecindeki bu katılığın kırılıp üretimde çeşitliliğin sağlanması için eski makinelerin atılıp yerine esnek, çeşitliliğe cevap verebilecek yeni makinelerin

tedarik edilmesi gerekmektedir. Piyasanın talebi hızlı bir şekilde değişmektedir. Küresel rekabet ortamına ayak uyduramaz hale gelen fordist üretimde, ne üretilirse üretilsin alıcı bulunabilineceğine inanç duyulduğu için, üretimde piyasa talebi göz ardı edilmektedir (Parlak, 2020: 245). Görüldüğü gibi geçmişin hiyerarşik toplum yapısından sıyrılan, gerçekleşen değişim ve gelişmelerle birlikte yeni düzene adım atan insanoğlu, oluşan yeni katı hiyerarşik düzen içerisinde kendini bulmuştur. Sanayi toplumunun hâkim katı çalışma ilişkilerinin vücut bulduğu fordist üretim biçimi, yeni düzenin ihtiyaçlarını karşılama noktasında uzun bir süre başarı gösterememiştir.

1970’lerdeki kapitalist krizle birlikte, kapitalizm yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Köklü bir yeniden yapılanma ile yaşanan bu kriz aşılmaya çalışılmıştır (Şaylan, 2009: 24). Fordist üretim biçiminin neden olduğu ekonomik krizleri aşmak amacı ile gerçekleşen uygulamalar ve bu üretim biçiminin ardından gelen üretim biçimini tanımlamak için postfordizm kavramı kullanılır (Gülsoy, 2020: 228; Şaylan, 2009: 190). Fordizm, standartlaştırılmış malların kitlesel ölçekte ve ucuz olarak sağlanması noktasında emsalsiz bir konumdadır. Talepte meydana gelen önemli değişiklik, yeni hayat tarzları, modanın emirleri, teknoloji alanında meydana gelen sürekli yenilik üretimin hızlı değişikliğini ve malların hızlı devretmesini icap ettiğinde durum ne olacaktı? Fordizmin tüm bu değişim ve dönüşümler noktasında çaresiz kaldığı anda esnek uzmanlaşma gün yüzüne çıkmıştır (Kumar, 2013: 60). “Esnek uzmanlaşma, Fordizmde vücut bulan üretim sisteminin tam antitezidir” (Sennett, 2017a: 56).

“Basitçe ifade edersek, esnek uzmanlaşma piyasaya daha çeşitli ürünleri daha hızlı biçimde ulaştırmak demektir” (Sennett, 2017a: 55). Yeni fırsat ve ihtiyaçlara bir cevap olarak yeni aletler, üretimde hızlı değişikliğin gerçekleşmesini olanaklı kılmıştır (Kumar, 2013: 61). Bu noktada denilebilir ki; yeni kapitalizmde, eskisinden farklı olan aletler, geçmişin mekanik aygıtlarından daha zekidir (Sennett, 2017a: 81). Çeşitli ürünlerin hızlı bir şekilde piyasaya sunulması esnekliğin bir getirisi. Daha önce tek düze malların üretilmesine imkân sunan makinelerin yerini çok işlevli makinelerin almasıyla birlikte üretim sürecinde esnekleşme yaşanmıştır. Tektiplilik bir nevi katılığın tezahürüdür ve içerisinde belirlenimciliği, aynılığı barındırmaktadır. Fakat esneklik akışkanlığın tezahürüdür ve içerisinde değişimi, farklılığı barındırmaktadır (Tablo 4.1. bkz.).

Tablo 4.1. Fordizm/Post-Fordizm Farkı (Gülsoy, 2020: 228)

Karakter Özelliği	Fordizm (1980 öncesi)	Post-Fordizm(1980 sonrası)
Üretim	Seri Üretim	Seri Özelleştirme
Örgüt Yapısı	Yapılandırılmış, hiyerarşik	Ağ halinde, yönetimsel
Odak	Arz(Üretim)	Talep (Pazar)
Pazar Genişliği	Bölgesel/Ulusal	Küresel
Büyüme	Yatay ya da dikey eklemli kendinden menkul	Yatırımın ve hizmetin uluslararası eksene taşınmasıyla
Bilgi Akışı	Aylık/Haftalık	Günlük/Gerçek Zamanlı
Temel Kaynaklar	Teçhizat, fabrika gibi fiziksel	Yenilik/Bilgi/Ağ yani kısacası insan
Değer Zincirleri	Süreksiz	Eklemli(Sürekli)
Stok Denetimi	Aylık	Saatlik
Üretim Zinciri Döngüsü	Haftalık/Aylık	Günlük
Ürün Kullanım Ömrü	Yıllık	Aylık
Kalite	Mümkün Olan En İyi	Sıfır Hata Yeterli

Günümüz dünyasında insanların ömür boyu devam edebileceği işlerin sayısı çok azdır. Bu nedenle bireylerin yaşamlarında, uzun vadeli yapılan planlara ve ümitlere de fazla yer kalmamıştır (Bauman, 2000: 55). ‘Uzun vade’ içinde yaşadığımız dünyada anlamını yitirmiş bir kavramdır. Katı modern dünyada hedef ve eylem ilkesi zamanda ebedi sürekliliği koşullarken akışkan modern dünyada kısa vadeye odaklanılmıştır (Bauman, 2017b: 188). Kısa vadeye odaklı çalışma düzeninde ölüm bizi ayırana kadar sloganıyla işleyen ilişkiler hâkimiyetini kaybetmiştir. Uzun süreli birliktelikler tercih edilmezken aynı zamanda kimsenin de bu yönde bir isteği bulunmamaktadır. Esneklik içinde yaşadığımız dünyanın hâkim sloganı olmuştur. Kısa vadeye odaklı veyahut sürekli bir şekilde yenilenen sözleşmeler, yeni bir dönemin başlamış olduğunun belirtileridir (Bauman, 2017b: 217). Uzun vade, yavaşlığı-beklemeyi öngörürken; kısa vade, hızı-bekleme yapmamayı öngörmektedir.

Oyunu kısa tutmak demek, uzun vadeli taahhütlerden sakınmak demektir. Şu ya da bu biçimde “sahiplenmeyi reddetmek”. Şu anda bulunulan mola yeri ne denli hoş olursa olsun bir yere bağlanmamak. Kişinin bütün yaşamı boyunca bir mesleğe bağlanmaması. Hiçbir şeye ve hiç kimseye bağlılık yemini etmemek (Bauman, 2001: 121).

Bilişim ve iletişim alanlarında gerçekleşen teknolojik devrimler fordizmden postfordizme geçişi önceleyen nedenler arasındadır (Şaylan, 2009: 173). Görüldüğü gibi mevcut düzen içerisindeki koşulların değişimi, yeni bir düzen arayışını gerekli kılmıştır. Fordist üretim biçimindeki katılıklar, gelişim ve değişimlerin beraberinde erimeye muhtaç olunca postfordist üretim süreci de oluşan yeni koşulun kucaklayıcısı olmuştur. Katı çalışma ilişkilerini görünür kılan fordist üretim sürecinin çalışma düzeni ve çalışan işçileri yeni düzenle birlikte değişime uğramıştır.

Bilgisayar ve elektronik teknolojilerinin üretimde aktif rol oynaması ile birlikte; üretim sürecinde önemli rol oynayan ‘mavi yakalılar’a eskisi kadar ihtiyaç duyulmamaya başlanmıştır. Akışkan modern dünyada yeni teknolojiler, mavi yakalıların yapmış olduğu işi, hızlı ve kusursuz bir şekilde yapmıştır. İş ilişkileri artık otomasyona¹⁶ dayalı gerçekleşmeye başlamıştır. Sanayi toplumunda, emirleri yerine getiren, itaat eden işçi profili ortadan kalkmıştır. Günümüz bilgi toplumunda eğitilmiş, vasıflı, beyaz yakalı bilgi işçileri ön plana çıkmıştır. Sanayi toplumunda üretimin gerçekleştiği fabrikalar, geniş bir alanı kaplamaktadır. Bilgi toplumunda artık büyük ölçekli mekânlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Günümüz dünyasında/ bilgi toplumunda üniversite eğitimi alanların sayısı fazladır. Vasıfsız, mavi yakalı işçilerin yaşamış olduğu işsizlik sorununu beyaz yakalı işçiler yaşamamaktadır (Zencirkıran, 2018: 278-279). Fakat bu noktada ele alınması gereken önemli bir konu vardır. Günümüz dünyasında üniversite mezunu olmak geçmiş dönemlere nazaran çok fazla prestijli bir durum olmaktan çıkmıştır. Artık mevcut düzen içerisinde fazla sayıda üniversite mezunu bulunmaktadır ve bu nedenle üniversite mezunu olmak hayat standardı içinde olağan, sıradan bir durum olarak karşılanmaktadır. İşsizlik sorunu günümüz dünyasında artık beyaz yakalıların da deneyimlemiş olduğu bir durum haline gelmiştir. Fakat mavi yakalı işçilerden farklı olarak beyaz yakalı ve işinde donanımlı olan işçiler iş edinme açısından pozitif bir önceliğe sahiptir denilebilir.

Sanayi toplumunda önemli bir yere sahip olan fabrikalar, bilgi toplumunda ağırlıklarını kaybetmiştir. Kitle üretiminin gerçekleştiği fabrikalarda üretilen mallar uzun yıllar tüketiciye satılmaktadır. Kurulumları için fazla maliyete ihtiyaç duyulan fabrikaların kâr etmesi için istikrarlı piyasa gereklidir. Oysa bilgi toplumunda istikrarın

¹⁶ İnsanın yetenek ve emeğinin devre dışı bırakılıp, işlerin bilgisayar veyahut robot makineli araçlar ile yapılması otomasyon olarak ifade edilmektedir (Marshall, 2009: 551).

hâkimiyeti görülmemektedir. Çok amaçlı teknolojiler sayesinde hızlı bir şekilde bir maldan farklı bir mala geçiş olanaklı hale gelmiştir. Fabrikalar bu hızlı değişim noktasında yavaş ve hantal kalmaktadır. Tüm bunlara ek olarak çalışma sürecinde bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu insanda yeni bir insandır. Eğitim sistemindeki değişikliklerle beraber çeşitlilik, eleştirel düşünme, tartışma ve teknoloji okuryazarlığı değer kazanmaktadır. Bilgi toplumunda hızlı değişim, yeni teknolojilerin miladını kısa sürede doldurmasına, eskimesine kaynaklık etmiştir. Bu durum, çalışanların hızlı bir şekilde değişen teknolojiye ayak uydurması için de sürekli eğitilmesini gerektirmiştir. Yeni toplum egoist, tüketime odaklanan, anı yaşayan, konforuna düşkün yeni bir kişiliği ön plana çıkarmıştır (Zencirkıran, 2018: 280-282).

Kültürel, dinsel, etnik olmak üzere birçok alanda farklılığın hâkim olduğu bilgi toplumunda haberleşme, iletişim teknolojisindeki gelişmeler vasıtasıyla bu farklılıklar geniş bir alanda seslerini duyurabilme ve meşruluk kazanabilme fırsatını bulmuştur. Kitle hareketleri bireyselliğin artışıyla güç kaybetmiş ve bireyler yalnızlığın tatminsizliğini gidermek amacıyla sivil toplum örgütlerine yönelmiştir. Ekonominin büyük kısmı bilgi ve hizmet işlerinden meydana gelen bilgi toplumunda, fabrikalar ve sendikalar eski güçlerini kaybetmiştir. Bireyselliğin hâkim olduğu bilgi toplumunda küçük orta ölçekli işletmeler, büyük fabrikaların yerini almıştır (Zencirkıran, 2018: 284-285).

Bir zamanlar emeğin yedek gücü olarak görülen işsizler, sağlık sorunları gibi farklı nedenlerle geçici olarak işsiz kalmalarından dolayı yeniden iş görebilir hale geldiklerinde tekrar başvurulacak kaynaklar olarak bakılmaktaydı. Fakat bugün artık bu durum değişmiştir ve iş yaratmayı hedeflemeyen rasyonalizasyon, işçi sayısında azaltmaya gitmeyi gerektirmektedir. Şubelerin kapatılması, işgücünü azaltarak çalışan sayısının düşürülmesi gibi unsurlar teknolojik ve idari ilerlemenin kriterleridir. Günümüz dünyasının iş idaresi mevcut işi ve üretimi; daha kârlı, esnek olanaklar, uysal-ucuz işgücü bulur bulmaz dağıtmayı emretmektedir (Bauman, 2000: 54-55).

Just-in Time üretim modeli, günümüz dünyasının ihtiyaçlarına cevap veren bir yöntemi ifade etmesi bağlamında önem taşımaktadır. Bu yöntem, Toyota Üretim Sistemi olarak da anılmaktadır. Bu üretim modelinde stok tutmak yerine, ham madde üretimin gerçekleştiği anda temin edilmektedir. Bu sayede stok depolamasındaki maliyet ortadan kaldırılmaktadır ya da ciddi miktarda azaltılmaktadır (Gülsoy, 2020: 231). Akışkan

dünyada üretimin her alanında esnekleşmeye çalışarak daha çok kâr elde edilmesi amaçlanmıştır.

Bauman (2000: 55), “Bir zamanlar çelik ve beton endüstrisine, ağır fabrika binalarına ve hantal makinelere bağlı olan sermayenin kendisi bugün esnekliğin cisimleştiği şey oldu” der. Büyük ölçekli ekonomiye sahip olan modern-sanayi toplumlarının yerini alan günümüz dünyasında dar kapsamlı ekonomiler boy göstermektedir. Üretim ulusal ve uluslararası taşeron firmalarca gerçekleştirmekte ve markalama üzerinden sermaye, maliyeti düşürüp daha fazla kâr elde etmektedir. Artık büyük sanayi kuruluşları olan fabrikalara ve fazla sayıda vasıfsız-yarı vasıflı işçilere ihtiyaç duyulmamaktadır (Özben, 2017: 77).

Sennett ‘Karakter Aşınması’ (2017a) adlı kitabında modernlik ile ilk tanıştığımız dönemin artık geride kaldığını, kapitalizmin farklı bir formata büründüğünü ifade etmekte ve bu noktada yeni kapitalizm kültürüne hayat veren olgunun ‘esneklik’ olduğunu belirtmektedir. Esnek kapitalizm döneminde aktif olan bireylerin deneyimlemiş olduğu akışkan dünyada iş, rutin ve risk kavramlarına atfedilen anlamlar değişime uğramıştır. Sürekli risk altında olan akışkan dünyanın bireylerinin karakterlerinde aşınmanın gerçekleştiğini ifade eden Sennett, ayrıca kitabında yer vermiş olduğu hayatlardan yola çıkarak sürekli risk almaya odaklanan insanların hayatlarında iş ve rutin kavramlarını irdelemektedir. Bilindiği gibi premodern dönem ile onu takip eden katı modern dönemde bireylerin hayatında rutinin bir karşılığı vardır. Katı modern dönemde iş hayatındaki katı kurallar ile fordizm düzenindeki rutin çalışma düzenine daha önceki bölümlerde yer verilmiştir. Bu noktada Sennett’in ‘Karakter Aşınması’ (2017a) adlı kitabında yer vermiş olduğu hayatlardan yola çıkarak, akışkan modern dünyada esnekliğe, değişime, hareketliliğe ve risk almaya koşullanan bireylerin anlam dünyasındaki iş, rutin ve risk kavramlarını irdelemeye çalışılacaktır.

4.3.1.1.1. Rutin ve İş

Sennett’e (2017a) göre bugün deneyimlediğimiz dönem, esnek üretimin hâkim olduğu yeni kapitalizm dönemidir. Bu yenedünya düzeninin istediği insan tipi her an aktif, değişime açık, sabit kalmaktan hoşlanmayan, üreten, geçmişteki bağlılıklarını unutmaya hazır, tamamen mevcut ana odaklanan insandır. Yeni kapitalizm döneminde aktör olan

bireyler, yeni toplum yapısının beklentileri ile katı modern dönemin beklentileri arasında kalmaktadır. Bu durum bireylerin karakterlerinde aşınmaya neden olmaktadır. Günümüz dünyasında işin değişen yapısı bireyleri sürekli risk almaya koşullamaktadır. Risk alma olgusu bir nevi rutinin yadsınmasını, rutinin aşılmasını gerektirmektedir. Bugün gelinen noktada iş, değişim ve risk olgusu büyük bir önem taşımaktadır.

‘Karakter Aşınması’ adlı kitabının başlangıcında, iki farklı kapitalizm dönemini deneyimleyen Enrico ve Rico adlı baba oğulun hayatlarına yer veren Sennett (2017a), kitabının ilerleyen bölümlerinde farklı hayatlardan kesitler sunarak bugün deneyimlediğimiz akışkan modern dünyaya dair bir bakış açısı sunmaktadır.

Klasik modern dünyanın yani Bauman’ın metaforuyla, katı modern dünyanın üyesi olan Baba Enrico’nun ‘doğrusal zamanı’ içinde deneyimledikleri, maddi ve manevi birikime dönüşmüştür ve bu birikimler onun için yaşamı anlamlı kılmaktadır. Kaderci bir anlayışı benimseyen Enrico, insan doğduğunda kendisini belli bir yaşam standardı içinde bulur ve bu sınırlar içinde elinden geleni yapmalıdır düşüncesine sahiptir. Oğlu Rico ise hareketli, esnek bir dönemin aktörüdür. Modernliğin katı evresindeki birey ve bugün deneyimlediğimiz yeni kapitalist dönemdeki birey farklıdır. İşin değişen yapısı kendine uygun bireyleri gerektirmektedir. İlkinde rutin hayatına devam eden, çok çalışıp mükâfatını erteleyen birey varken; bugün yerinde durmayan, değişime açık bireyler vardır. Dolayısıyla iş değişiklikleri, mekân değişiklikleri, şehir değişiklikleri, yerinde durmama, bekleme yapmama Rico’nun dünyasının hâkim unsurlarıdır. Rico sürekli risk alarak iyi yerlere gelmeye çalışırken, babası Enrico riskten kaçınır, elindekini kaybetmekten korkar. Deneyimlemiş olduğu hayatı oğlunun da yaşamasını istemeyen Enrico, oğlunun eğitim alıp sınıf atlamasını umut etmektedir. İşçi sınıfının evlatları, toplumsal hiyerarşide yükseldikçe anne ve babalarının kaba davranışlarını ve konuşma tarzlarını beğenmemektedir ve ebeveynlerinin her kuruş için uzun planlar yapıp, zamanı ufak adımlara bölmelerinden de rahatsızlık duymaktadır (Sennett, 2017a: 13-29) .

Enrico ve Rico adlı baba oğuldan bahsederken aslında sadece iki farklı bireyden değil, iki farklı karakter yapısından da bahsedilmektedir. Gelenekten, kültürden, yaşanılan coğrafyadan ve deneyimlenen zamandan etkilenen bireyler tüm koşulları kendi bünyesinde harmanlayarak karakterinin sınırlarını oluşturmaktadır. Dolayısı ile katı modern zamanları deneyimleyen baba ile akışkan modern zamanlarda aktif olan

evlatlarının farklı karakterlere, farklı yaşayış tarzına sahip olması yadsınamayacak bir durumdur. Dolayısıyla bireylerin iş hayatlarında rutinin karşılığı da farklılık arz etmektedir.

Günümüz dünyasında aktif olan bireyler aynı anda hem eve hem de işe yetişmeye çalışmaktadır. Özel hayatında anne, baba, evlat, kardeş, arkadaş; çalışma hayatında öğretmen, doktor, temizlikçi olan bireyler aynı anda birden fazla kimliğe sahiptir. Birey modern ekonomide ayakta kalabilmek için yapması gerekenlerin ve yaşayış tarzının duyguları üzerinde olumsuz etki bırakmasından korkmaktadır. Çünkü dışarının ve içerisinin kendilerinden beklentileri farklıdır ve modern insan her iki tarafı da dengede tutmakta zorlanır. Günümüz toplumunda iyi bir işin nitelikleri ile iyi bir karakterin nitelikleri örtüşmemektedir. Rico bu nedenle kendi çalışma hayatını çocuklarına iyi bir örnek olarak sunamamaktadır (Sennett, 2017a: 21).

Sayar ‘Yavaşla’ (2018: 31-33) adlı kitabında günümüz dünyasında işinden yakınan bir kişiye yer vermektedir. Yapmış olduğu işin karakterinde aşınmaya neden olduğunu ifade eden çokuluslu bir finans şirketinin çalışanı, çalışma ortamındaki insan ilişkilerinin merhametten ve dostluktan yoksun olduğunu ve yapmış olduğu işe inanmadığını belirtmektedir. İnsanoğlu aşırı çalışma ile beraber her an küçülme tehdidi sonunda, yükselme arzusunun zalimliğiyle de karşılaşmaktadır. Görüldüğü gibi akışkan modern dünya da bireyler, iş hayatının kapitalist ruhu ile karakterlerinin ruhu arasında sürtüşmede kalmaktadır.

Akışkan modern dünyanın üyesi olan Rico, okuduğu okulda sürekli iş değiştirmeye ve mekân değiştirmeye (taşınmaya) yöneltilmiştir. Deneyimlenen yeni kapitalizm döneminde insanlar hayatı yüzeysel yaşamaktadır. Rico gittiği yerlerde kalıcı değildir, sürekli iş değiştirir ve bununla paralel olarak arkadaş ortamı da sürekli değişim halindedir. Dolayısıyla internet arkadaşlığı, mevcut düzen içerisinde hâkim konumdadır (Sennett, 2017a: 17-19). Çevre edinme açısından bu durumun olumlu getirileri olması yadsınamayacak bir gerçektir. Fakat bu noktada önemli olan husus, edinilmiş olan bu çevreyle olan iletişimin samimiyetten yoksun olması ve beraberinde uzun soluklu olmamasıdır. Sayar’ın (2018: 20) da ifade ettiği gibi otoyollar, bireyler arasındaki mesafeyi açmaktadır. Dost ve akrabalar arasında mekânsal olarak mesafe girmektedir.

İnsanlar çok insanla temas kurdukça, onlara vermiş olduğu dikkatin ölçüsü de azalmaktadır. Kalabalığın içinde bireyler, yalnızlık hissine kapılmaktadır.

İçinde yaşadığımız akışkan dünyada değişimin ilkesi, ‘uzun vade yok’ sloganı olmuştur. Çalışma yaşamında ilerlemenin şartı olarak becerilerin değiştirilmesi görülmektedir. Bu bağlamda şirketler daha düz ve esnek organizasyonlara dönüşmeye çabalamaktadır. Güveni, sadakati, bağlılığı aşındıran ‘uzun vade yok’ sloganı, güçlü bağların kurulmasına da izin vermemektedir (Sennett, 2017a: 21-24). Akışkan modern dünyada bekleme yapmaya fırsatı olmayan bireyler, uzun sürelerini alabilecek her türlü durumdan kaçınmaktadır. Birine güvenmek, bağlanmak için zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat her an hareket halinde olan birey kısa vadeye odaklanmış ilişkiler, bağlantılar kurmaktadır. Bunun nedeni işin değişen yapısıdır. Çünkü sermaye hareket halindedir ve ayakta kalabilmek için sürekli akışkan olmalı, oradan oraya savrulup her fırsatı değerlendirmeli ve risk almaktan kaçınılmamalıdır. Ayrıca bağımlılıklar risk almanın önünde duran engeller olarak görülmektedir. Gelenegin, toplumun sizden beklentileri ile yaşanan zamanın sizden beklentileri farklı olduğunda bireyin karakterinde aşınma meydana gelmektedir. Geleneksel toplum sizden komşunuzu, akrabanızı da düşünmenizi isterken, hep kazanmaya ve kâra odaklanan kapitalizm bireyi bencilleştirmektedir. Sadece kendisini düşünmesine ve etrafındakilerin ihtiyaçlarına kendi çıkarı için göz yummasına neden olmaktadır.

Sennett ‘Karakter Aşınması’ (2017a: 71-74) adlı kitabında, yirmi beş yıl önce bir grup fırın işçisiyle yapmış olduğu mülakatı tekrarlamak üzere gittiği fırındaki izlenimlerine ve yapmış olduğu görüşmelere yer vermektedir. Fırındaki çalışma düzeninin zamanla değişmiş olması esnek, akışkan dünyada bireylerin iş ve rutine dair bakış açısını sunmaktadır. Daha önce sıcak ortamda ekmeğin kıvamını tutturmaya çalışan fırıncılar, zanaatkârlıkla işlerini yapmaktadırlar. Gece çalışmalarından dolayı evlerine gidememeleri, ilkel hamur dövme makinesinin kaslarına vermiş olduğu acı, fırından gelen sıcaklıktan yanmaları çalışanları zor durumda bırakmıştır. Fırındaki çalışmasını yirmi beş yıl sonra tekrarlayan Sennett, daha farklı bir çalışma ortamıyla karşılaşmıştır. Fırının yeni sahibi, çalışma düzeninde değişiklikler yapmıştır. Seri üretimin artık yapılmadığı fırında, esnek uzmanlaşma hâkimiyetiyle günlük talebe yönelik ekmek üretimi gerçekleştirilmiştir. Standart ekmek üretimi yapan fırında artık gelişmiş makinelerin varlığıyla çeşitli ekmek üretimi yapılarak rutinin tek tipliliğine son verilmiştir. Rutin,

modernliğin katı evresinde olumlanan bir durumken, akışkan modern dünyada rutin değersizleştirilmiştir.

Sennett, esnek, akışkan dünyada bireyin hangi koşullarda kendini işe yaramaz hissettiğine açıklık getirmektedir. Fırının geçirmiş olduğu dönüşümle birlikte, ileri teknolojiyle çalışan ve fırıncıların işlerini kolaylaştıran aletlerin kullanılmaya başlanması, fırıncılarda kişisel olarak alçalma hissi uyandırmaktadır. Fırıncılar, üretim sürecindeki değişim sonucunda artık ekmeğin nasıl yapıldığı bilgisine sahip değildir. Öyle ki, otomatik olarak gerçekleşen ekmek üretiminde, makineden gelebilecek bir arıza sonucunda işçiler ne makineyi tamir edebilecek donanıma sahiptir ne de makineler olmadan ekmek üretebilme becerisine sahiptir. Görüldüğü gibi işçiler teknoloji karşısında çaresiz kalmışlardır. Düzen içerisinde işçiler, çalışma sürecindeki görevlerinin basit ve aptalca olduğunun farkındadır. Fırında çalışıp, ekmek yapmayı bilmeyen veya ayakkabıcıda çalışıp ayakkabı yapımını bilmeyen işçiler yapmış oldukları iş ile bir bağlılık duygusu oluşturmamaktadır (Sennett, 2017a: 75-80). İşin bilgisine sahip olan birey kendisini değerli hisseder. Fakat bir tuşa bastıktan sonra tüm işi makinelerin eline bırakmak bireyde olumsuz etki oluşturmaktadır. Yapmış olduğu işin zorluğu ile birlikte bilgisi de elinden alınmıştır.

Sennett (2017a) esnekliğin/akışkanlığın hâkim olduğu dünyadaki çalışma hayatlarını irdelerken ortaya koyduğu rutinin değer kaybettiği düşüncesi, yadsınamayacak bir gerçektir. Rutin, bünyesinde daha çok katılıkları barındırmaktadır. Sürekli tekrar, sabitlik akışkanlaşan düzen içerisinde erimeye muhtaçtır. Çünkü tekdüze, standart üretim artık talebi karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. Rutin tekrarlanan bilgiler artık aşılmıştır ve mevcut düzen içerisinde ayakta kalabilmek için esnekleşme şarttır.

İçinde yaşadığımız akışkan dünyada başka kimseye benzememek, başarının reçetesi olarak nitelendirilmektedir. Daha önce kimsenin aklına gelmeyen projeler ve sıra dışı olan fikirler önem taşımaktadır (Bauman, 2018b: 104). Katı düzenler içerisinde bireylerin rutin hareket etmesi, mevcut düzenin dışına çıkmaması, kısacası yeni-farklı şeyler düşünmemesi¹⁷ önem taşımaktadır. Daha önceki bölümlerde yer verilen gerek Orta

¹⁷ “Düşüncesuçu, ölümü gerektirmez: Düşüncesuğunun KENDİSİ ölümdür” (Orwell, 2016: 52). ‘1984’ adlı romanın kahramanı Winston, tekdüzen çağından, katı düzenden geleceğe bir şeyler bırakmak adına bu satırlarla günlük yazmaya başlamıştır. Katı düzende var olan katı kurallar, insanların özgürce düşünmesine,

Çağ dünyasının çalışma düzeni, gerekse modernliğin katı döneminin fabrika düzeni; çalışanlardan rutin hareket etmesini beklemektedir. Rutin, mevcut düzenin sağlayıcısı olarak görülürken rutinin dışına çıkılması bir nevi düzeni bozmak olarak nitelendirilmektedir. Fakat değişimin ve farklılığın hâkim olduğu dünyada yaratıcı fikirlere sahip olan, yeni şeyler üreten çalışanlar daha çok tercih edilmektedir.

Esnek kapitalizm, katı bürokrasiye yönelik eleştirilerini sürdürürken diğer bir yandan da rutinin yadsınmasını yapmaktadır. Mevcut düzen içerisinde işçilerin seri bir şekilde hareket etmeleri riskler alıp değişime hazır olmaları beklenmektedir (Sennett, 2017a: 9). Bu noktada rutini yadsıyan, risk almayı önceleyen akışkan dünyadaki çalışma hayatını irdelemek yerinde olacaktır. Bu anlamlandırmayı yaparken X, Y ve Z kuşaklarının iş hayatına dair bakış açısı da referans alınacaktır.

4.3.1.1.2. Risk Olgusu ve İş

Akışkan modern dünyada risk kavramı geniş yer kaplamaktadır. Bauman akışkan dünyada aktif olan bireylerin aslında işlerinin zor olduğunu ifade etmektedir. Bireyler mayın tarlasında yürüyor gibidir ve herkes bir patlamanın olabileceğinin farkındadır. Fakat bilinmeyen şey patlamanın zamanı ve nerede olacağıdır (Bauman, 2017b: 18). Bauman'ın benzetmesi yerinde bir benzetmedir. Mayın tarlasında yürüyen birey toprak altında gizlenen mayının bilgisine sahiptir. Fakat buna rağmen karşıya geçmek için o yolu kullanmak zorunda ise mayının patlama riskini o an düşünmeyerek adımını atar. Birey attığı hangi adımının patlamaya neden olacağını, patlamanın ne zaman gerçekleşeceğini bilemez. Belki de aldığı risk sonucunda bir patlama gerçekleşmeyecektir, tüm bunlar belirsizdir. Akışkan modern dünyada risk ve iş kavramları da aslında bu çerçevenin içinde ele alınabilmektedir. Mekân ve iş konusunda akışkanlığın hâkim olduğu günümüz dünyasında bireyler, yapmış olduğu işle ilgili yeni adımlar atarken ya da iş değiştirmeye karar verirken kendisini nelerin beklediği noktasında belirsizlik, bilinmezlik yaşamaktadır. Tek bildiği şey, attığı yanlış bir adımın mayının patlaması gibi her şeyi alt üst edeceğidir. Akışkan modern dünyada risk almaktan çekinmeyen insanların iş yaşamını ele almadan önce risk kavramını irdelemek gerekir.

farklı söylemlerde bulunmasına müsaade etmemektedir. Orwell'in eseri her ne kadar ütöpik olarak değerlendirilse de sunmuş olduğu birçok ayrıntı gerçek hayatta deneyimlenmiştir.

“Risk kelimesi Rönesans İtalyanca’sındaki, risicare, ‘cesaret etme’ kelimesinden gelir” (Sennett, 2017a: 90). Bauman (2001: 357), “Gerçekten de dev risklerle karşı karşıyayız” der. Beck (2011), günümüz toplumunu risk toplumu olarak açıklar. Eylemlerin karşılığında beklenilmeyen zararlı yan etkilerle de karşılaşabilme ihtimali vardır. Her eylemin beraberinde riskler de taşıdığını dile getiren Beck, aynı nedenlerden ötürü eylemlerin hem olumlu hem de olumsuz yan etkilerinin oluştuğunu ifade etmektedir. Ona göre, kabul ettiğimiz eylemin beraberinde onunla gelebilecek riskleri de kabullenmiş oluruz. Trenyolu ağlarının icat edilmesiyle beraber tren faciaları da icat edilmiştir. Çernobil ve Fukuşima’da gelişmelerin karşılığında ortaya çıkan nükleer savaşın hayaletleridir (Bauman ve Lyon, 2016: 111-112).

Beck (2011)’e göre risk toplumu sanayi toplumunun bir devamıdır. Feodal toplum yapısını parçalayıp ardından sanayi toplumunu yaratan modernleşme, bugün de sanayi toplumunu dağıtarak yeni bir modernleşmenin oluşumuna kaynaklık etmektedir. Beck’e göre risk kavramı, eskiye dayanmaktadır. Fakat bugünün riskleri geçmişteki risklerden farklılık arz ederek küresel boyut kazanmıştır ve riskler zengin, fakir ayırt etmeksizin herkesi etkilemektedir. Sanayi toplumunda meydana gelen bilimsel, teknolojik, ekonomik yenilikler yeterince sorgulanmadan uygulandığı için günümüz dünyasında riskler artmıştır ve artık risk toplumu yaşadığımız dünyanın ayırt edici özelliğidir. Öngörülemeyen günümüz dünyası risklerine karşı önlem almakta zordur. Sanayi toplumu ile risk toplumu arasındaki fark; günümüzdeki risklerin, alınan kararlar sonucunda ortaya çıkmasıdır. Dışarıdan gelen riskler artık insanların aldığı kararlar sonucunda ortaya çıkan riskler kadar etkili değildir ve bugün deneyimlediğimiz dünyada risk olgusu toplum hayatında geniş bir yer edinmiştir. Akışkan modern dünyada bireyler yaptığı seçimlerin, davranışların karşılığında kendilerini nelerin beklediğini tahmin bile edememektedir.

“İş hayatı, ağzına kadar belirsizliklerle doludur” (Bauman, 2017b: 217). Belirsizliğin, değişimin, hızın olduğu bir dünyada bireylerin anlam dünyasında ‘iş’in ne ifade ettiği önem taşımaktadır. Sennett ‘Karakter Aşınması’ (2017a) adlı kitabının ‘Risk’ başlıklı bölümünde Rose’nin hikâyesine yer vererek günümüz dünyasında işin değişen yapısı ve risk olgusunu irdelemiştir. Rose’nin hikâyesi, esnek dünyada rutin hayatını değiştirmek isteyen bireyin sabit, düzenli işinden ayrılarak aldığı risk ve bu riskin sonuçları üzerinden anlatılmıştır.

Esnekliğin hâkim olduğu yeni kapitalizm dünyasında bireyler ayakta kalabilmek için, çok kazanabilmek için riskler alıp farklı deneyimlere yönelmektedir. Birey aldığı risk sonucunda kendisini neyin beklediğini bilemez. Risk olgusu işin değişen yapısıyla birlikte daha görünür bir hâl almıştır. Bu noktada Rose'nin hikâyesi konuya açıklık getirecektir. Rose küçük işletmesinden (bar işletiyor) dışarı doğru açılıp yeni bir deneyime adım atmak ister. Fakat aldığı risk, onu memnun edecek bir sonuca götürmez. Başlangıçta Rose' nin düzenli bir şekilde devam eden işi vardır. İşletmede kendi düzenini kurmuştur. Gün sonunda elde ettiği kârı da zararı da bellidir. Yani gün sonunda başarılı mı, başarısız mı olduğunu kestirebilmektedir. Daha çok kazabilmek ve yeni bir deneyim yaşamak için Rose bir riske girerek iş değişikliği yapar. Yeni işine bir yıl dayanabilen Rose, Sennet'e göre bir kültür şoku yaşamıştır. Geçmişteki deneyimleri yeni işinde (reklam ajansında çalışmıştır) geçerliliğini yitirmiştir. Deneyim, klasik/katı dönemde ki gibi bir değere sahip değildir ve hatta değersiz görülmektedir. Rose bu işyerinde başarılı mı başarısız mı olduğunu fark edememiştir. Sürekli yeniden başlayarak kendini ispatlamaya çalışmış fakat yine de başarılı olduğu hissine kapılamamıştır ve aksine hiçbir şey bilmediğini düşünmüştür. Rose, yeni işinde iki yıl iş sözleşmesi olduğu halde sürekli işten çıkarılma korkusuyla karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü sürekli denetime tabi tutulduğunu, fakat bir türlü onlar için yeterli bir çalışan olmadığını hissetmektedir. İşten atılmama konusunda karşısındakilere güvenmemektedir. Mevcut çalışma düzeninde; genç, dinamik, değişime açık, risklerden kaçınmayan, deneyimlerine güvenip yapılan yanlışlara karışmayan, sessiz kalan bireyler çalışan olarak tercih edilmektedir (Sennett, 2017a: 85-109).

Geçici işçilerin çalıştığı yüzergezer işler, başlangıçta tatmin edici gözükmektedir. Fakat çalışanlar, bu işlerde devamlı olarak çalışmanın sinir bozucu bir durum olduğu kanaatinde. Toplumsal yapıya katılmak, kişisel hareketliliğe nazaran daha önemli hal almaktadır. Bu durum genç girişimcinin, orta yaşlı girişimci olduğunda yaşadığı sorunla aynıdır (Sennett, 2017b: 59). İnsanlar gençlik yıllarında daha çok risk almaya ve geçici işlere değer aksederler. Çünkü kendilerine ayak bağı olabilecek ya da risk almalarına engel olabilecek bir bağlılıkları yoktur. Fakat orta yaş grubu bu konuda daha temkinli davranmaktadır. Aldığı riskin ya da sürekli iş değiştirmenin sonunda olumsuzluklarla yüzleşmek onlar için kötü deneyim olmaktadır. Bakmakla yükümlü olduğu bir ailesi,

ödemek zorunda olduğu taksitleri orta yaş grubunun risk alma konusunda daha temkinli davranmasına neden olmaktadır.

“Risk her şeyden önce bir pozisyondan diğerine geçmekle ilgilidir” (Sennett, 2017a: 95). Bu bir nevi hareketlilik, değişimdir. Burada önemli olan bu hareketlilik içerisinde ayakta kalmak, ayakta kalabilmektir. Çünkü risk alan birey yeni bir durumla karşılaşmaktadır. “Dinamik bir toplumda pasif kişiler kuruyup kalacaktır” (Sennett, 2017a: 99). Dinamik bir toplumun istediği insan tipi gerektiğinde risk almayı göze alabilen aktif, girişimci insandır. Risk almaktan korkan, halinden memnun olup bulunduğu konumu, işi değiştirmekten kaçınan insan baştan yenik sayılır.

Farklı karakterlere, farklı özelliklere sahip olan çalışanlar işyerinde de bu farklılıklarını yansıtmaktadırlar. Farklı yaş gruplarını belirten kuşaklar¹⁸, çalışma hayatında da farklı düşünce ve davranışlar göstermektedirler. İşe olan bakış açısı, sorun çözme biçimleri kuşaklar arasında farklılık göstermektedir. Deneyimlenen dönemdeki sosyal olaylar, toplumda meydana gelen radikal dönüşümler bireylerin tutum ve davranışlarını belirleme noktasında önem taşımaktadır (Şalap, 2016). Dolayısıyla bireylerin hayatındaki ‘iş’ anlamlandırmasında kuşaklar yol gösterici olmaktadır. Tam da bu nokta da X, Y, Z kuşakları ve iş anlamlandırmasıyla çalışmaya devam edilecektir (Tablo 4.2. bkz.).

Tablo 4.2. X, Y, Z Kuşakları ve İş (Çetin ve Karalar, 2016: 163)¹⁹

İş Özelliği	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı
İş Etiği	Dengeli	Hevesli	Daha gerçekçi
İş Hakkındaki Görüş	İş, bir meydan okumadır.	İş, farklılık yaratmak için yapılır.	İş, heves ve enerji ile yapılır.
İş ile İlgili Özellikler	-İşyeri politikalarını sevmeme - İş unvanlarından çok iş sorumluluklarına önem verme -Güç yapılarını sevmeme	-Paranın güdüleyici olmadığını düşünme -Anlık sorumluluk isteme -Zaman sınırlı küçük hedefler isteme -Bir işletme ile uzun ömürlü bir ilişki istememe -Yeteneklerine güvenme	-Yaratıcı ve işbirlikçi olma -Bilgiyi çok hızlı işleyebilme -Daha zeki olma

¹⁸ “Bir kuşak, bir toplumun yaklaşık olarak aynı zamanlarda doğan üyelerinden oluşan yaş gruplarının bir biçimidir” (Marshall,2009:439).

¹⁹ Bu tablonun geniş hâli birçok kaynağa atıf yapılarak oluşturulmuştur. Oluşturulan bu tablonun, konumuza açıklık getirecek kısmı alınarak bu çalışmada kullanılmıştır.

‘Yeni Şeyler Rehberi’ adlı radyo programına konuk olan Didem Tınarlıoğlu, X, Y, Z kuşaklarını ve çalışma hayatlarını programda değerlendirmektedir. 1969 ve 1980 yılları arasında doğanlar X kuşağını oluştururken, Y kuşağı 1980 ve 1999 yılları arasında doğanlardan meydana gelmektedir. Z kuşağı ise 2000 yılından günümüze kadar doğan insanların oluşturduğu bir kuşaktır²⁰. İş hayatında X kuşağı, e-mailleri ve faksları kullanırken; artık mobil uygulamalar her şeyi anında görebilmeyi, alınan raporları hemen okuyup cevap vermeyi gerektirmiştir ve denilebilir ki, geçmişten çok daha hızlı bir dünya deneyimlenmektedir. Günümüzde en hızlı ve en çok değişen şey, teknoloji ile birlikte meydana gelen yeniliklerdir. X kuşağının teknolojiye adapte olması diğer kuşaklara göre yavaş ilerlemektedir. Günümüzde iş hayatında en çok X ve Y kuşağı görülürken, henüz işe başlamayan Z kuşağı staj dönemini yaşamaktadır. Sabretmeyi, sebat etmeyi bilen X kuşağı daha geleneksel bir kuşaktır ve iş meydan okuma alanı olarak görülmektedir. İş hayatında X kuşağı süreç odaklıyken, Y kuşağı kısmen süreç odaklıdır. Fakat Z kuşağı sonuç odaklıdır. X kuşağı sık sık iş değiştiren bir kuşak değildir. Bir şirkette 10, 15 yıl boyunca çalışıyor olmak X kuşağı için itibarlı bir durumdur. Uzun süreli aynı işte çalışan kişiye, iyi bir çalışan gözüyle bakılmaktadır. Onlar için iş değiştirmekten ziyade güvence önemlidir. Maaşını zamanında almak, patrona güvenmek, X kuşağı için daha önemlidir. Müdürlerinin yanında konuşamayan X kuşağı, ebeveynlerinin gözleriyle emir verebildiği bir kuşaktır. Aynı zamanda bu kuşak, en travmatik²¹ kuşaktır ve bu yüzden kriz yönetebilme özelliğine sahiptir. Y kuşağında ise 5 yıl aynı şirkette bulunuyor olmak dâhi kötü bir durum olarak karşılanmaktadır. İş, farklılık yaratma ve kendini gösterme alanı olarak görülmektedir. Cep telefonsuz bir dünyayı deneyimlememiş bir kuşak olan Z kuşağı çok hızlı, bambaşka bir kuşaktır ve henüz iş hayatında aktif bir konumda değildir (Ayan, 9 Temmuz 2018)²².

Bauman X kuşağının, ebeveynlerinin yaşam felsefesiyle yaşamış olsalar dahi onların bu yaşam felsefelerini gönülsüz bir şekilde benimsediklerini ifade etmektedir.

²⁰ X, Y ve Z kuşaklarını tanımlayan sınırlar araştırmacılar arasında farklılık gösterebilir. Fakat söz konusu olan bu sınırlardaki (yıllar) farklılık, kuşakları anlamlandırmada görüş ayrılıklarına neden olabilecek derecede değildir.

²¹ X kuşağı yaşadığı dönem itibarıyla özgürlük hareketlerinin ve sosyal gelişmelerin olduğu bir toplumsal yapıyla karşılaşmıştır. Ayrıca X kuşağı üyeleri, siyasi ve ekonomik bunalımlara şahit olmuştur (Şalap, 2016: 33).

²² RS FM (Radyo Sputnik)’ de teknoloji programı olarak yayınlanan ve sunuculuğunu Serhat Ayan’ın yaptığı ‘Yeni Şeyler Rehberi’ adlı radyo programına konuk olan Tınarlıoğlu’ndan aktarılan bu kesit <https://sptnkne.ws/hZE8> adresinde yer verilen radyo programının ses kaydı dinlenerek oluşturulmuştur.

‘Hep bana’ kuşağı olan X kuşağı, gelecekte daha az endişe besleyerek şimdiye odaklanmaktadır. Daha farklı bir kuşak olan Y kuşağı, iyi yaşamın zorunlulukları sıralamasında işi son sıralara koymaktadır. Hayatta kalmak için ihtiyaç duyulan iş aynı zamanda monotonluk özelliğiyle yaşamı sıkıcı, iç karartıcı bir şekle sokmaktadır. Bu kuşak için özgür mekânlarda, fabrika ve ofis dışındaki alanlarda vakit geçirmek, seyahat etmek önem taşımaktadır. İnsanların ömür boyu devam edeceği uzun süreli bir iş, Y kuşağındaki bireylerin tercih etmeyeceği bir durumdur (Bauman, 2018b: 52-53). Bauman X ve Y kuşaklarında iş kavramına dair bakış açısı oluştururken, Z kuşağını bu değerlendirme içerisine almamıştır. Çünkü akışkanlığın içinde doğan Z kuşağı, Bauman’ın hayatta olduğu zaman diliminde henüz iş hayatına aktif olarak adım atmamıştır.

Yukarıda kuşakları belirtmek için kullanılan zaman dilimleri irdelendiğinde deneyimlenen akışkan dünyaya ilk adım atan X kuşağı olmuştur. Fakat yeni ortaya çıkan akışkan dünya, ekonomik ve siyasal yönden sorunlu bir dünya ile karşılaşmıştır. X kuşağı doğmadan önce deneyimlenen dünya düzeninde katılımlar hâkimiyet kuruyorken, geçmişin izlerini taşıyan X kuşağının ebeynleri akışkanlığa pek de sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle de, akışkan dünya ilk evlatlarına tam anlamıyla akışkanlığı empoze edememiştir. Y kuşağı ise gözlerini akışkanlığın hâkim olduğu bir dünyaya açmıştır. Dolayısıyla akışkan modern dünyayı anlamlandırma noktasında Y kuşağı önemli bir yere sahiptir. Fakat Z kuşağı akışkanlığı her zerresine kadar hissedenden kuşak olması yönünden diğer kuşaklardan daha farklı bir konumdadır. Hızın, değişikliğin hâkim olduğu dünya için Z kuşağı tam da biçilmiş bir kaftan gibidir.

Kuşaklar ve iş anlamlandırmasının ardından ‘yaşlılık ve iş’ ele alınması gereken diğer bir konudur. Y ve Z kuşaklarına tarihsel olarak uzak olan yaşlı nüfus, X kuşağına daha yakındır. Yaşlılar, üretim ve tüketim çarkında yeterince etkin olmadığı için toplumun kıyısına doğru itilmektedir. Bedensel olarak zayıflığın hâkim olduğu yaşlanma, utanılması gereken bir şey olarak değerlendirilmektedir. Gençlik modernite tarafından kutsanırken, yaşlıların birikimleri değersiz olarak gösterilmektedir (Sayar, 2018: 115). Sennett (2017a: 89), Rose’nin kendisi gibi orta yaşlı çalışanların iş yerinde ‘külüstür’ olarak değerlendirildiğine ve ayrıca deneyimlerine de değer verilmediğine dair görüşlerine yer vermektedir. Günümüz dünyasında Rose gibi orta yaşlı kişilerin risk almaları cesaret isteyen bir durumdur. Mevcut ana odaklanan, akışkanlığın hâkim olduğu

bir dünya da belirsizlik yaşayan Rose, diğer bir yandan da geçmişe dair deneyimlerinin hiçe sayılmasından rahatsızlık duymaktadır. Görüldüğü gibi gençlik çağını geride bırakan insanlar, akışkan dünyanın iş hayatında ‘ben de varım’ deme noktasında zorluk yaşamaktadır.

Kendi büyüklerinin muhafaza etmeye çalıştığı şeylerin, dünyaya yeni gelenler tarafından mahvedilip ortadan kaldırılacağına dair korku besleyen yaşlılara ek olarak gençler de, eskilerin berbat ettiklerini düzene koymak için büyük bir arzu duymaktadır (Bauman, 2017d: 91). Bu durum bir nevi kuşak çatışmasını ifade etmektedir. Genç kuşaklar kendilerinden önce dünyaya gelen yaşlıların hayata bakışını yadsırken, aynı şekilde yaşlı kuşakda genç kuşağı anlamakta güçlük çekerek eleştirmektedir.

Deneyime sahip çalışanlar ve yaşlı çalışanlar, yeni işe başlayan çalışanlara oranla daha fazla üstlerini eleştirmektedirler. Yaşlı çalışanlar sahip oldukları bilgi birikimi ile birlikte, yanlış kararlara karşı çıkmaktadırlar. Fakat genç çalışanlar, hatalı emirlere sessiz kalırlar. Bu noktada kurumların bakış açısına göre, risk alma edimi ve boyun eğme noktasında esnekliğe sahip olan gençler daha elverişlidir (Sennett, 2017a: 106). “Sonuç: Esneklik eşittir gençlik, katılık eşittir yaşlılık” (Sennett, 2017a: 105) olarak ifade edilebilir. Belirtildiği gibi risk alma cesaretini gençler, yaşlılara oranla daha fazla gösterir. Yaşlılar rutin, sabit işlerini sürdürme noktasında memnuniyet duyarken; gençler sürekli iş değiştirme cesareti göstererek sabitlikten kaçınırlar. Bu noktada da denilebilir ki yaşlılar için iş yerleri bir nevi evleri gibiyken, gençler için o an için çalıştıkları iş yerleri geçerken uğradıkları bir mekân gibidir.

“Günümüzde gençlerin ‘bizim gibi yetişkinler olma yolunda’ ilerlemeleri umulmuyor ya da beklenmiyor. Onlar *farklı* türden insanlar, hayatları boyunca bizden farklı kalmaya mecbur varlıklar gibi düşünülüyor” der Bauman (2018b: 17). Babasından çok içinde yaşadığı zamana benzeyen günümüz insanları, anne babalarından farklı olarak dünü unutmak istemekte ve yarına da inanmıyormuş gibi görünmektedir (Debord’dan akt. Bauman, 2017b: 193). Akışkan modern dünyanın evlatları farklı türden insanlardır. Dolayısıyla atalarından farklı bir pencereden hayata bakmaktadırlar. Akışkan dünyada düzen sürekli değişmektedir ve doğan her çocuk bir önceki çocuktan farklı bir dünyaya gözlerini açmaktadır.

Akışkanlığın tezahürü olan tüketim toplumunda çok tüketmek esas unsurdur. Bireylerin çok tüketebilmesi için de maddi imkânlarla sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla insanlar, kendilerine çok para kazandıracak işlerin arayışındadır. Tam da bu bağlamda günümüz dünyasının aktörleri işten işe koşmaktadır, çünkü kazandığı para karşılığında harcaacağı miktar onu tatmin etmemektedir. Akışkan dünyada tüketimin akışkanlaşması gibi ‘iş’ kavramı da bu akışa ayak uydurmuştur.

4.3.2. Akışkan Modern Dünyada İletişim ve Gözetim Meselesi

4.3.2.1. İletişim Alanında Gerçekleşen Yenilikler

Yeryüzünde tek başına yaşamayan insanoğlu tanıdığı, tanımadığı insanlarla aynı dünyayı paylaşmaktadır. Başkaları ile bir arada yaşamamanın şartı onları anlayabilmek ve kendini de onlara anlatabilmekten; yani iletişim kurabilmekten geçer. Yaşamını idame ettirmek için uğraşan insanoğlu var olduğu günden itibaren başkaları ile temas halindedir. Bu noktada denilebilir ki; başkaları ile kurulan temas/iletişim de değişim ve dönüşümlerden nasibini almıştır. Bu bağlamda akışkan dünyada iletişimin gerçekleşmesinde kullanılan yolların anlamlandırılmasına geçmeden önce, eski düzenler içerisinde deneyimlenmiş olan iletişim araçlarından kısaca bahsederek iletişimdeki akışkanlaşmaya dair bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır.

İnsanın varoluşu ile birlikte iletişimin tarihsel süreci de başlamıştır (Gönenç, 2007: 92). Henüz konuşma dili deneyimlenmeden önce ilk insanlar, ‘tamtam’ adlı vurmalı bir çalgı yardımı ile haberleşmiştir. Bu çalgı sayesinde şifreli vuruşlar ile kabileler arasındaki iletişimin gerçekleşmesi mümkün kılınmıştır. Duygu ve düşüncelerini başkalarına konuşarak aktaramayan insanların diğer bir iletişim kurma yöntemi de mağara resimleridir. Henüz yazı bulunmadan önce insanlar mağara duvarına çizdikleri resimler aracılığıyla iletişimi gerçekleştirmiştir. Ateşin bulunması ile kullanılan diğer bir iletişim aracı da duman yöntemidir. Yanan ateşin üzerine örtü tutarak belirlenen şifreler ile karşı tarafa duman ile haber gönderen insanlar bu sayede diğer insanlar ile iletişim kurmaya çalışmıştır (Bayraktar, 2020). M.Ö. 3000-4000 yılları arasında bulunan yazı ile iletişim önemli bir boyut kazanmıştır (Gönenç, 2007: 94). Yazının bulunması ile posta güvercinleri iletişimin gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Eğitimli güvercinlerin ayağına bağlanmış olan not ile gagasına konulan zarf sayesinde karşı taraf ile haberleşme

sağlanabilmiştir. Mektup yazımı da bu noktada önemli bir haberleşme aracıdır. Tüm bunlara ek olarak 1605 yılında çıkarılan ilk gazete, 1672 yılında yayımlanan ilk dergi ve sonrasında kullanılan telgraf, daktilo geçmiş dönemde iletişimde kullanılan araçlar arasındadır (Bayraktar, 2020).

İletişimin önem kazanması ve iletişim araçlarının art arda icat edilmesi sanayi devriminden sonra olmuştur. Üretim artışına, kentleşmeye, ekonomik ve kültürel gelişmelere eşlik eden sanayi devrimiyle birlikte çeşitli alanlarda buluşlar gerçekleşmiştir (Gönenç, 2007: 95-96). Bu bağlamda denilebilir ki; süreç içerisinde iletişimin gerçekleşmesi noktasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk dönemlerde kısıtlı, zor imkânlar dâhilinde başkalarıyla iletişim kurmaya çalışan insanların, zamanla daha gelişmiş yöntemler ile bilgi akışını sağladığı görülmektedir. Sanayi devriminin ardından hız kazanan değişimler ve buluşlar, akışkan modern dünyaya doğru büyük bir hızla devam etmiştir. Bugün deneyimlenen dünyada akışkanlıktan nasibini almayan hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.

İletişim alanında gerçekleşen yenilikler ile devam edilirse, çevirmeli/ahizeli telefonun icat edilişi de bu noktada önem taşımaktadır. 1875 yılında icat edilen ilk ahizeli telefonun mucidi Graham Bell olsa da sonrasında Thomas Edison tarafından geliştirilmiştir. Ses kayıtlarının gerçekleşmesine yardımcı olan aletin geliştirilmesine (fonograf/ gramofon/ diktafon) ek olarak 1896 yılında radyonun icadıyla birlikte iletişim alanında yeni bir süreç başlamıştır: anlık, eş zamanlı kitle iletişimi. 1923 yılında iletişim aletleri arasında önemli bir yere sahip olan televizyon icat edilmiş ve bu sayede daha da geniş kitlelere ulaşma fırsatı bulunmuştur. Günümüzde hâla daha kullanımına devam eden faks makinelerinin 1843 yılında patenti alınmasıyla birlikte evrakların kısa sürede istenilen yere ulaştırılması gerçekleşmiştir. 1947 yılında icat edilen 30 ton ağırlığındaki ilk bilgisayar Eniac'da iletişimde önemli bir eşik olmuştur (Bayraktar, 2020).

Telefon alanında gerçekleşen değişimler noktasında cep telefonları önemli bir konuma sahiptir (Gönenç, 2007: 97). 1973 yılında icat edilen ilk cep telefonlarının ağırlığı bir kilodan fazlaydı. İletişim noktasında önemli araç olan cep telefonlarının üreticileri 2000'li yılların başında fonksiyonel anlamda birçok yenilik sunarak rekabet içerisine girmişlerdir. İlk kameralı cep telefonlarının görüntü kalitesi düşük olsa da zamanla

yapılan geliştirmelerle bugün güçlü birer kameraya dönüşmüşlerdir. Batarya ömrünün geliştirilmesine ek olarak bluetooth/kızıl ötesi özellikleri eklenen cep telefonları piyasaya sürüldüğü zamanlar da prestij kaynağı olarak görölmekteydi. Mobil internetin 2004 yılında telefonlarda kullanılmasının ardından akıllı telefonların icat edilmesiyle cep telefonlarının fonksiyonları artırılmıştır İletişim noktasında önemli bir yere sahip olan internetin yaygın olarak kullanımı 1989 yılına dayanmaktadır. İnternetin gelişimi ile birlikte karşılıklı iletişim kurabilme imkânı sunan programlar da ortaya çıkmıştır. Ücretsiz ve basit kullanıma sahip olan facebook ile sosyal medya yükselişe geçmiş ve rakip firmaların atılımlarıyla yeni iletişim kanalları (youtube, twitter, instagram, snapchat vb.) aktif hale gelmiştir (Bayraktar, 2020).

Yukarıda yer verilmiş olan iletişim alanındaki gelişmelerin ardından bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Akışkan modern dünyaya gelinceye dek kümülatif bir şekilde ilerleyen bu gelişmeler günümüzde ilerleme anlamında zirveye ulaşmıştır demek yanlış olmayacaktır. Başlangıçta kısıtlı ve zor şartlar altında iletişim kurmaya çalışan insanlar, artık iletişim çağını deneyimlemektedir. İletişim kurmak için deneyimlenmiş olan yöntemlerin kimisi akıntıya kapılmışken, kimi yöntemlerde daha donanımlı hâl alarak, değişime uğramış ve daha çok işlerlik kazanmıştır. Ahizeli telefon birçok evde nostalji olarak evin bir köşesine koyulurken, şimdi her cebe sığdırılabilecek bir mini bilgisayar niteliğindeki yeni cep telefonları talep görmektedir. Bir odaya sığmakta güçlük çeken bilgisayarlar yerini bir elle tutulabilecek yeni aletlere bırakmıştır. Tüm bu göstergeler aslında akışkanlığın tezahürüdür. İletişim kurma yönünden kısıtlı imkânlarla sahip olunan bir dönemden iletişim kurmanın birçok alternatifi olduğu bir döneme geçilmiştir. Akışkanlığın belirteci olan hafiflik, iletişim araçlarına da yansımıştır. Tıpkı ağır, büyük bilgisayarların yerini alan hafif, küçük bilgisayarlar gibi.

Zaman ve mekân fark etmeksizin her yer de dünyayı dinleme imkânı sunan ilk aygıtlar arasında olan Walkman, bir daha asla insanların yalnız kalmayacağı vaadiyle piyasaya sunulmuştur. Kabuklarına çekilen insanlar, yalnızlık çekmektedir ve artık evdeki aile sıcaklıklarının sofraların yerine televizyonların başköşeye oturduğu bir aile ortamı ortaya çıkmıştır (Bauman, 2018b: 12). İletişim çağında yaşadığımız yadsınamayacak bir gerçektir. Söylediklerimizi başkalarına duyurmak için ve aynı şekilde başkalarının söylediklerini duyabilmek için akışkan dünya insanlara birçok

alternatif sunmuştur. Fakat iletişim kurma noktasında alternatiflerin artmasına paralel olarak insanlardan uzaklaşmada, ilişkileri kısa kesmede de artış gözlenmektedir.

Bu başlıkta insanoğlunun var oluşundan itibaren başkalarıyla irtibata geçmek için kullanmış olduğu yöntemlere kısaca değinilmiştir. Bu noktadan sonra teknolojik gelişmelerle kol kola yürüyen iletişim araçlarının, günümüz akışkan dünyasındaki konumu irdelenecektir.

4.3.2.2. Akışkan Modern Dünyada Cep Telefonu

Akışkan modern dünyada cep telefonu, önemli bir yere sahip olan iletişim araçlarından birisidir. Cep telefonu, içerisinde bulunmuş olduğu koşullara uygun olarak kendisini sürekli olarak yenileyen aygıtlar arasındadır. Akışkan dünyaya ayak uyduran cep telefonları, gün geçmeden farklı fonksiyonlarla tüketicilerin huzuruna çıkmaktadır.

“Cep telefonları hareket halindeki insanlar için yapılmıştır” (Bauman, 2017e: 84). Sürekli yer değiştiren, hareketli insanlar için cep telefonu tam da biçilmiş kaftan gibidir. Bir kabloya bağımlı olan, insanların her an yanında olamayan ahizeli telefonlar bir dönem insanların hayatında önemli bir yere sahipken, şimdi vitrinlerin başköşesinde yerini almıştır. Cep telefonları, akışkan dünya aktörlerini gittiği yerlerde yalnız bırakmayarak, sadık bir dost olduğunu ispat etmiş ve geçmiş dönemde kullanılan ahizeli telefonların yerini almıştır. İnsanlar mekânda sürekli olarak akış halindedir. Dolayısıyla bir iletişim aracı olan telefonlarda bu akışa ayak uyduracak şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır. Boyutça küçük ama yaptığı işlev bakımından büyük olan cep telefonları akışkan dünyanın en gözde aygıtları olmuştur.

Teknolojide meydana gelen yenilikler, kültürel devrimleri de beraberinde getirmektedir. Cep telefonu, burası ve orası arasında oluşmuş olan sınırı ortadan kaldıran teknolojik yenilikler arasındadır. Bu yenilik sayesinde insanlar, uzakta olmanın erişilmezliğini de aşmıştır (Bauman, 2018b: 39). Geçmiş dönemde insanlar, uzaktaki tanıdıklarıyla iletişim kurabilmenin zorluğunu, hatta imkânsızlığını deneyimlemişlerdir. Fakat bugün geline noktada uzaktakiler yakın kılınmış ve her dakika, her saniye iletişimde bulunabilme imkânına erişilmiştir. Cep telefonlarıyla tanışılan zaman çoktan aşılmıştır. Bugün geline noktada cep telefonları ilk icat edildiği gibi kalmamış, zamanın dur durak bilmeyen akışına paralel olarak kendini yenilemiştir. Fotoğraf çekme özelliği

artık cep telefonlarının klişe bir özelliği olarak görülmeye başlanırken, ortaya çıkan her yenilik aşılıma muhtaç hale gelmiştir. İletişim çağında en çok kendini yenileyen aygıt olan cep telefonu, insanların en çok vakit geçirdiği medyalardan birine dönüşmüştür.

Cep telefonu ekranlarında mesajlar birbirini izlemektedir. Parmakları sürekli hareket halinde tuşlara basmakla, çağrılara cevap vermekle, mesajlar yazmakla meşgul olan akışkan dünya insanları sürekli hareket halinde ağlara bağlı kalmaktadır. Cep telefonuna sahip olan insanlar bir yerden ayrılma, çıkma gibi bir duruma maruz kalmazlar. Çünkü bu cihaz insanlara hep orada olmayı, tek bir yerde bulunmamayı sağlamaktadır (Bauman, 2017e: 84-85). Cep telefonu bireyin bir uzvu gibi her an her yerde ona eşlik etmektedir. Bu yüzden hareket halindeki birey gibi cep telefonları da bir mekânda sabit kalmamaktadır.

Bauman 'Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup' (2018b: 11) adlı eserinde bir ay içerisinde 3000 mesaj göndermiş olan genç bir kızdan söz eder. Bir ayda gönderilmiş olan 3000 mesaj, her güne ortalama 100 mesajı göstermektedir. Gün içerisindeki eylemlerin saatlerin de, on dakikada bir mesaj gönderen bu insan düşünceleri, umutları ve düşleriyle baş başa kalma fırsatını bulamamaktadır. Cep telefonu kullanıcıları tercih ettikleri operatörlerin sunmuş olduğu imkânlar dâhilinde -konuşma, mesajlaşma ve internet paketleri almaktadır. Alınan bu paketler başkalarıyla iletişim kurabilme imkânını kolaylaştırır da, insanları gerçek ortamdan uzaklaştırarak sanal²³ bir ortama bağımlı kılmaktadır.

Cep telefonları, insanların her an-sürekli müsait olmasına kaynaklık etmektedir. Bir telefon numarasına sahip olan kişi kendini sürekli erişilebilir kılmaktadır (Bauman, 2018b: 39). Cevapsız kalan bir çağrısı sonunda insanların üzülmeye bile gerek yoktur. Çünkü zaten sayısız telefon numarası da orada durmaktadır. Birkaç tuşun yardımı ile sınırsız sayıda da mesaj yazabilme imkânı vardır (Bauman, 2017e: 85). Cep telefonuyla bağımlı bir hayat sürdüren insanoğlu, her an başkalarını arayabilme imkânına sahipken, aynı zamanda da başkaları tarafından aranabilmektedir. Kullanımı kolay olan bu aletlerde, küçük temaslarla anında iletişim sağlanabilmektedir. Öyle ki insanlar artık

²³ İnsanların fiziki olarak bulunmuş oldukları mekân, fiziksel gerçekliğe tekabül etmekteyken; insanların sahip olduğu telefon, tablet gibi akıllı dijital cihaz ekranları vasıtasıyla eriştikleri mekân ise sanal gerçekliği ifade etmektedir (Türkoğlu, 2018: 25).

mesaj yazmak için kelimeleri bitirmeye gerek duymamaktadır. Kelime tahmin edici zaten siz yazma işlemini bitirmeden sizin yerinize kelimenizi tahmin edip yazacaktır. İletişim kurmanın ve kullanımının kolay olduğu bu aletler, aslında iletişimi sonlandırmanın kolaylığını da sunmaktadır. Bir dokunuşla cevaplanan aramalar diğer bir dokunuşla kolay bir şekilde sonlandırılabilir.

İnsanlar ellerindeki cihazlardan mesaj göndererek ya da gelen mesajı okuyarak kalabalık içerisinde kendini soyutlama imkânı bulabilmektedir. Bulunduğu ortamdan, sohbetten sıkılan insanların ellerindeki bu cihazlar kurtarıcı olmaktadır. Başkalarına bir tıkla ulaşan insanlar aynı zamanda da kendisini de her an ulaşılabilir kılmaktadır (Bauman, 2018b: 13-14). Çevresindeki kalabalıktan tadı kaçan bireyler, bu iletişim ağının içine sığınabilmektedir. Cep telefonu kalabalıktan kopabilme imkânı sunmaktadır (Bauman, 2017e: 86). Bu durum günümüz akışkan dünyasında, istisnasız herkesin yapmış olduğu veyahut şahit olduğu bir durumdur. Kalabalık içerisinde bir kaçış yolu, koruma kalkanymış gibi bireyler hemen cep telefonlarına sarılmaktadırlar. İnsanlar meşgulsüz hallerini biranda meşgule çevirmenin, hoşnutsuz ortamdan biranda kendini soyutlamanın yolu olarak cep telefonlarına sarılmaktadırlar. Fonksiyonel özellikleriyle insanları tatmin eden kurtarıcı cep telefonları, sürekli kendini yenileyerek insanların çok fazla vakit geçirdiği ortam olmayı başarmıştır. Sadece birini aramak ya da birine mesaj yazmak cep telefonunun atalarına ait özellikken, artık akışkan dünyanın üyesi olan cep telefonları atalarından ve hatta onu kullanan insanlardan daha yeteneklidir. Gideceği yeri bulamayan insana yol gösteren, yazı yazmayı bilmeyen birine mesaj gönderebilen akıllı telefonlar, akışkanlaşan özelliklerine her gün bir yenisini eklemektedir.

Raf ömrünün çok kısa sürede bittiği, değişimin, yenilenmenin karşılığı olan akışkan dünyada; kendini yenilemeyen, güncellemeyen, akışkanlığa ayak uyduramayan neredeyse hemen her şey yok olmaya mahkûmdur. İletişim kurmayı kolaylaştırdığı gibi, iletişimi sonlandırmayı da kolaylaştıran cep telefonları, akışkan dünyanın en gözde evladı olarak üzerine düşen görevi yerine getirmektedir. Piyasanın etkisiyle sürekli olarak kendini yenileyen, kullanıcıları dikkate alarak takdir toplamayan fonksiyonlarını değiştirip güncel kalmayı başaran cep telefonları, akışkan dünyanın vazgeçilmez aletleri arasında olmaya devam etmektedir.

Akışkan dünyada bir kabloya bağımlı olan televizyonları yanımızda taşımak için, internetin içine televizyonu ekleyerek cebimizde taşımaya başladık. Artık internet sayesinde televizyonlar cebimize girecek kadar küçülmüştür. Ağırlığın ve büyüklüğün hâkim olduğu katı modern dünyanın aksine, akışkan dünyada hafiflik ve taşınabilirlik tercih edilmektedir. Tıpkı bir kabloya bağımlı olarak çalışan ve bulunduğu mekânı terk edemeyen telefonların, sabit mekândan kurtarıp tüm mekânlara taşınabilir hale getirildiği gibi.

Teknolojiyle arasına mesafe koyanlarla, teknoloji içinde doğanların davranış kodları üzerinde durulmasının fikir verici olduğunu dile getiren Fatma Barbarosoğlu (12 Haziran 2019) yazısında, 1903 doğumlu ninesinin televizyon karşısındaki tutumuna yer vermektedir. Ninesinin televizyon açıldığı an ekrana sırtını dönüp, derlenip toparlandığını ifade etmektedir. Televizyonla henüz tanışan geçmiş kuşak, ekranın içindekilerinde kendilerini gördükleri hissine kapılarak ona göre kendilerine çeki düzen vermektedir. Teknolojiye karşı mesafeli olan bir kuşağın davranış kodlarıyla, teknolojiyle haşır neşir olan kuşağın davranış kodları farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda farklı kuşaklar için kullanılan ‘dijital göçmen ve dijital yerli’ kavramları ele alınması gereken bir konudur.

Dijital göçmenler ve dijital yerliler ayrımını gerçekleştiren faktör; cep telefonu, bilgisayar ve internet teknolojilerinin içinde doğup doğmamakla ilgilidir. Y kuşağı ve Z kuşağı dijital yerlilerin kuşağıdır. Sessiz kuşak, bebek patlama kuşağı ve X kuşağı ise dijital göçmenleri işaret etmektedir. Dijital göçmenler grubunda yer alan kuşağın, göçmen olarak değerlendirilmesine neden olan faktör; üç temel teknoloji olan bilgisayar, internet ve cep telefonunun yönlendirmiş olduğu bir yaşama göç etmeleri ve orada ayakta kalma mecburiyetinde bırakılmalarıdır (Türkoğlu, 2018: 29). Dijital olanakları kullanma ve dijital becerilerini ilerletmek üzere zorla göç ettirilen dijital göçmen kuşak, eğer bu göçü gerçekleştiremezlerse sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda birtakım süreçlerden faydalanamayacaklardır. Banka kartının nasıl kullanılacağını bilmeyen biri emekli maaşını düne kadar alamazken, bugün cep telefonunun nasıl kullanılacağını bilmeyen biri çocuğu ile istediği zamanda iletişim kurma noktasında sıkıntı çekmektedir (Türkoğlu, 2018: 117). Türkoğlu’na (2010: 15) göre dijital göçmenler bilginin katı halini yaşarken, dijital yerliler bilginin sıvı halini deneyimlemektedir. Dolayısıyla dijital göçmenlerin yeni bilgileri eskileriyle değişmesi zor bir durumdur. Bu noktada Türkoğlu (2010: 16) bir soru sormaktadır: “Evinde teknoloji bilgisizliği nedeniyle çocuğundan ya da torunundan fırça

yememiş bir ebeveyn var mı?”. Bu soruya verilecek cevap dijital göçmenler ile dijital yerliler arasındaki dijital uçurumu açıklar niteliktedir.

4.3.2.3. Akışkan Modern Dünyada İnternet ve Sosyal Medya

İletişim alanında ileri seviyeye ulaşılan bu asırda, insanlar arasındaki ilişkiler ve toplumsal ilişkiler sınır tanımaz hâle gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte bir yerde yaşanan olay, geniş alanda yankı bulmuştur. Bu noktada deneyimlenen dünyayı anlamlandırmada önemli kavram olan küreselleşme, farklı bölgelerde yaşamlarını idame ettiren insanların, toplumların, devletlerarası ilişkilerin daha fazla iletişim ve etkileşimde olması anlamına gelmektedir. İnternetin sunduğu sosyal medya ağı, hemen hemen tüm insanları etkisi altına alarak sanal dünya kurmuştur (Çalışkan ve Mencik, 2015: 254-255).

İnternet, değişen toplum yapısıyla iletişim teknolojisinin referans aracı olarak hem değişen süreçten etkilenmekte hem de bu süreci etkilemektedir. Çevrim dışı hayat dâhi, internetin geniş bir alanda kullanılmasıyla çevrim içine alınmış ve hayat dijital niteliğe bürünmüştür (Şentürk, 2017: 25). Günümüz dünyasında internet akışkanlık özelliğine sahiptir. Sabit bir mekâna, sabit bir alana özgü olmayan internet; akışkan dünyanın hemen her alanına akmaktadır. İçinde bulunduğumuz dünyada internetin kullanılmadığı alan neredeyse yok denecek kadar azdır.

Geçmiş dönemde aktif olan insanlar, başkalarıyla olan ilişkilerini fiziksel yakınlık üzerine kurmaktadır ve kurmuş oldukları bu ilişkiler de uzun solukludur. Günümüz akışkan dünyasında ise başkalarıyla ilişki kurmak için aynı mekânı paylaşma zorunluluğu gerekmemektedir. Bireyler artık kendi sınırlarının ötesinde bulunan kişilerle de ilişki kurabilmektedir. Bireyler, ayrıca fiziki bağlantısı koptuğu kişilerle dâhi sosyal medya aracılığıyla iletişime geçme imkânına sahiptir (Bauman ve Lyon, 2016: 56). Sanal ortam, kendi içinde yeni bir arkadaşlık dünyası oluşturmaktadır. Samimi olmayan fakat samimiymiş gibi görünen, izleyen aynı zamanda izlenilen, bir tıkla sinilip giden yeni bir arkadaşlık anlayışı oluşturulmaktadır.

Sosyal medya kullanımı, sanal iletişimin gerçekleştiği bir ortam olarak, insanların yeme içme kadar alışkanlık haline getirdiği bir durum olmuştur. Her toplumdan, her kesimden kalabalık kitlelere sosyalleşme paydası sunan sosyal medya (Çalışkan ve Mencik, 2015: 255), uzak insanları yakın hissettirirken, yakın olanları ise birbirine

uzaklaştırmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 52). “Sanal yakınlığın yükselişi insani bağlantıları hem daha sık hem de daha işe yaramaz kılar, hem daha yoğun hem daha kısa kılar” (Bauman, 207e: 88). “Sanal ilişkiler, özen isteyen karşılıklı ilişkinin meşakkatli (her şeyden önce zaman alıcı) sonuçları önünde koruma sağlayan ‘sil’ ve ‘spam’ tuşlarıyla donanmıştır” (Bauman, 2018b: 20). İletişim kurma noktasında önemli bir yere sahip olan sosyal medya, tıpkı cep telefonlarında olduğu gibi iletişimi sonlandırmanın kolaylığını da sunmaktadır. Sosyal medyada insanlar rahatsız oldukları, iletişim kurmayı istemedikleri kişileri silerek ya da engelleyerek bağlantıyı sonlandırabilme kolaylığını yakalamıştır. Sanal ilişkiler bu noktada yüz yüze ilişkilerden daha cazip gelmektedir. Çünkü bu ilişkilerin kontrolü insanların elindedir. Sıkıldığı an hiçbir açıklama yapmadan bir tuşla iletişim sonlandırılabilir.

Çevrim içi ve çevrim dışı olarak iki evrene bölünmüş olan hayatlarımızda (Bauman ve Lyon, 2016: 51), çevrim dışı hayattan ziyade çevrim içi hayat sonsuz bağlantı imkânı sunmaktadır (Bauman, 2018b: 20). Çevrim içi dünya ile insanlar artık 7-24 diğer insanlarla iletişime girme imkânını yakalamaktadır. Bir tıkla sohbete başlayan insanlar yine bir parmak dokunuşuyla da sohbeti bitirme imkânına sahiptir (Bauman, 2018b: 13). İçinde yaşadığımız dünyada çevrim içi olmak için can atılmaktadır. Çevrim dışıyken önemli bir haberin gelme olasılığını düşünen insanlar endişeye kapılmaktadır (Sayar, 2018: 53). İnternet, Fransız kalmamaya olanak sağlamaktadır. Sosyal medya, insanların en çok dinlediği şarkıları, son moda olan kıyafet tasarımlarını sunarken aynı zamanda kişinin özel profilini de güncellemesine, geçmişte önemseydiği, geçmişin izlerini silmeye imkân vermektedir (Bauman, 2018b: 21).

Akışkan modern dünyada insanlar, özellikle uyumadan önce ve uyanır uyanmaz sosyal medyada çevrim içi olurlar. Çünkü uyumak üzere olan insanlar uzun bir saat diliminde dış dünyada olan bitene kendisini kapatmaktadır. Dolayısıyla saatlere mâl olacak bir çevrim dışılık durumuna geçmeden önce insanlar son bir kez etrafında olan bitenden haberdar olmak ister. Aynı zamanda uyanır uyanmaz sosyal medyaya girmek gibidir bu eylem. Uzun süreli çevrim dışılık halinden sonra akışkan dünyanın aktörleri, onlar ortalıkta yokken neyi kaçırdıklarının telaşı içinde gözlerini sosyal medya ile açarlar. Çünkü onlar uyurken hayat hâlâ akıp gitmektedir.

Geçmiş dönemlerde, televizyonla henüz tanışan insanların yaşadığı zaman diliminde, her evde televizyon bulunmazken, günümüz akışkan dünyasında her evde ve neredeyse her odada ve hatta cep telefonları ile ceplerde bir televizyon bulunmaktadır. İnsanlar ev içinde konuşmazken, evde sohbet eden insan seslerinin yerini televizyondan çıkan sesler almıştır. Akışkan modern dünyanın insanları çok maharetlidir; bir yandan televizyon karşısında seyirci olurken, aynı zamanda sosyal medyanın bir ucunda da çevrim içidir. Sabit, rutin oturmak akışkan dünya insanlarına uygun bir edim değildir. Onlar oturduğu yerde dahi aynı anda birçok şeyle uğraşmaktadırlar.

Zamanının büyük kısmını sosyal ağlar içerisinde geçiren insanların hayatlarında sosyal medya, kontrol mekanizması işlevi de görmektedir. İnsanları etkisi altına alan sosyal medya araçları; aile, din, mahalle, arkadaş ve okul gibi kontrol mekanizmalarını geride bırakmıştır. Siber âlem, grupları kolay bir şekilde organize ederek kısa sürede, istenilen yerde faaliyete geçirebilmektedir (Çalışkan ve Mencik, 2015: 255). Televizyon, telefon gibi iletişim araçlarına ek olarak sosyal ağlar da insanları yönlendirme noktasında önemli bir etkiye sahiptir. Kısa sürede, sanal ortamda yayılan bir haber sonucunda yüzlerce kişi organize olarak, ortak bir eylemi gerçekleştirmek üzere harekete geçebilmektedir.

Zaman ve mekân sınırlamasının olmadığı sosyal medyada insanlar alışveriş yapma, sosyalleşme, bilgi elde etme, randevulaşma gibi birçok faaliyette bulunmaktadır. İnsanların sürekli olarak kendini güncellemesi gerektiği, yoğun bilgi akışının olduğu sosyal mecrada insanlar, bir şeyler yazmadan, paylaşmadan ve hatta hiçbir şey yapmasa dahi pasif olarak bakmadan geçememektedir (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 136). Sosyal medya, 7-24 hizmet özelliğiyle insanları kucaklamaktadır. Bu hizmetin karşılığı olarak da insanların aktif olmasını, kendilerini güncellemesini istemektedir.

Ülkemizde yoğun olarak 2008 yılında duyulmaya başlayan sosyal medya terimi, 2004 yılında Facebook ile bir patlama yaşamıştır. Facebook'un ardından gelen Twitter ve Instagram'la birlikte insanlar kendilerini bu paylaşım sitelerinin yeni akımında bulmuştur (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 136). Bu noktada denilebilir ki; sosyal medya iletişim kurma konusunda önemli platformlardan oluşmaktadır.

Mark Zuckerberg'in Facebook'u, kendilerini yalnız hisseden, dışlanmış, sürülmüş hisseden fark edilmemişler için bu eksikliklerini gidermelerinin bir yoludur. İnsanlar

facebook sayesinde yalnızlık hissiden kurtulmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 38). Sosyal medya araçları, kendine has özellikleri ile insanlara yeni bir arkadaşlık ortamı sunmaktadır. Bu yeni arkadaşlık ortamında sanal ilişkilerin hâkimiyeti söz konusudur.

Profesör Robin Dunbar, insanoğlunun kayda değer kurmuş olduğu ilişkiyi sayısal olarak 150 kişi ile sınırlandırmış ve bu sayıyı da Dunbar Sayısı olarak ifade etmiştir. (Bauman ve Lyon, 2016: 54). Yani 150’ den fazla kişiyle, kurulan ilişkilerin kayda değer olmadığını belirtmektedir. Bu noktada sosyal medya kullanıcılarının arkadaş listelerine bakıldığında görülen sayısal miktarların çoğu 150 kişiden fazladır. Dahası sosyal medya kullanıcıları, arkadaş listelerini çoğaltmak için türlü türlü hilelere başvurmaktadır.

Bauman bir sohbetinde facebook ve sosyal ağ üzerine analizlerde bulunmuştur. Bir facebook bağımlısı, kendisine günde 500 arkadaş edinmesini övgüyle dile getirince Bauman, ona cevap olarak kendi yaşamı boyunca 500 arkadaşla sahip olmadığını ve olamayacağını söylemiştir. Bu noktada Bauman, ikisinin arkadaşlık anlayışının birbirinden farklılık arz ettiği kanaatine varmaktadır. İletişim ağı kavramının gençliğinde yer almadığını, onun yerine beşeri ilişkilerin, toplulukların var olduğunu dile getiren Bauman, iletişim ağının sahip olduğu iki farklı işleve değinir. Bunlardan ilki bağlanmadır ve diğeri ise öteki ile bağlantıyı kesmedir. İletişim ağı bağlantıyı kesmeyi ve buna ek olarak da arkadaş edinmek için bağlanmanın kolaylığını sunmaktadır (Bauman, 25 Mart 2017). Belirtildiği gibi iletişim ağında arkadaş listesi kolaylıkla çoğaltılabilmekte ve aynı oranda kolaylıkla ilişkiler sonlandırılabilir. Sağlanan bu kolaylık, iletişim ağlarının cezbediciliğini artırmaktadır.

140 karakterle insanların yazdıklarını kısıtlayan Twitter, insanlara hızlı ve sık cevap verme imkânı sunarak bağlantıda kalma hizmetini sağlamaktadır. İnsanlar Twitter ile birlikte “görülüyorum öyleyse varım” hazzına ulaşmaktadır (Bauman, 2018b: 24-25). Sınırlı karakterle anlatmak istediklerini tek bir paylaşıma sığdıramayan insanlar art arda tweetler atarak bu durumu telafi etmeye çalışmaktadır. Bu durum aslında akışkanlığın bir boyutudur. Söz konusu olan bu sınır artık değişmiş olsa da sınırlı karakterle sık sık ‘tweet’ atan insanlar sürekli olarak bağlantıda kalmaya devam etmektedir. Bu sınırı başka bir yönden ele alırsak; kullanılan karakter sayısındaki sınır muhabbeti, duyguları derinleştirmeye izin vermeyerek insanların yüzeysel ilişki kurmasına neden olmaktadır.

Fotoğraf paylaşım sitesi olan instagram, kullanıcılarına başkalarının fotoğraflarını izin verildiği ölçüde görme özgürlüğünü sunmaktadır (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 129). Bireylerin beğenilme ve merak dürtülerinin tatminini sağlayan instagram, bir fotoğraf paylaşım uygulaması olarak rutini dışlamaktadır Bu uygulamada beğenilmenin ön koşul olması nedeniyle insanlar rutin, alışıldık paylaşımlardan kaçınmaktadır. Daha fazla ‘like’ alabilmek için insanlar, dikkat çekici mekânlardaki ve anlardaki fotoğraflarını sunmaktadırlar. İnsanların yatak odaları, mahrem kabul edilen şeyleri dahi bu fotoğraf karelerinin içerisinde yerini almaktadır. Mekân ve beden, instagramda teşhir edilmektedir (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 140-141). Haber bültenlerinde sık sık selfie çekme uğruna hayatından olan insanlara yer verilmektedir. Bu kişiler gerek uçurumun kenarında, gerek tren raylarının üzerinde ekstrem pozları yakalamak için büyük bir riski göze almaktadırlar. Bu risklerin neredeyse hemen hepsi, sosyal paylaşım sitelerinde paylaşım yapmak için alınmaktadır. Rutin paylaşımların dışına çıkmak isteyen akışkan dünya insanların istila ettiği diğer yerlerde mahrem mekânlarıdır. Evlerinin tüm odalarında çeşitli kareler yakalayan bu insanlar, yatak odalarını dâhi kamusal alanda sunmaktadırlar.

“Artık hiçbir şey eskisi gibi uzun bir süre bireyin hayatında kalmamakta durmadan yeni mesajlar, bilgiler, görüntüler bireyin hayatını sosyal medya aracılığıyla kuşatmakta ve onu duyarsızlaştırmaktadır” (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 140). Sosyal medyada akışkanlık arz eden paylaşımlar belli bir noktadan sonra bireyleri umursamaz duruma getirmektedir. Öyle ki sadece beğenmeye ve beğenilmeye odaklı olan bu paylaşımlara göz ucuyla bakan kullanıcılar, rutin tıklama hareketleriyle tüm paylaşımları beğenip geçmektedir. Bu durumun en trajikomik yanı ise insanların, ölüm-kaza-hastalık gibi acı haberlere dahi ‘like’ atabilmeleridir.

4.3.2.4. Akışkan Modern Dünyada İlişkilerde Kaybolan Bedenler ve Emoji

Geleneksel düzen içerisinde bireyler, fiziksel bedenleri ile başkaları tarafından ulaşılabilir durumdadır. Başkalarının gözünün içine bakarak oluşan güven bağı, el sıkışarak gelişen anlaşmalar, bireyleri sosyal ilişki içinde tutan nedenler arasındadır (Lyon, 2006: 34). Geleneksel düzen içerisindeki mekânsal yakınlık ve kısıtlı iletişim araçları nedeniyle insanlar zorunlu olarak tüm bedenleriyle iletişimde var olmaktadır. İnsanlar paylaşımda bulunduğu kişileri görerek, duyarak ve hissederek iletişimi sürdürmektedir. Mekânsal olarak uzakta olan kişilerle zaten sınırlı bir etkileşim söz

konusudur. Bedenin iletişimde var olması modernliğin akışkan evresine doğru gittikçe azalmış hatta yok olma durumuna kadar gelmiştir.

Bedenler artan oranda, 1960’lardan beri yok olmaya başlamıştır. İletişim ve bilgi teknolojileriyle birlikte fax ve sabit telefonlara ek olarak, e-posta, cep telefonları, internet, kredi kartı günlük hayata dâhil olmuştur (Lyon, 2006: 35). Ortaya çıkan bu değişim ve dönüşümler günlük hayatın pek çok noktasında ‘kaybolan bedenler’le iletişim kurmaya kaynaklık etmiştir.

“Bir şeyleri uzaktan gerçekleştirdiğimiz zaman, bedenler yok olur. Bir telefon açmak sesle iletişim kurmak anlamına gelir, ama e-posta gönderdiğimiz zaman, bu tip bir somutlaştırmanın izi bile kalmaz” (Lyon, 2006: 33). Başlangıçta telefonun icadıyla gerçekleşen iletişimde görme özelliğinden mahrum kalınmış ve sadece duyulan ses ile iletişime geçilmiştir. Zamanla bedenin tamamen kaybolduğu yeni iletişim yolları bulunmuştur, tıpkı e-posta göndererek iletişimde bulunmak gibi. Akıllı cep telefonlarının icadıyla birlikte gelişen görüntülü arama özellikleri, uzakta olan kişilerle göz teması kurmamızı sağlasa da yeni gelişmeler iletişimde bedenlerin kaybolmasının yolunu açmaktadır.

İçinde yaşadığımız dünyada refah ve özgürlükte meydana gelen artış ile birlikte, sosyal ilişkilerde azalma meydana gelmektedir. Samimi ilişkilerin meydana gelmesi için zamana ve emeğe ihtiyaç duyulmasına rağmen zamanda kısıtlı kaynaktır. Bireyler insanlarla bağımlılık duygusu içerisine girdiğinde seçeneklerde sınırlamalar ile karşılaşmaktadır. Sorumluluk duyduğu, hesap vermesi gerektiği insanların varlığı karşısında bireyler, aklına estiğinde çekip gidemezken (Sayar, 2018: 89) sanal ilişkilere dâhil olmak ve ardından çıkmak gerçek ilişkilere nazaran daha kolaydır (Bauman, 2017e: 13). Bauman, çevrim dışı arkadaşlıkta yüz yüze, göz göze, vücut vücuda bir bağlantının olduğunu belirtir. Bu ilişkilerde ayrılığın çevrim içi arkadaşlıklara oranla daha travmatik olduğunu, bireylerin bahaneler bulması, açıklama yapması gerektiğini ifade eder. Tüm bunları gerçekleştirmek zordur, fakat internet ortamındaki ilişkilerde sil tuşuna basarak bu süreç kolaylaştırılmaktadır (Bauman, 25 Mart 2017). İletişimde bedenen bulunmak bir nevi sorumluluk isteyen bir durumdur. Çünkü karşınızdaki kişiyi dinlerken, onu ciddiye aldığınızı göstermek için başka şeylerle ilgilenmekten kaçınmanız gerekmektedir. Fakat iletişimde bedenen var olmayan insanlar; bir yandan mesaj yazarken, diğer bir yandan

televizyondaki habere odaklanarak yemek yemekte ve aynı zamanda sosyal medyada gezinirken gördüğü paylaşımlara ‘like’ atmaktadır. Tüm bunlara ek olarak yüz yüze gerçekleşen iletişimlerde, ilişkileri sonlandırmak zordur, ilişkinin diğer ucundaki kişi açıklama bekler. Fakat bedenlerin görünür olmadığı ilişkilerde karşı tarafa söz hakkı verilmeden bir tıkla ilişkiyi sonlandırmak mümkündür.

Gülen yüzler, günümüz dünyasında görülmeyen yüzün yerini almıştır (Lyon, 2006: 33). Bu noktada gülen yüzlerle, yani emojiyle kurulan iletişimi konu edinmek yerinde olacaktır. Çünkü modernliğin akışkan evresinde bireyler emojiyle sayesinde duygularını kısa yoldan, hızlı bir şekilde karşı tarafa aktarma kolaylığını elde etmişlerdir.

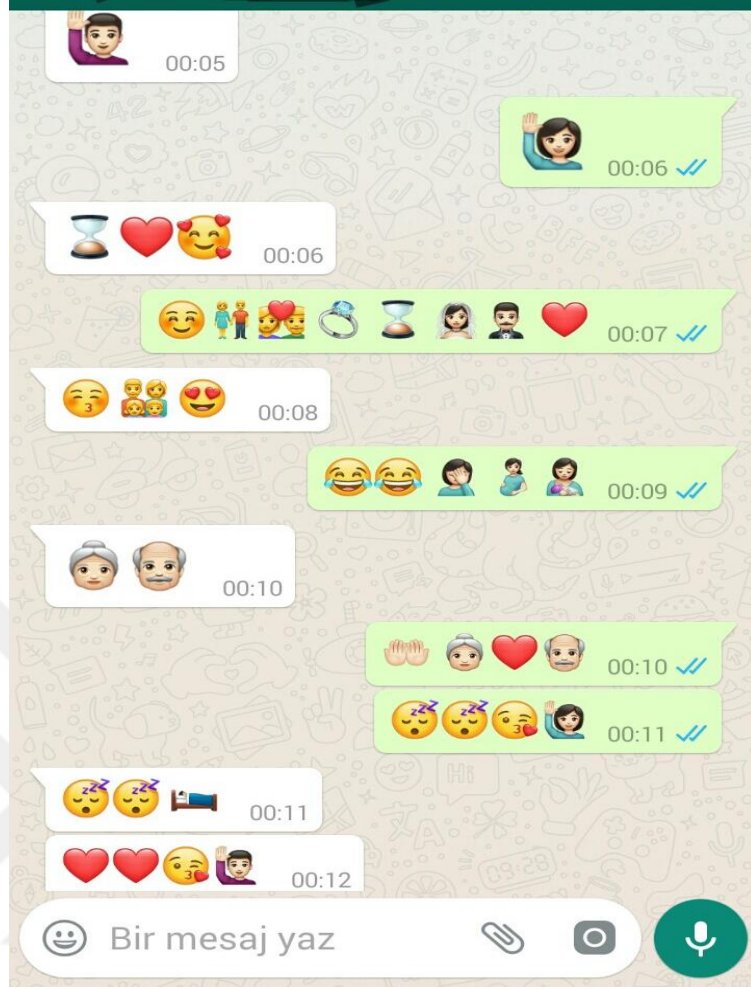

Şekil 4.1. Emoji (Durmuş, 2018)

Noktalama işaretleri kullanılarak oluşturulan yüz ifadelerinin resimsel temsili emoji olarak ifade edilmektedir (Fitzgerald' dan akt. Ljubescic ve Fiser, 2016: 82). 1990' ların sonlarında geliştirilen emojiler, sadece yüz ifadelerinden oluşmamakta aynı zamanda bitki, hayvan, spor, hava gibi geniş yelpazeye sahip gösterimleri de barındırmaktadır (Ljubescic ve Fiser, 2016: 82). İnsan hayatının teknoloji tarafından yönlendirildiği çağda internet, iletişim kurmayı kolaylaştıran bir araçtır. Yüz yüze iletişimin yerini alan çevrim içi iletişimle birlikte, iletişimin doğası da değişime uğramıştır. Küresel iletişimin kapılarını açan internet, aynı zamanda küresel bir dilin de oluşumunu sağlamıştır (Kurtoğlu ve Özbölük, 2016: 145). Fiziksel boyutu olmayan çevrim içi ortamda duyguların ifade edilmesi zor bir durumdur. Dolayısıyla duygu ve düşünceleri hızlı bir şekilde, kısa yoldan aktarmak için çok sayıda ifadeyi içeren emojilerin kullanımı gün yüzüne çıkmıştır. Kelimeleri kullanmadan basit ifadelerle insanlar, duygularını karşı tarafa iletebilme fırsatını yakalamıştır (Kurtoğlu ve Özbölük, 2016: 147). İnternet mekân ve zamanı aşarak iletişim kurabilme imkânını sunmaktadır. Akışkan dünyada dünyanın diğer bir ucunda bulunan insanlarla dâhi iletişim kurabilmenin kolaylığına erişilmiştir. Fakat iletişim kurmanın kolay olması, farklı dile ve kültüre sahip kişilerle anlaşabilmenin de kolay olduğu anlamına gelmemektedir. Küresel dünyada, farklı dilleri konuşan insanlar birbirleriyle temasa geçerken iletişim kurmanın zorluğunu yaşamaktadırlar. Emojiler akışkan dünyanın ortak dili²⁴ olarak da görülebilmektedir. Neredeyse herkes (farklı emojilere farklı anlamlar yüklenmesi dışında) gülerken, ağlarken, kızarken aynı emojileri kullanmaktadır.

Özetle, modern dünyanın katı iletişim hali iletişim teknolojilerindeki gelişimle birlikte akışkan bir form almıştır. İlişkilerin de hızlı kurulup hızlı kopan bir düzleme oturmasını sağlayan bu form, sosyal medya araçlarının başat ögesi olan beğenilme ve çevrim içi kalma arzusuyla birlikte iletişimin akışkanlığına, emojiler aracılığıyla da bedensizleşmesine katkı sağlamaktadır.

²⁴ Bayram Durmuş yazısında yüzünü görmeden iletişimde bulunduğumuz kişilerin nasıl tavır içerisinde bulunduğunu emojiler sayesinde anlayabilme imkânını yakaladığımızı ifade etmektedir. Aynı zamanda Durmuş; emojinin bir dil olmadığını, dil olması için gramere sahip olması gerektiğini de eklemektedir <https://www.nettercume.com.tr/emoji-dilinin-ozellikleri/>

Şekil 4.2. Emoji Sohbet Geçmişi

Yukarıdaki emoji sohbet geçmişi (Şekil 4.2.) nin içeriği incelediğinde düşünlerine az bir zaman kalan iki çiftin kısa bir sohbetiyle karşılaşılmaktadır. Görüldüğü gibi emojiler sayesinde insanlar kelimeleri art arda sıralayarak cümleler oluşturmakla zaman kaybetmemektedir. Akışkan modern dünyada iletişimde kaybolan bedenlerin yerine geçen emojilerle bireyler, duygularını kısa yoldan karşı tarafa iletebilme imkânına sahiptir. Kısaca emojiler hızın, sabırsızlığın hâkim olduğu dünyada önemli bir işlev görmektedir.

Uzmanlar, bedenler olmadan iletişimin kurulmasını sağlayan emojilerin sürekli olarak kullanılmasının olumsuz sonuçlar doğuracağını dile getirmektedir. Ece Ünner'in (14 Haziran 2019) sunuculuğunu yaptığı Show Ana Haber Bülteni'nde bu konuya yer verilmiştir. Bu bağlamda haberin içeriğinde 'Bilişim Teknolojileri Bağımlılığı Araştırma Komisyonu'nda yapılan bir sunumla birlikte insanların emoji bağımlılığını öğrendiği dile

getirilmiştir. Çocukların her şeyi emojiiler kullanarak ifade etmeleri sonucunda gerçek duygulardan uzaklaştığı ve çağın yeni hastalığı olarak ‘emoji sendromu’ nun ortaya çıktığı aktarılmaktadır. Uzmanlara göre, insanlar emoji dünyasındaki şekillerden farklı olarak duygularını ifade ettiği için, çocuklar diğer insanlara baktığında hangi duygu içinde olduklarını kestirememektedir.

‘Emoji sendromu’na yer veren diğer haber bülteni ise Buket Aydın’ın (14 Haziran 2019) sunuculuğunu yaptığı Kanal D Haber’dir. Çocuk Gelişim Uzmanı olan Emine Ergün’de haberin içeriğinde görüşlerini dile getirmektedir. Ergün’e göre, fazla emoji kullanan çocuklarda, duygu bozukluğu gözlemlenirken; aynı zamanda tek bir simge ile kendisini ifade eden çocuk, gerçek hayatta derdini anlatmakta güçlük çekmektedir. Ergün, yeni neslin, yüz okumada daha başarısız olduğunu ve göz kontağı kuramadığını dile getirmektedir.

Yüz yüze gerçekleşen ilişkinin yerini ekrandan ekrana gerçekleşen ilişki alınca temas yüzeysel olmaktadır (Bauman, 2018b: 24). Teknolojide meydana gelen değişimlere ek olarak yeni iletişim yollarının keşfedilmesiyle birlikte, insanların iletişim kurma biçimleri de değişmiştir. Kaybolan bedenlerin yerini artık emojiiler almıştır denilebilir. Ekrandan ekrana gerçekleşen sohbetlerde, insanlar bedenen birbirlerinin yanında değildir. Fakat art arda kelimeleri sıralamak yerine, kısa yoldan duyguları ifade etmeye kaynaklık eden emojiiler, kaybolan bedenlerin yokluğunu hissettirmemek adına günümüz akışkan dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

‘Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde öğrenim gören 10 katılımcı üzerinde yapılan araştırma doğrultusunda, katılımcıların ‘whatsapp ve emoji’ ile ilgili algıları anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar, emojiyle gerçekleştirilen iletişimin basit duyguların aktarımı açısından kolaylık sağladığını fakat karmaşık duyguları izah etmede aynı işleve sahip olmadığını ifade etmektedir. Yüz yüze iletişim gerçekleştirilirken insanlar birbirlerinin ses tonlarından, mimiklerinden ne demek istediğini anlayabilmekteyken; yazılı iletişimde duygular, hisler, mimikler belli edilememektedir. Katılımcılar, iletişimde zaman kazandıran emojiilerin, yazılı iletişimi daha anlaşılabilir kıldığını fakat yeterli olmadığını dile getirmektedir (Pınar ve Pınar, 2017). Belirtildiği gibi yüz yüze iletişim sayesinde bireyler, birbirlerinin ses tonundan, mimiklerinden ne demek istediğini anlayabilmektedir. Birinin kızgın olduğu, mutlu olduğu, şaka yaptığı,

yalan söylediği jest ve mimiklerinden, ses tonundan anlaşılabilir. Fakat görmenin ve duymanın mümkün olmadığı salt yazılı iletişim, iletişimde bulunan aktörlerin gerçek duygularının anlaşılması noktasında yetersiz kalırken aynı zamanda da zaman almaktadır. Fakat emojiiler yazılı iletişimi daha anlaşılabilir kılması bakımından önem arz etmektedir. Hızın hâkim olduğu akışkan modern dünyada bireyler ‘seni seviyorum’ gibi kısa bir cümleyi dâhi tek bir simgeye tıklayarak ifade etmektedir.

Birini internet üzerinden dürtmek ve birine sarılmak arasında fark olduğu gibi (Bauman ve Lyon, 2016: 53), biriyle yüz yüze iletişime geçmek ve emojiyle iletişime geçmek arasında da farklılık vardır. Birine sarılmak samimiyet isteyen bir durumdur, fakat dürtme bu samimiyetten yoksundur. Biriyle mutluluğunu, üzüntünü, şaşkınlığını, korkunu paylaşabilmek, yüz yüze doya doya gülmek, başını omzuna koyup ağlayabilmek veyahut da onu ne kadar çok sevdiğini söylemekle, tüm bunları emojiyle aktarmak arasında hızı ve akışkanlığı önceleyen farklar vardır.

4.3.2.5. Mahremiyetin Akıntıya Kapıldığı Dünya

Özel alan ve kamusal alan arasındaki sınırın muğlaklaştığı bir zamanda yaşıyoruz (Sayar, 2018: 201).

Ev ve işin ayrılmasına dayanan özel ve kamusal alan ayrımı (Marshall, 2009: 380), içerisinde mahrem/namahrem gibi farklı ayrımları da barındırmaktadır (Ersöz, 2015: 88). Mahremiyet/özel yaşam, bireylerin istedikleri gibi düşünüp hareket ettiği, yalnız kalabildikleri, başkalarıyla olan ilişki ve iletişimlerinin yer, zaman ve koşullarına kendilerinin karar verdikleri bir alanı ve bu alan üzerindeki hakkı ifade etmektedir (Yüksel, 2003: 182).

Uzun yıllar aile içerisindeki ilişkilerin özel alana dâhil olduğu ve bu alana hukukun karışamayacağı savunulmuştur. 17. yüzyılda kamusal alan, hukuksal düzenlemeye elverişli alan olarak belirlenirken özel alan, hukuksal düzenlemenin dışındaki alan olarak belirlenmiştir (Ersöz, 2015: 85). Özel ve kamusal arasındaki denge 19. yüzyılla birlikte yitirilmiş ve birbirinden ayırt edilemez duruma gelmiştir (Çakır, 2015: 350) ve böylece özel kabul edilen şeyler geniş bir kitleye sunularak kamusallaştırılmıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 26). Belirtildiği gibi özel alan ve kamusal alan arasında geçmiş dönemde bir ayrım söz konusudur. Fakat bu ayrım, günümüz dünyasında giderek muğlaklaşarak iç içe geçmektedir.

Özel olanın kamusal olan tarafından sömürgeleştirildiği artık doğruluk değeri taşımamaktadır (Bauman, 2005: 134). Geçmiş dönemde kamusal alan tarafından mahrem alanın ele geçirilmesine dair tehlike hâkimken günümüz dünyasında kişisel sorunlarını kamusal alanda dillendiren insanlar bu tehlikeyi tersine çevirmiştir. Kamusal alan şahsi durumların sahnelendiği ve bunların toplu bir şekilde izlendiği bir sahne olarak tekrardan tanımlanmıştır (Bauman, 2017b: 113). Belirsizliğin hâkim olduğu günümüz akışkan dünyasında kavramalara atfedilen anlamlarda bu belirsizlikten nasibini almıştır. Mahrem ve kamusal alanın ne olduğuna ilişkin katı anlayış, günümüzde akışkan hâl alarak özel alanın kamusal alana doğru aktığı fikrine kaynaklık etmektedir.

Mahrem kabul edilenler artık kamu önünde tüketime açık bir şekilde yapılmaktadır. İnternetin hafızası çok kuvvetlidir ve hiçbir şeyi unutmamaktadır. Anonimlikde meydana gelen bu aşının altında yatan nedenler; kolaylıkla tedarik edilebilecek internet, yaygınlaşmış sosyal medya hizmetleri ve insanların mahremiyet anlayışlarının değişmesidir. Anonimlik internet yüzünden ölmüştür. Mahremiyet isteyerek katledilmekte ya da katledilmesine rıza gösterilerek bedel ödenmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 35-36). Kişinin kendisini ifşa etmesi, mahremiyete karşı bir tehdit kaynağıdır. Mahremiyet sadece başkaları tarafından saldırıya uğramakla kalmayıp aynı zamanda kişilerin kendisi tarafından da ihlal edilmektedir. Kişiler yapıp ettiklerini çevrelerine de duyururken özel yaşam alanlarının sınırlarını da esnetmektedir (Yüksel, 2003: 185).

Sıradan olmayı istemeyen instagram kullanıcıları, sıra dışı fotoğrafları paylaşmaktadır. Sıra dışı fotoğrafların beslendiği kaynak ise insanların mahremidir. Özel yaşamlarını paylaşmaktan çekinmeyen bu insanlar, aynı zamanda kutsanan mahrem mekânı tahrip etmekte bir mahzur görmemektedir. Ortaya çıkan ‘dikizleme kültürü’ ile birlikte mahrem mekân fotoğraflarının beğenilmesinde bir sakınca görülmemektedir (Yurdigül ve Elitaş, 2017: 145).

İnsanlar fotoğraf paylaşp, şahsi hayatlarının özel detaylarını gizlemekten mutluluk duymaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 42). “Taşınabilir elektronik itiraf hücreleriyle donanmış ergenler, bir itiraf toplumunda yaşama sanatı konusunda eğitilen ve eğiten çıraklardan başka bir şey değildir” (Bauman ve Lyon, 2016: 43). Mahremiyet orduları tarafından istila edilen kamusal alan kendisini boğulmuş ve yenik hissetmektedir

(Bauman, 2018b: 37). Girmek isteyen herkes için açık bir alan olan kamusal mekânda, duyulan ve görülen şeyler herkes tarafından algılanabilmektedir. Bu bağlamda kamusal alandaki insanlar başkaları tarafından seyredilme ve işitilme riskini de almaktadır (Bauman, 2018b: 32). Diğer bir deyişle; kamusal alanda görülen ve duyulan şeyler prensip gereği herkese açık konumdadır (Bauman, 2018a: 110).

Mahremiyet, gizlilik hakkını kaybetme pahasına kamusal alanı ele geçirmiştir (Bauman ve Lyon, 2006: 41). Gizlilik olgusu, sadece insanların özel bir alan yaratmasına, kendilerini diğerlerinden uzaklaştırmasına yarayan mahremiyet aracı değildir. Gizlilik, tüm bunların yanında insanlar arasındaki bağların kuvvetlenmesine de yaramaktadır. Çünkü sırlar, insanlar için özel olan kişilere verilirken bunun dışında kalan kişilerden de saklanmaktadır (Bauman, 2018b: 38). Akışkan dönemde artık sırlar sadece özel olan kişilerle değil de sosyal paylaşım sitelerinde herkese açık olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda ‘sır’ kavramı insanların birbirleriyle olan bağlarını kuvvetlendirme görevinden uzaklaşmıştır. ‘*Açma sırrını dostuna, o da söyler dostuna*’ (Parlatır, 2012: 58) atasözü akışkan dünya için yerinde bir söylemdir. Bir paylaşım platformunda sırrını paylaşan kişinin sırrı, paylaşım platformunun diğer dostları arasında da paylaşılmaktadır.

Sır, başka kişilere aktarılması kabul edilmeyen bilgi parçasıdır. Bir kişinin özel alanı olan mahremiyetin sınırları gizlilik tarafından belirlenmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 4; Bauman, 2018a: 114). Diğer bir deyişle: Sır, bireylerin bildiklerinin bir bölümünü diğer insanlar ile paylaşmamasını ifade etmektedir. Bilginin izinsiz olarak paylaşılmaması yani gizlilik, insanın kendi krallığı olan mahremiyetin sınırlarını belirler, çizer ve bu bağlamda da kuvvetlendirir (Bauman, 2018b: 36). Televizyon ekranlarında yayınlanan ‘Gündüz Kuşağı Programları’ mahremiyet, sır ve gizlilik anlayışlarına farklı bakış açısı getirerek özel olanın kamusal alanda ifşasına kaynaklık etmektedir. Bilindiği gibi daha önceden yayınlanan evlilik programlarından arta kalan boşluğu doldurmak için farklı formatta programlar yayın hayatına girmiştir. Hafta içi her gün Fox TV’de yayınlanan ‘Zuhal Topal’la Sofrada’ adlı yemek programı bu boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan ve geniş bir izleyici kitlesine sahip olan programlar arasındadır. İnsanların aile hayatına dair birçok ayrıntının paylaşıldığı bu program, mahremiyet konusuna dair bir örnek teşkil etmesi bağlamında önemlidir.

Gündüz Kuşağı programları arasında yer alan ‘Zuhal Topal’la Sofrada’ programının formatında gelinler yemek yaparak kayınvalidelerden puan almaktadır. Format gereği gelinlerin evlerine ya da tanıdıklarının evlerine konuk olarak yarışma başlamaktadır. Ev, özel alanı belirtirken evdeki düzen, dolapların içleri bu özel alanın birer parçasıdır. Fakat program gereği konuk olunan evlerde, evdeki özel²⁵ bir alan olan mutfağın dolap içlerine kadar tüm ayrıntıları izleyicilere sunulmaktadır. Tüm bunlara ek olarak yarışmacı gelin yemeği yapana dek geçen süre zarfında kayınvalidesi ile birlikte hayatlarına dair birçok özel ayrıntıyı, aile sırlarını dâhi kamusal alanda izleyicilerin önünde paylaşmaktadır.

Yukarıda bahsedilen programın içeriğine dair veriler konuya açıklık getirecektir. Programda (Topal, 28 Ağustos 2018) yarışmacı olan gelin, daha önce kimseye söylemediği yıllardır saklamış olduğu bir sırrı açıklamaktadır. Programın bir başka bölümünde yarışmacı gelin ve kayınvalide hayatlarına dair özel detayları izleyicilerin tüketimine sunmaktadır. Kayınvalide 11 ay boyunca gelininin evine gelmediğini, geliniyle ilk tanıştığında onu istemediğini, oğlundan ayrılması için onu tehdit ettiğini ve sonunda oğlunun üzüntüden hasta olduğunu anlatmaktadır. Yine aynı kayınvalide yapmış olduğu evliliklerle ilgili detayları (İlk eşi vefat etmiş, 2.eşi onu aldatmış) da ekran karşısında anlatmaktadır (Topal, 17 Ekim 2018). Görüldüğü gibi akışkan dünya aktörleri, adeta hayatlarına dair gizli bir şeyin kalmasını istememektedir. İnsanlar özel alanlarında yaşadığı birçok ayrıntıyı, sorunu kamusal alanda herkesin tüketimine sunarak bu iki alan arasındaki ayrımın muğlaklaşmasına kaynaklık etmektedir.

Özel ve mahrem olan sorunlar televizyon ortamında sıklıkla sunulmaktadır. Mahrem yaşamlarını milyonlarca kişiyle paylaşan insanlar, bunun karşılığında cesurluklarından dolayı aferin almaktadırlar. İtiraf içeren televizyon programları, insanlara mahrem dertlerini diğerleriyle paylaşma fırsatı vererek onların rahatlamasına ve iyileşmesine yardımcı olmayı vaat etmektedir ve bu noktada sessiz kalmak hoş karşılanmamaktadır (Sayar, 2018: 202).

²⁵ Tam da bu noktada Show TV’de bir süre önce yayınlanan ve daha sonra yayından kaldırılan ‘Gelin Evi’ programına da değinmek yerinde olacaktır. Bu programın formatında gelinler adeta evlerini ve eşyalarını ve hatta en mahrem alanlarını (yatak odalarını) kamusal alanda sergileyerek mahremiyet olgusunun tahrir edilmesine kaynaklık etmektedir.

“İtiraf toplumunun gelişi mahremiyetin, o en önemli modern icadın nihai zaferini, fakat aynı zamanda da şaşaasının zirvesinden baş aşağı düşüşünün başlangıcını işaret etti” (Bauman, 2018a: 109). Nur Viral’in sunuculuğunu yaptığı ‘Hayatta Her Şey Var’ adlı program akışkan hayata ve akışkan aktörlere dair önemli ayrıntılar sunmaktadır. Programın içeriğine bakıldığında izleyicilerden beklenen yaşamış oldukları şeyleri susup içlerine atmamaları, paylaşmaları, itiraf etmeleridir. Çünkü günümüz dünyasında değim yerindeyse utanılacak bir şey yoktur, hayatta her şey olmaktadır. Program incelendiğinde telefon bağlantısı kurulan izleyicilerin sakladıkları tek şey neredeyse isimleridir. İsimsiz itirafçılar ekranın alt köşesinde yazılı ‘İTİRAF EDİYOR’ yazısı eşliğinde mahrem hayatlarını, eşlerini aldatmalarını veya aldatılmalarını hiç tereddüt etmeden geniş bir kitlenin tüketimine sunmaktadır (Viral, 2018).

Sohbet programları halka açık dersler olarak nitelendirilmektedir. Bu programlarda herkese söylenemeyecek olan mahrem konuşmalar rahatlıkla dile getirilmekte ve alkışlanmaktadır. Bu programlar, kişisel mevzuların kamusal alanlarda ifade edilmesini meşrulaştırmaktadır. “Konuşulamaz olanı konuşulabilir, utanılası olanı itibarlı kılar ve çirkin bir sırrı gurur duyulan bir şeye dönüştürür” (Bauman, 2017b: 112). Akışkan dünyada değim yerindeyse utanılacak, gizlenecek neredeyse hiçbir konu yoktur. Sohbet programları normalleştirme algısı oluşturarak insanları rahatlatmakta ve hatta insanlara ‘utanma, çekinme’ gibi telkinler vererek hayatlarına dair birçok özel ayrıntıyı geniş bir kitleye anlatmasını kolaylaştırmaktadır.

Artık bireyler, özel hayatlarını başkalarına ayrıntılı bir şekilde anlatarak mahremiyeti ve güvenilirliği elde edecekleri düşüncesine sahiptir (Sayar, 2018: 210). Sohbet programı takipçileri sıradan, meşhur olmayan insanların başlarından geçenleri dinledikten sonra bu insanları kendilerinden biri olarak görerek onların sorunlarla başa çıkma yollarını dikkate almaktadır. Kendilerinin dikkatini çekmeyen, ıskalamış olduğu ve bu nedenle göremediği çözüm yollarını sohbet programlarındaki sıradan insanlardan duymak son derece önemlidir (Bauman, 2017b: 111).

Sohbet programları sayesinde insanlar, kimselere çekinip anlatamadığı, dışlanmaktan ve suçlanmaktan korktuğu, acısını içine attığı sırlarını herkesin önünde anlatarak arınmış hissine kapılmaktadır (Bauman, 2017b: 112). Bauman’ın da (2017b: 108) belirttiği gibi, “En iyi rehber, kendilerine danışacak olanların aslında bir “örnek

olay” beklentisi içinde olduklarını bilen rehberdir”. Karşılaştıkları sorunlar karşısında rehberlere danışan insanlar, yaşadıklarına benzer durumları yaşayan insanları kendilerine örnek olarak almaktadırlar. Başka insanların yaşamış olduğu sorunlara nasıl karşılık verdiklerini keşfederek, kendi sorunlarına da çareler aramaktadırlar. Tam da bu noktada Nur Viral (6 Aralık 2018)’in sunuculuğunu yaptığı ‘Hayatta Her Şey Var’ adlı programla konuya açıklık getirmek yerinde olacaktır. 11 yıllık evliliği olan bir izleyici programa telefonla bağlanıp itirafta bulunmaktadır. Kocasının onu aldatması nedeniyle ailesinin evine gittiğini ve orada internet üzerinden birisiyle tanıştığını söyleyen izleyici, tanıştığı kişiye evli olduğunu başlangıçta söyleyememiştir. Daha sonra sevgilisine evli olduğunu fakat ailesinin yanına döndüğünü itiraf etmiştir. Ailesinin yanında kalamayacağını anladığında tekrar eşine dönen izleyici, internet üzerinden tanıştığı kişiyi çok sevdiğini fakat kocasına döndüğünü henüz ona söyleyemediğini dile getirmektedir. Evlilik ve İlişki Uzmanı olan Selin Karacehennem itirafta bulunan bayanın yapması gerekenleri (iş bul, kocayı boşa, diğerine bakacaksın evliliğe müsait mi, yalanla girmeyin mevzuya...) sıralamaktadır. Uzman Selin Karacehennem bir rehber olarak kocası tarafından aldatılan daha sonra kocasını aldatıp, sevgilisine yalan söyleyen bir izleyicinin itirafını sakın bir şekilde dinleyip ne yapması gerektiği konusunda yol gösterirken yaşanmış örnek olayları da kendisine referans almaktadır. Programın akışında gelen bu itirafın rahatlıkla dinlenilmesinden rahatsız olan bir başka izleyici sosyal medyadan mesaj atarak bu duruma karşı rahatsızlığını dile getirmektedir. Tam da bu noktada sunucu Nur Viral’in cevabı ise şöyledir:

Bu programdaki temel hedefimiz zaten hep başından beri söylüyoruz; Hiç kimseyi yargılamak değil. Biz sadece ben de değil burada ilişkinin uzmanı yol gösteriyor. Uzmanda bir insanı yargılamaz, aşağılamaz, eleştirmez, küçümsemez. Uzman yol gösterir (Viral, 6 Aralık 2018)²⁶.

Görüldüğü gibi akışkan modern dünyada insanların gizlilik, sır ve mahremiyet algıları da değişime uğramıştır. Özel hayatını en ince ayrıntılarına kadar tüm dünyanın tüketimine sunan insanlar, itiraf ettikçe rahatlığa, huzura kavuşmaktadır. Akışkan modern dünya başkalarına anlatılırken utanılması, çekinilmesi gereken mahrem konuları

²⁶ Uzun bir süre takip edilen programın içeriğinde dikkat çeken nokta, akışkan dünya aktörlerinin çoğunlukla yakınındaki kişilere hayatlarına dair çok sırrı açıklamaktan çekinirken, uzağındaki hiç tanımadığı kişilere en gizli, mahrem konularını açıklamakta tereddüt etmemektedir.

insanların rahatlıkla anlatabilmesinin kolaylığını sunmaktadır. Akrabalıkların, dostlukların artık akıntıya kapıldığı dünyada insanlar yalnızlığını gidermek için tanımadığı insanlara hayatına dair bilgileri vermekten çekinmemektedir. Otobüs yolculukları bu duruma örnek verilebilir. Otobüs yolculuğunda insanlar belki de ilk ve son kez karşılaştıkları koltuk arkadaşlarına nereden geldiğini nereye gittiğini, ailesini, geliniyle yaşamış olduğu sıkıntıları ve hatta elektrik su faturalarına kadar birçok ayrıntıyı anlatabilmektedir.

Moderatörlüğünü Seval Çöpür'ün yaptığı ve Ruh Sağlığı Uzmanları Prof. Dr. Kemal Sayar ile Prof. Dr. Erol Göka'nın katılımlarıyla gerçekleşen 'İnsanlık Hali' adlı programda insanın tarihi kadar eski bir kavram olan mahremiyetin günümüz dünyasında ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmıştır. Programın katılımcısı Kemal Sayar'a göre günümüzün en önemli problemi mahrem, mahremiyettir. Çünkü 'neyin sır olarak saklanacağı, neyin ifşa edileceği, insanın gizli tuttuğu bir şeyi olmamalı mıdır?' gibi sorular günümüzde önemli sorular arasındadır. Sayar'ın da belirttiği gibi, gönüllü olarak sırlarımızı birbirimize sunmaktayız. En mahrem konularımızı itiraf etmekten, insanların beğenisine sunmaktan memnunuz. Mahremiyet alanı kendi seçtiğimiz insanları aldığımız ve sınırlarını kendimizin belirlediği, kapısının kendi kontrolümüzde olduğu yerken, kamusal alan herkesin elini kolunu sallayarak girip çıktığı bir alandır. Sayar konuşmalarına Bauman'ın benzetmesinden yola çıkarak devam etmektedir; bizi içinde mikrofonların olduğu itiraf odasına koydular ve hepimiz bundan memnun olarak itiraflarda bulunduk. Bu itiraflarımızda büyük hoparlörlerle dışarıya yansıtılmaktadır. Mahremiyet olgusunun günümüz dünyasında nasıl değişime uğradığını açıklamaya çalışan Sayar'a ek olarak, programın diğer bir katılımcısı olan Erol Göka'da mahremiyet üzerine görüşlerini dile getirmektedir. Göka'ya göre, içinde yaşadığımız toplum mahremiyetin olmasını adeta istememektedir. Yaşadığımız toplumda mahremiyetin düşmanları mevcuttur ve bunlar ifşaat, merak, gözetim-denetim olarak sıralanabilmektedir. Göka'ya göre insanlar bir şeylere şifreler koyup emniyet duygusuna kapılmamalıdır. Siz bir şeyi görürken sizi de gören başka bir şey vardır. İnternette baktığınız bir kitap farklı sayfalarda da karşınıza çıkmaktadır, birileri sizi gözetlemektedir (Çöpür, 18 Şubat 2019). Akışkan modern dünyada birçok şeyin gizli kalmayacağı açıktır.

Tüm bu anlatılardan anlaşıldığı gibi; mahremiyet algısı ve onu yaşama biçimi değişime uğramıştır (Çakır, 2015: 350). Akışkan modern dünyanın aktif insanları itiraf

etmekten hoşnut olmaktadır. Belirsizliğin, değişimin ve kısacası akışkanlığın hâkim olduğu günümüz dünyasında net sınırların olmaması mahremiyet algısını da etkilemektedir. Artık neyin mahrem olduğu, neyin bu alan dışında kaldığı belli değildir ve hatta önem taşımamaktadır. Daha önce mahrem kabul edilen şeyler artık kamunun tüketimine sunulmaktadır. Her alana tezahür eden akışkanlık deneyimlediğimiz dünyada mahremiyet algımıza da sinmiş durumdadır.

4.3.2.6. Gözetim Meselesi: Sinoptikon

Video kameralar kişisel anları kaydediyor, bilgisayarlar kişisel ayrıntı ve bilgileri depoluyor, iletişim ağları kişisel bilgiyi dünyanın kullanımına açıyor. Teknoloji, giderek insan mahremiyetine kastediyor. Teknolojiyi kullanan kurum ve kişiler, haklarında malumat elde ettikleri kişilerin mahremiyetine tecavüz ediyor. Artık bir gözetim toplumunda yaşıyoruz: Paranoyak değiliz, biri bizi gerçekten gözetliyor! (Sayar, 2018: 205).

Bilindiği gibi insanoğlu özünde meraklı bir varlıktır. Çevresinde olup biteni merak eder, onların bilgisine sahip olmak ister. Kılavuza ihtiyaç duymadan, kendi özgür aklıyla çevresine odaklanan insan, tüm bilinmeyenleri bildik kılmak için çaba sarf etmektedir. İnsanoğlu var olduğu günden beri çevresine dair merakını gizleyememiştir. Nazan Bekiroğlu ‘Lâ Sonsuzluk Hecesi’ (2015) adlı kitabında merakına yenik düşen ilk insanları kaleme almıştır. İlk insan Âdem ile Havva Cennet’te yasaklanan ağacın bilgisine erişmek istemektedir. Yasaklanan ağacın dallarını, meyvelerini, yapraklarını farklı kılanın ne olduğuna dair merak, bu ilk insanların yasaklı meyveyi yiyip Cennet’ten kovuluşuna sebep olmuştur. Gözetim meselesi de merak duygusuyla yola çıkar, bilinmeyenleri keşfeder ve elde edilen bilgilerin farklı amaçlara hizmet etmesiyle de devam eder.

Modern dünya, yıllardır dönüşüm sürecinden geçmektedir. Gözetim olgusu da bu değişim ve dönüşümlerden nasibini almıştır. Günümüz insanı gerek işçi, gerek tüketici her ne olursa olsun hepsi, eylemlerinin gözetim altında olduğunun, bir başka deyişle izlendiğinin ve takip edildiğinin bilincindedir (Bauman ve Lyon, 2016: 7-8). “Bauman’ın ‘akışkan toplumu’ yeni gözetimin ortaya çıktığı ortamın ta kendisidir” (Lyon, 2013: 258) ve denilebilir ki gözetim olgusu da artık akışkanlaşmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 8). Akışkan gözetim kavramı, içinde yaşadığımız dünyada gözetimin gelmiş olduğu konumu anlamlandırmanın bir yoludur (Bauman ve Lyon, 2016: 13).

Günümüzde belli bir amaç için toplanmış olan veriler, daha farklı bir amaç için kullanılabilir duruma gelmektedir. Günümüz dünyasında gözetim olgusu her alana akmaktadır. Modernite olgusu yerinde durmayan bir olgudur ve gözetim olgusu da modernitenin temel boyutlarından. Bazı teorisyenler, gözetimin katı, sabit halinin yerini; esnek ve her yere yayılan bir durumun aldığını ifade etmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 13-14). Bauman'ın ifade ettiği günümüz akışkan dünyası, kendini var ederken yeni enstrümanlara ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla günümüz dünyasında gözetim meselesine hayat veren unsur artık katılık değil, akışkanlıktır.

Modernliğin içinde yaşadığımız tarihinde söz konusu olan durum post-panoptik durumdur. Yönetenlerin kontrol kulesinde olduğu veya her an yakınlarda bir yerde olduğu panoptikonun aksine, post-panoptik düzende iktidarlar yerlerini terk edip istediği zaman ulaşamaz olma özgürlüğüne sahiptir (Bauman, 2017b: 35). Günümüz dünyasında Bauman'ın da ifade ettiği gibi panoptikon tamamen ortadan kalkmamıştır. Hâlâ hayatta olan panoptikon, elektronik olarak günümüzde zenginleşmiş olmasına ek olarak mekânsal anlamda sınırlanmıştır. Mevcut düzen içerisinde zapt edimi zor olan yerlere/ tam gözetim kurumlarına; hapishanelere, psikiyatri kliniklerine ve kamplara doğru kaymıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 70). Mevcut düzen içerisinde anlam atfeden kavram akışkanlıktır, fakat panoptikon gibi fordizm gibi katı enstrümanların günümüz dünyasında işlerlik kazandığı alanların da var olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.

Bauman'a göre; gözetimcisi bulunmayan gözetim, diğer bir deyişle değiştirilmiş panoptikon, sinoptikon olarak ifade edilmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 84). "Panoptikon, insanları seyredebilecekleri bir konuma zorla getirdi. Synopticon'un ise baskıya ihtiyacı yoktur; insanları, seyretsinler diye ayartır" (Bauman, 2017c: 67). Bauman'a göre değişen düzen içerisindeki yeni talebe hizmet eden sinoptikon, panoptikonun yerine geçerek; inşa edilen yüksek duvarlara sahip gözetleme kulelerinde mahkûmları içeride hapsetmeyi ve gözetimi sağlayıcı olarak çok sayıda gözetmen tutma derdini de ortadan kaldırmıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 87). İçinde yaşadığımız dünyada işçilerin gözetlenmesi zaman ve mekân olarak genişlemiştir. Patronlarından fiziksel bakımdan uzak alanlarda çalışan işçiler, GPS'li araçlar yardımıyla, cep telefonu ve bilgisayarlar aracılığıyla uzaktan gözetlenmektedir (Lyon, 2013: 59). Kısaca ifade etmek gerekirse; günümüz dünyasında insanlar mekânda hareket halindedir. Dolayısıyla sabit değişmez yollarla insanları gözetleyebilme imkânsız denilecek kadar zordur. Akışkan

dünyada gözetimin sağlanabilmesi için yine aynı akışkanlık özelliğine sahip hareketli, çoklu yapıya dair gözetleme biçimleri kullanılmalıdır. İnsanlar sanal ortamda alışveriş yapmakta ve iletişimde bulunmaktadır. Dolayısıyla vakitlerini daha çok harcadıkları mekânlarda onları gözetim altına almak, takip etmek en kolay yoldur. Aynı şekilde çalışanların gerek evde gerek farklı ortamlarda işlerini yürütmesinden dolayı, bu kişilerin gözetlenmesi de farklılık arz etmektedir.

Bugün deneyimlenen dünya düzeninde gözetim meselesinde Orwell'ın ötesine gidilmelidir. Artık görsel ve işitsel gözetimden daha çok bedene dayalı olan veri gözetimi önem kazanmaktadır. Denetim meselesine, devlet dışındaki kurumlarda karışmıştır. Verilerin toplanması, toplanan verilerin aktarılması ve kurtarımı konusunda günümüz dünyasında önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Orwell'ın distopik kurgusu miladını artık doldurmuştur (Lyon, 2013: 207). Çünkü insanlar verilerini paylaşmaya gönüllüdür.

David Lyon'un da belirttiği gibi, günümüz dünyasında gözetim olgusu yeni şekillere bürünmüştür ve bu bağlamda İnsansız Hava Araçları (İHA) ile birlikte sosyal medya, gözetimin almış olduğu yeni biçimlere örnek olarak verilebilmektedir. Bu gözetim şekilleri, başka yollarla işlenmek için hazır kişisel bilgileri üretmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 31). İHA'lar, askeri alandaki ihtiyaçların (hedef belirleme, düşmanın cephe bilgilerini toplama vb.) karşılanması üzerinden ortaya çıkmış ve kullanımı sivil alana doğru genişlemiştir. Bu araçlar sivil alanda; doğal afetler sonucu olay yerini tespit ederek oraya yardım ulaştırılması, trafik engeline takılmadan acil bir ilacın yetiştirilmesi, kaçak avcılığı tespit ederek toplanan bilgilerin ilgili birimlere paylaşılması ve açık havada gerçekleşen kalabalık organizasyonlarda güvenliğin sağlanması gibi amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır (Korkmaz, İyibilgin ve Fındık, 2016: 104-105).

Bauman'ın ifade ettiği gibi yeni nesil İHA'lar görünmez olup her şeyi görüntüleme olanağı sunacaktır ve bunu yaparken de her şeyi savunmasız bırakacaktır. Dolayısıyla hiç kimse izlenmekten kaçamayacaktır. Geliştirilmiş İHA'lar kimseye ihtiyaç duymadan kendi yol güzergâhını belirleyip uçacak, elde etmiş olduğu bilgilerle dipsiz bir veri havuzu meydana getirecektir. Toplanan bilgilerin hepsi işe yarayan bilgi olmayacağı için aradaki ilgi çekmeyen bilgilerin ayıklanması gerekmektedir. Bu süreç ise zor ve pahalıdır (Bauman ve Lyon, 2016: 33-34). Akışkan modern dünyada görüldüğü gibi bilgide

akışkanlıktan nasibini almıştır. Daha önce kısıtlı imkânlar dâhilinde elde edilen bilgiler sınırlı ve sabitken akışkan modern dünyada katedilen mekândaki sınırsızlık bilgideki akışkanlığa kaynaklık etmiştir.

11 Eylül güvenlik ve riske dair takıntıların artmasına kaynaklık etmiştir (Bauman ve Lyon, 2016: 27). Hızın ve hareketin hâkim olduğu dünyada, harekete engel olabilecek sınırlar huzursuzluk meydana getirir. Fakat bu sınırlama, güvensiz ve korkutucu bir dünyada anlam kazanmaktadır. 11 Eylül sonrası deneyimlenen dünyada hem hızın hem de hareketin hâkimiyeti söz konusudur, ancak düzen içerisinde bunlara ek olarak güvensizlik ve korunmasızlık da görülmektedir (Lyon, 2013: 190). Güvensiz bir ortamı güvenli kılmak için, geniş denetim mekanizmaları kurulmuştur. Günümüz dünyasında artık aranan sadece çantalar, eşyalar değil beden de bu arama sürecinden geçmektedir. Alışveriş merkezlerinde, havaalanlarında ve çeşitli kurumların girişlerinde bizi geniş denetim mekanizmaları karşılamaktadır.

“Sabitlikler dünyası akıntılara karıştı; disiplinler yeni mekânlara, yeni durumlara dağıldı” (Bauman ve Lyon, 2016: 69). Bir yerden başka bir yere gitmek için havaalanını kullanan günümüz insanları, uçağa binene kadar birçok gözetim aşamasından geçmektedir. İnsanlar pasaport kontrollerinin yanı sıra, 11 Eylül’den itibaren artan biyometrik denetleyicilere ve vücut tarayıcılara da razı olmak zorundadır. Tüm bunlar güvenlikle ilgili bir durum olarak değerlendirilse de, insanlar rutin olarak yapmış olduğu alışverişlerde, internet gezintilerinde, gözetimin farklı biçimlerine tabi tutulmaktadır. Herhangi bir şeye giriş yaparken parola, şifre girilme zorunluluğuna ek olarak kimlik gösterimi de gözetim biçimleri arasındadır. İnternette yapılan gezintiler kaydedilerek kişiye yönelik olarak pazarlama stratejileri geliştirilmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 11).

Dijital teknolojiler, insanların, vatandaşlık, seyahat, tüketim, istihdam ile ilgili verilerinin rutin akışına izin vermektedir (Lyon, 2013: 171). İnternette tıkladığımız, takip ettiğimiz tüm sayfalara kişisel veriler de bırakılmaktadır. Siber âlemde insanların istekleri, arzuları, ilgi alanlarıyla ilgili bir dosya oluşturulmaktadır. Tıklanmış olunan sayfada kalınan süre, kurulmuş olan etkileşim gözetlenerek ilgi alanlarına yönelik reklamlar sunulmaktadır (Sayar, 2018: 207). Aynı sözcüğü Google’da arayan kişilerin karşısına farklı sonuçlar çıkmaktadır. Bunun nedeni; daha önce arama yapmış olan

kişilerin geçmiş aramaları bağlamında arama motorunun cevap vermesidir (Bauman ve Lyon, 2016: 137). Bu durum internet kullanıcısı olan tüm insanların deneyimlediği bir durumdur. Bir siteyi kitap, kıyafet ve elektronik alet gibi birtakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere ziyaret eden insanlar, başka siteleri ziyaret ettikleri anda sayfanın bir köşesinde daha önce inceledikleri ürünlerin reklamlarıyla karşılaşmaktadırlar. Bu husus internet kullanıcılarının etrafında izler bıraktığının göstergesidir.

“Veri tabanı bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracıdır. Küreselleri eleğin üzerinde tutar ve yerelleri temizler ”(Bauman, 2017c: 65). Mağazalarda ya da site girişlerindeki gözetim aygıtlarının saptamış olduğu hedefleri ortadan kaldırmak için öldürücü bir silahı yoktur. Fakat bu aygıtların kullanım amacı, saptamış olduğu hedefleri sınır dışı etmek ve etkisiz hale getirmektir. Aynı şey, krediye başvuranların arasından kredilendirmeye uygun olmayanların saptanması için kullanılan gözetim ile alışveriş merkezlerindeki yoksul olan insanların saptanması amacıyla kullanılmış olan gözetim araçları için söylenebilmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 106-107). Görüldüğü gibi bu noktada söz konusu olan gözetim sadece disiplinde tutma, zorlama, cezalandırma amacıyla gerçekleşmemektedir. Günümüz dünyasında geniş alanlara yayılan gözetim, farklı amaçlara hizmet edecek şekilde kullanabilmektedir.

Bir yere yetişmeye çalışan insanlar kırmızı ışıktaki geçmekte ve bunun sonucunda da kural ihlali yaptıklarını bildiren bir e-posta almaktadırlar. Bu tarz olayların meydana gelmesine artık kesin gözüyle bakılmaktadır. İnsanlar hayatlarının her gün kontrol edilip, soruşturulmasıyla karşılaşmaktadır (Lyon, 2006: 11). Gözetim meselesi sadece çalışanların, yolcuların, yurttaşların üzerinde deneyimlenen bir şey değildir, hem gözetlenen olarak hem de gözetleyen olarak herkesin deneyimlediği süreçler bütünüdür. Tüketim, sıradan insanların gözetim altında olmasındaki en önemli noktalardan birisidir (Lyon, 2013: 29). Gözetim meselesi, insanları ayırt etmeksizin herkes üzerinde kullanılmaktadır. Aradaki farklılık elde edilen verilerin hangi amaçla toplanılıp, kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada T.C. (Türkiye Cumhuriyeti) kimlik numaraları da örnek verilebilir. İnsanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunun bir göstergesi olan bu numaralar, insanların doğar doğmaz sahip oldukları numaraları ifade etmektedir. Aslında bu numaraların farklı bir anlamı da vardır. 11 haneli olan bu numaralardan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan insanların nerede doğduğundan

başlayarak bugüne kadar almış oldukları trafik cezalarına, kullanmış oldukları ilaçlara kadar hemen her şey denetlenmektedir.

Günümüz dünyasında enformasyon teknolojisini kullanan insanlar, bu teknolojileri kullanmayanlara oranla daha fazla gözetlenmektedirler. İnternet üzerinden yapılan ticari işlemler, ziyaret edilen sayfalar, mağazalar ve yollardaki güvenlik kameraları tüm bunlar sıradan insanları gözetleyerek, kayıt altına almaktadır. Gizliliğin tehdit edilmesi birçok kaynaktan gelmektedir ve neredeyse hiç kimse kendisiyle ilgili nerelerde, ne tür verilerin toplandığı hakkında bilgi sahibi değildir (Bozkurt, 2000).

Akışkan modern dünyada alışveriş yaparken, seyahat ederken, eğlenirken ya da internette gezinirken dahi kullanılan kartlardan, kimliklerden insanların bilgileri emilmektedir. Toplanan kişisel veriler, insanların kendi isteğiyle sunulmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 24). İnsanoğlu nerde ne zaman izlendiğini bilemediğinden, sürekli olarak izlenim altında olduğunu düşünerek, yaşamına devam etmektedir. Eskiden izlenme kâbusu yaşayan insanoğlu, bu kâbusunu akışkan modern dünyada fark edilme hazzı ile bastırmıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 36). İnsanları artık gözetlemek için bir yere kapatmaya, onların hareketlerini kısıtlamaya gerek yoktur. Onlar zaten gözetleyenleri zor kullanmak durumunda bırakmadan gözetim ağının içine girmekte ve dahası bunu bile isteye kendi özgür iradeleriyle yapmaktadırlar. Bugün akıllı telefonuna bir uygulama indirmek isteyen kullanıcılar, uygulamanın çalışması için birçok izne onay vermektedir. Telefon çağrılarında medyaya kadar, telefonda saklı olan özel bilgilere erişme iznini hiç düşünmeden onaylamaktadırlar.

4.3.3. Modernliğin ‘Ya-Ya Da’ ile ‘Ve’ Tezahürü Bağlamında Din²⁷

‘Ya-ya da’ bağlacı içerisinde keskin bir katılığı barındırmaktadır. ‘Ya bu deveyi güdersin, ya da bu diyardan gidersin’ deyimindeki anlamı bağlamında insanoğlundan bir tercih yapması istenilmektedir. Bu tercih sonucunda seçilen taraf beraberinde diğerinin de yadsınmasını gerektirmektedir. Fakat bağlaçların kavram olarak en küçüğü ama anlam bakımından en zengini olan ‘ve’ insanoğlundan bir tercih yapmasını beklememektedir. Bir diğer deyişle tüm tercihleri bir arada kabul etmektedir. Bu noktada ‘ve’ ler

²⁷ Çalışmanın bu başlığı Erzurum’da 2-5 Mayıs 2019 tarihleri arasında gerçekleşen 4.Al-Farabi Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir.

sıralandıkça akışkanlığın şiddeti de artmaktadır. Çünkü ‘ve’ bağlacı içerisinde çokluğu barındırmaktadır.

Vassily Kandinsky “Ve ” başlıklı denemesinde 19.yüzyıla denk gelen dönemde ‘ya-ya da’nın, 20.yüzyıla denk gelen dönemde ise ‘ve’nin hüküm sürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, ‘Ya-ya da’ döneminde ayırma, uzmanlaşma, tek anlamlılık hâkimken ‘ve’ döneminde çokluk, yanyanalık ve belli belirsizliğin hâkim olduğunu ifade etmektedir (Kandinsky’dan akt. Beck, 2005: 9). Bilindiği gibi premodern dönem ve onu takip eden modern dönem de katı bir dünya düzeni hâkimdir. Bu katılık dinin konumlanışında insanoğluna bir tercih sunmaktadır. İlk dönemde ‘ya din ya da bilim’ konumlanışında din tercih edilirken, modern dönemde bilimin hâkimiyeti tercih edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak çokluğun hâkim olduğu günümüz akışkan modern dünyasında bireyler ‘din ve bilim’ arasında bir tercihte bulunmamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, ‘ya-ya da’ bağlacı ile ‘ve’ bağlacı eşliğinde dinin değişen düzenler içerisinde ki konumlanışı anlamlandırılacaktır. Bu anlamlandırmayı yaparken de Charles Taylor’un ‘geçirgen benlik ile tamponlanmış benlik’ kavramları ile Mevlüt Özben’in içinde yaşadığımız akışkan modern dünyada dinin konumlanışını anlamlandırmak üzere kullanmış olduğu ‘yapay kutsallıklar’ kavramı referans alınacaktır.

4.3.3.1. Geçirgen Benlik ve Tamponlanmış Benlik (Modernliğin Ya-Ya da Tezahürü)

Dinin sözlük anlamı “Tanrı’ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal²⁸ varlıklara inanma ve tapınma ”dır (Özafşar, 2012: 91). Bu bağlamda inanma edimine anlam katan şey de kutsallık olarak ifade edilmektedir (Özben, 2015: 18). Yaptığımız şeylerin nedenlerine ilişkin kanaatlerimiz, kutsallık algımız tarafından biçimlendirilmektedir. Tanrısalın tezahürü olan kutsallıklar, dinlerin ölümsüz kılınmasını sağlamaktadır (Özben, 2015: 23-26). Aslında kutsal olarak kabul edilen şeyin ne olduğu çok da önemli değildir. Çünkü her toplum kendine özgü kutsallara sahiptir. Bu noktada önemli olan husus, dinlerin sürekliliğini koruması için kutsallıkların da tedavülde olmasıdır.

²⁸ Marshall, Durkheim’dan alıntı yaparak kutsalı tanımlamaktadır; “ Kutsal şeyler, [dini] yasaklarla korunan ve tecrit edilen şeylerdir; din dışı şeyler ise, bu yasakların hedef aldığı ve kutsal olandan ayrı tutulması gereken şeylerdir” (Marshall,2009:439).

Premodern dönemde Tanrı'ya inanmamak mevcut düzen içerisinde imkânsız bir durum olarak algılanmaktadır. Bu algılayışın arkasında yatan birçok sebep vuku bulmaktadır. Bu noktada çoğunluğun inandığı bir düzende başka bir seçenek yoktur, demek yetersiz kalmaktadır. Bilindiği gibi mevcut düzen içerisinde tüm olup bitenler Tanrı'nın eylemi olarak algılanmaktadır ve öyle ki toplumun var olması da Tanrı'nın alameti olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlu etrafındaki düzenin, güzelliklerin yani tamlığın sebebini de Tanrı'ya bağlamaktadır. Tüm bu nedenlerin ortadan kalkması, sihirden arınmış bir düzenin oluşumuna ön ayak olacaktır. Bilim bu nedenleri ortadan kaldırarak evrenin sihirden arınmasına kaynaklık etmiştir. Geleneksel (sihirli) dünyada geçirgen bir benlik vardır. Geçirgen benlik ruhla, sihirle, doğaüstü güçlerle hemen temas kurabilmektedir. Fakat zaman içerisinde araya bir tampon koyulmuştur ve artık benlik sınırları geçirgen, savunmasız bir benlik olmaktan çıkmıştır (Taylor, 2014: 32-34).

Premodern dönemde din her alanda belirleyici bir konumdadır (Özben, 2015: 96). Geçirgen benliğin hâkim olduğu bu dünyada, hastalık ile günah arasında ilişki kurulmaktadır. Günahların insanoğlunu içten içe tüketip, hastalığa neden olduğuna dair inanç beslenmektedir. Bağışıklık sistemine dair bilgi yetersizliği, hastalıkların sebebinin de premodern dönemde günah ile açıklanmasına sebep olmuştur. Sihirli dünyada yaşamak, toplumsal biçimde yaşamak anlamına gelmektedir. Çünkü gerçekleşen olaylar tek tek değil de toplumun bütününe etki etmektedir ve bunun mücadelesi de yine toplumla birlikte verilmektedir. Örneğin, kötü ruhların uzak tutulması için toplu bir şekilde okunmuş ekmeklerle sınırların etrafında dolaşmaktadır. Herhangi biri günah işler, kâfirlik yapar ise bu durum sadece o kişiyi değil, toplumun tamamını etkileyen bir durumdur. Görüldüğü gibi premodern dönemde kolektif²⁹ bir bilincin hâkimiyeti söz konusudur (Taylor, 2014: 48-52).

Toplumda yapısal, kültürel alanlarda gerçekleşen tüm değişimler ekonomik ve siyasal ilişkiler üzerinde etki oluşturduğu gibi dini hayatı da etkilemektedir. Dini algılama ve uygulama biçimleri ve insanların hayata olan bakışında oluşan farklılıklar da gerçekleşen değişimlerin bir getirisidir (Tekin, 2011: 176). Toplumsal ve ideolojik değişim ve dönüşümler, sihirsiz dünyaya/seküler çağa girişe kaynaklık etmektedir. Bu

²⁹ Geleneksel toplumlarda, insanlar ortak hayat tarzını paylaşmaktadırlar. Toplumsal farklılığın çok az olduğu bu toplumlar, ortak adet ve ritüellere sahiptir. Durkheim'in da belirttiği gibi bu toplumlarda ortak/kollektif bilinç hâkimdir (Slattery, 2007: 115).

noktada kozmosta yaşama fikri değişime uğramıştır. Düzenli bir bütünü ifade eden kozmosta yaşamak anlam yüklüdür ve bu anlam yaşamları şekillendiren ilkeyle ilişkilidir. Fakat bilimsel devrim ile birlikte ‘evren’ içerisinde yaşamaya geçilmiştir. ‘Kozmos’taki düzen ‘evren’ düzeninde de bulunmaktadır, fakat bu düzen doğa yasaları tarafından dizayn edilen bir düzendir (Taylor, 2014: 72-73). Bilim sayesinde bireyler Tanrı tarafından kurulmuş olan bir doğal düzeni tarif etmeyi bırakıp, tüm olup bitene ilişkin nedensel ilişkileri araştırmaya başlamışlardır (Outram, 2007: 125).

Premodern dönemde güneş tutulması, doğaüstü güçlerin bir mesajı olarak algılanmaktadır. Fakat bilimsel gözlemler, Ay’ın Dünya ile Güneş arasına girmesi sonucu meydana gelen doğa olayını güneş tutulması olarak ifade etmiş ve bu doğa olayının ne zaman gerçekleşeceğine dair hesaplamalar yapılmıştır. Diğer bir örnek de, henüz bakteriler ve onları yok eden antibiyotikler bulunmadan önce, insanoğlunun hastalıkları ruhani güçlere bağlayışıdır (Ertit, 2014: 116-117).

Kâinat, insanın üzerinde bir otoritenin olmayacağı düşüncesi ile farklı bir şekilde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Matematik ve geometrik kavramlar kullanılarak ve deney yoluyla kanıtlanmış, nedensel ilişkilere dayalı olarak kâinat kavranmaya çalışılmıştır. Mekanikleşen bir evrende Tanrı yok olmuştur. Bu noktada ortaya çıkan dünyevileşme, mevcut düzen içerisinde önemini kaybettiği ve insanların dini vesayetten kurtulduğu bir süreci ifade etmektedir (Tekin, 2011: 132). Premodern dönemde dünyevi olan kutsallaştırılırken, aksi bir şekilde modern dönemde kutsal olanın dünyevileştirilmesi hâkimdir (Özben, 2015: 41). Bu bağlamda modernlik, dinsel kabul edilen şeyin dünyevileştirilmesini ifade etmektedir (Özben, 2015: 110). Modernlikle birlikte bilim insanları, tanrısal rahiplerin yerini almıştır. Rehberi Tanrı olan toplumun başaramadıklarını, rehberi akla ve bilime dayalı ilericilik olan bir toplumun başaracağına dair bir inanç beslenilmektedir (Bauman, 2001: 34).

Modernlik, yeni bir düzenin kurulması için insanların hareketlerini kısıtlayan sadakatleri, geçmiş dönemin katılıklarını eriterek işe başlamıştır (Bauman, 2017b: 27). Diğer bir değişle modernlik, ortaya çıktığı tüm kesimlerde dinin etki ve otoritesini bertaraf ederek işe başlamıştır (Özben, 2015: 26). Tanrıya sorgusuz ve sualsiz inanan bir toplumdan, başka bir topluma geçiş ‘sekülerliğe’ geçiş olarak ifade edilmektedir (Taylor, 2014: 5). Sekülerleşme, kutsal olarak kabul edilenlerin yerine dünyevinin geçmesi değil

de, kutsalın dünyevileşmesi anlamına gelmektedir (Özben, 2015: 33). Sekülerleşme ve büyüden arınma, modernliğin çağı olarak sunulmaktadır (Bauman, 2018c: 61). Sekülerleşme, modern toplumlardaki dinin toplumsal öneminin yitirdiği bir süreci ifade etmektedir ve sekülerleşme tezine göre, modernlikle birlikte gün yüzüne çıkan bilim, geleneksel inançların akla yatkınlığını azaltmıştır. Modernlikle birlikte gelişen kentleşme bireyci bir toplum oluşturmuştur ve böylece dinsel kurumlara olan ihtiyaçta da bir azalma gerçekleşmiştir (Marshall, 2009: 645-646).

Modern dönemdeki tamponlanmış benliğin çizdiği sınır sayesinde zihnin dışında kalanlardan uzaklaşma ve onlarla bağlantı kurmama imkânı varken, premodern dönemin geçirgen benliğinde zihnin dışındaki şeylerle bağlantı kurmamaya imkân verecek net bir sınır yoktur. Buna ek olarak zihnin dışındaki anlam yüklü o şeyler, geçirgen benliğin sahip olduğu en güçlü ve önemli duyguların da kaynağıdır (Taylor, 2014: 46-47).

Benlik, gerçeği tanımak ve uyum sağlamak; çevreden gelen uyarıcıları algılamak, seçmek, saklamak, anımsamak, düşünmek; kavramları değerlendirmek; karşılaşılan engellere çözüm yolu bulmak; geleceğe ilişkin tasarılar yapmak; savunmak düzenekleri geliştirmek gibi görevleri yerine getirir (Yurdağül'den akt. Aslan, 1992: 7).

Görüldüğü gibi benlik, dışardan gelen verileri alır ve değerlendirir, seçer ve üzerinde düşünür. Bu noktada önemli olan husus benliğin, dışarıda olup bitenle ne şekilde temas kurduğudur. Dolayısıyla kurulan temas bağlamında benlik, geçirgen ya da tamponlanmış bir özelliğe sahip olmaktadır.

Geçirgen benliğin dünyası ile tamponlanmış benliğin dünyası arasında büyük bir kopuş gerçekleşmiştir. İlahi, yüce olanla artık yeni bir ilişki aranmaktadır. İnsanlar toplum içinde doğup yine toplumdaki öğrendikleriyle yaşamlarını sürdürür. Fakat önemli olan bireyin kendi görüşlerinin de var olduğunun farkında olup, Tanrı ile birey olarak bir ilişki kurup kurmadığıdır. Bu ilişki sihirli dünyadaki toplumca inanma ediminden farklı bir ilişkidir. Tamponlanmış benliğin sonucunda oluşan yeni kimlik kendi kendine yeten, tamponlanmış bir kimliktir (Taylor, 2014: 178-179).

Geçirgen benliğin yerini alan tamponlanmış benlik, büyü güçlerden, ruhlardan korkmayan faildir. Sihirli dünyanın anlamları tamponlanmış benliğin dünyasında etkili değildir ve bu anlamların oluşturmuş olduğu tehditler bu benliğe ulaşmamaktadır. Araya bir sınır konulmuştur ve bu sınır ruhlar dünyası ile kurulan ilişkide geçirgenliği yok

etmektedir (Taylor, 2014: 161-163). Geçirgen benlik ve tamponlanmış benliğin dünyasından sonra artık yeni bir dünya deneyimlenmektedir. Bugün deneyimlenen dünya Bauman'ın da (2017b) belirttiği gibi akışkan dünyadır. Bu akışkanlığa bir katkı da bireyin inançla olan ilişkisinde benliğini konumlandığı noktadan gelmektedir.

4.3.3.2. Yapay Kutsallıklar (Modernliğin Ve Tezahürü)

Klasik modern dönemde, dünyeviliğin hâkim olduğu büyü bozulmuş seküler dünya artık geride kalmıştır. Bugün deneyimlemiş olduğumuz modern dünyada dini olana tekrar ilgi duyulmaya başlanmıştır (Hazır, 2012: 150). İçinde bulunduğumuz modernliğin akışkan evresinde dinin konumlanışını anlamlandırırken, Özben'in 'yapay kutsallıklar' kavramı çalışmanın bu bölümünde yol gösterici olacaktır.

“Postmodernitenin³⁰ hesabına dinin dönüşü de yazılacaktır. Yaşam çok zor, bu yüzden belirsizlik inanca açılıyor” (Jeanniere, 2011: 122) ve dolayısıyla ‘geri çağrılmış’ olan Tanrı’nın karşısında parçalanmış bir yaşama ve geleceğe yönelik belirsiz bir bakış açısına sahip insanlar yer almaktadır (Özben, 2015: 231). Modernliğin katı(klasik) evresinde gerçekleşen kopuş, dinsel temsilin yasaklanmasıdır. Modernliğin akışkan evresinde ise gerçekleşen kopuş dinsel temsilin gerçekliğinden uzaklaşması/yapaylaşmasıdır (Özben, 2015: 208). Bugün deneyimlediğimiz dünya ile geleneksel dünya da, kutsallıkları hayatımıza dâhil etmemiz arasında bir kopuş söz konusudur ve bu kopuş aynı zamanda kutsallıkların yapaylaşmasına neden olmaktadır. Eski ve yeni arasında bir yarı/paralaks söz konusudur. Kutsallıklar da bu yarıktan karşı tarafa taşınmaktadır ve bu durum kutsallıkların ölümcül sıçrayışını ifade etmektedir. Günümüz dünyasında aktör olan bireyler ‘mış gibi’ yaparak bu kutsallıkları eskisi gibi algıladıklarını iddia etmektedirler. Bu noktada belirtilmelidir ki, değişen kutsallıklar değildir aksine değişen kutsallıkların kavranışıdır (Özben, 2015: 234-235).

“Ne geleneksel değerler aynı haliyle geri dönmüştür, ne de modern değerler aynı kalabilmiştir” (Hazır, 2012: 153). Yapay kutsallıklardan kastedilen şey, premodern dönemdeki kutsal kabul edilen şeylerin yeniden canlanması değildir. Yani yapay kutsallıklar kavramı, dini canlanma tezini savunmamaktadır (Özben, 2015: 37).

³⁰ Özben (2015:191)'in de ifade ettiği gibi, içinde bulunduğumuz dünya, adının ne olduğu fark etmez (ister postmodernlik, ister geç modernlik veyahut başka bir modernlik) genel olarak modernliğin farklı evresinde yaşadığımız görüşü hâkimdir.

Premodern dönemdeki büyülü dünyanın büyüğü artık bozulmuştur ve aradaki paralaks yarıktan dolayı da dünyanın tekrar büyülü hale getirilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle günümüz dünyasında yapılan şey de eldekileri büyülüymüş gibi göstermek olmuştur. Görüldüğü gibi söz konusu olan konu, dünyanın tekrar büyülü hale gelmesi değildir, insanların gönüllü olarak büyülenmesidir. Bu noktada söylenebilir ki, premodern dönem ile modernlik sonrası arasındaki farklılığın ifadesi olan paralaks yarık ve büyüğü bozulmuş dünyayı yeniden büyülenmesine kaynaklık eden tüketim olgusu kutsallıkların yapaylaşmasına yol açan nedenler arasındadır (Özben, 2015: 243-245).

Premodern dönemde yeryüzünde krallığını kuracağına inanılan Tanrı iken, günümüz modern dünyasında krallığını kuran tüketim olgusu olmuştur (Geçmişte inanç sistemleri ilahi mesajları ile geniş kitleleri tüketim olgusu kadar tesir altına alamamıştır. Yeryüzündeki cennetin kapıları tüketim ile açılmıştır ve kredi kartları ile dolgun cüzdanlar cennete ulaşmayı sağlayan araçlar olmuştur (Özben, 2015: 216). Akışkan modern dünyanın aktif insanları rutin olarak işgal ettikleri alış veriş merkezlerinden içeri büyük bir heyecanla girip, aynı şekilde manevi bir huzurla, hazla çıkmaktadır; tıpkı ibadethanelerin kapısından büyük bir huzurla, hazla çıkan insanlar gibi.

Dinsel ibadetlerini yerine getirmek üzere ziyaret edilen mekânlar ile tüketim dininin gerektirdiği şeyleri yapmak üzere ziyaret edilen alışveriş merkezlerinin ortak bir özelliği vardır. Söz konusu özellik ise iki mekânın bireylerin haz duygusunu tatmin etmelerine kaynaklık etmesi ve dünyanın tekrar büyülü hâle getirilmesi görevini üstlenmeleridir. Geleneksel dünyanın ardından deneyimlenen modernleşme süreciyle birlikte insan yaşamı tanrısallıktan ve büyüden arındırılmıştır. Deneyimlenen büyüden arındırılmış dünyada huzursuz olan, geçmişin büyülü dünyasına özlem duyan bireylerin yaşamış olduğu bu boşluğu kapitalist zihniyet dolduracaktır (Aksakal, 2019: 509-510).

Günümüz dünyası, kutsallıkları yapaylaştırmıştır ya da geçmişte kutsal kabul edilen şeylerin yerine başkalarını koymuştur. Kutsal kabul edilen ibadethanelere insanlar rutin ibadet günlerinde, saatlerinde giderken, günümüz dünyasında spor salonlarına, diyetisyenlere, hekimlere rutin bir şekilde gitmeye başlamışlardır (Özben, 2015: 39). Gazete sayfalarında, haber bültenlerinde, hacdan dönerken gümrükten içki satın alan insanlara yer verilmektedir. Bu noktada söz konusu olan husus; bir araya gelmesi mümkün olmayan unsurlar, günümüz dünyasında yanyana gelerek, normalleştirilmiştir

(Tekin, 2011: 195). Kurban kesme, hacca ya da umreye gitme gibi dini vecibelerini yerine getirmeye çalışan günümüz dünyasının aktörleri, kredi kartlarına ve kredilere müracaat etmektedir. Dini içeriğe sahip olanlar kutsallıklarından herhangi bir şey kaybetmezken uygulamada yapaylaşma meydana gelmektedir (Özben, 2015: 275).

Tanrı buyruğunun bağlarıyla bir arada tutulan bir dünyanın ve bir de Aklın yönetimindeki bir dünyanın ardından şimdi artık insanların kendi uyanıklık ve kurnazlıklarına bırakılan bir insanlar dünyası doğuyor. İnsanlar serbest artık... Serbest erkekler, serbest kadınlar? Ve hayat, yine, çirkin, zalim ve kısa? (Bauman, 2001: 53).

Katı modern dünyada doğru ve yanlış olarak nitelenen durumlar arasındaki fark kesin hatlar ile birbirinden ayrılmaktadır (Bauman, 2018b: 102). Bugün deneyimlediğimiz akışkan dünyada ise doğru bilinip güvenilir olan şeyler yarın bu güveni kaybedip, yanlış şeyler olarak kötülenebilmektedir (Bauman, 2010: 158). Bu bağlamda akışkan modern dünyada neyin iyi neyin kötü olduğu noktasında net bir sınır yoktur. Bu belirsizlik durumu insanların kutsal olarak attettiği şeylerin de zamanla kutsallıklarını kaybedebileceği ihtimalini beraberinde getirmektedir. Tam da bu noktada, kutsallıkların yapaylaşmasına kaynaklık eden akışkan dünyadaki tüketim olgusunu irdelemek yerinde olacaktır.

4.3.4. Akışkan Modern Dünyada Akışkanlaşan Tüketim

Tüketim toplumunun ürettiği uygarlık bir “kullan at” uygarlığıdır ve dünyayı gittikçe bir çöp yığınına dönüştürmektedir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 132).

Postmodern ya da akışkan modern dünya olarak adlandırılan günümüz dünyası, kimi düşünürler tarafından da ‘tüketim toplumu’ olarak adlandırılmıştır. Tüketim olgusunun insanların temel tanımlayıcısı haline geldiği günümüz dünyasında insanlar, tükettiği derecede vardır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 124).

Premodern dünyada ve modernliğin katı evresinde üretimin hâkimiyeti görülmektedir. Bu toplumlar, üyelerine, üretici ve asker rolü vererek uymalarını istedikleri kuralları bu roller ile birlikte zorla kabul ettirmektedirler. Bugün gelinen noktada kitlesel endüstriyel işgücüne ve zorunlu askerliğe geçmiş dönemlere nazaran pek ihtiyaç kalmamıştır. Daha önce üretici rolünde olan insanlar, günümüz dünyasında tüketen bireyler halini almış ve tüketici rolünün gerekleri doğrultusunda

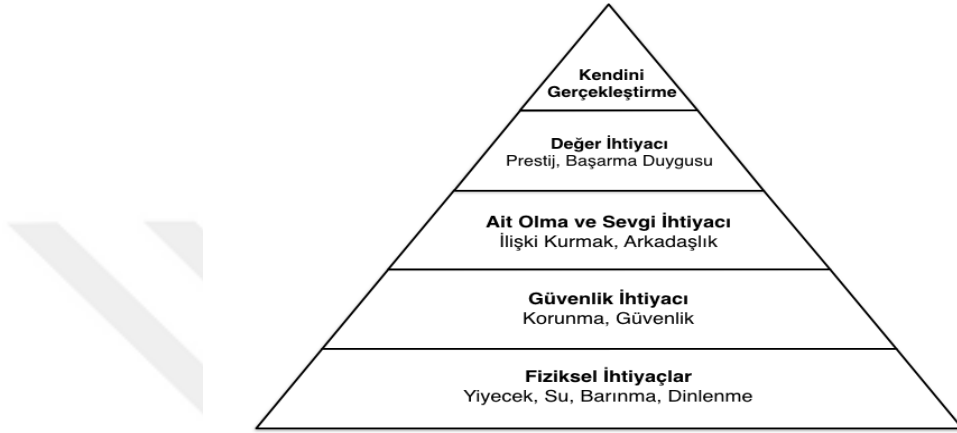
şekillenmektedirler. Bu bağlamda denilebilir ki, modernliğin her iki evresinde de bireylerin tüketimi gerçekleştirebilmek için üretmeleri gerekmektedir. Fakat öncelenin ne olduğu ve hangisine daha çok vurgu yapıldığı bu iki toplum türünde de farklılık göstermektedir. Bir taraf üretime daha çok vurgu yaparken diğer tarafta daha çok tüketim ağırlıklıdır. Denilebilir ki; tüketim toplumunun tüketici olan bireyi diğer toplumların tüketicilerinden bütünüyle farklılık göstermektedir. Söz konusu olan ikilem insanların hayatlarını devam ettirebilmek için mi tükettiği ya da tüketimi gerçekleştirmek için mi yaşadığıdır (Bauman, 2017c: 99-100).

İnsanlar hayatta kaldığı sürece tüketici konumundadır. Tüketmek hayatta kalmanın koşuludur. Tüketim, sözlük anlamıyla kullanıp, yiyip, içip bitirmek, yok etmek, azaltmak anlamını taşımaktadır. Tüketim içerisinde zorunluluğu barındırırken, toplumsal ürün olan tüketicilik zorunluluk taşımamaktadır. Tüketiciliğin kurallarına uygun bir şekilde yaşamak isteyenler, hayatta kalmak için yaptığı salt tüketimden daha çeşitli, daha çok amaçlı bir tüketimi gerçekleştirmelidir (Bauman, 2018b: 73). Bilindiği gibi insanlar üretim toplumlarında dâhi tüketim faaliyetinde bulunmaktadır. Çünkü tüketim, hayatta kalmanın vazgeçilmez bir koşuludur. Fakat buradaki önemli fark insanların tüketim faaliyetlerini belirleyen çekici gücün ne olduğudur.

Üretim toplumunda normatif kurallar ile hayat düzenlenmektedir. Tüketim toplumunda ise yaşam normları olmadan devam etmektedir. Yaşama yön veren unsurlar arzu ve isteklerdir. Bugün lüks olarak kabul edilen şeyleri ihtiyaca dönüştürmek tüketim toplumunda amaçtır (Bauman, 2017b: 122).

İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmek adına beslenme, barınma, giyinme gibi birtakım temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için tüketim faaliyetinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Fakat bu tüketim, salt ve zorunlu bir tüketimdir, çünkü yaşamın devam ettirilebilmesi bu temel ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Zorunlu olarak tüketimin gerçekleşmesine ek olarak keyfi bir tüketimin de gerçekleşmesi bu iki tüketim faaliyetini birbirinden ayırır. Ayakkabısı eskien bireyin bir çift ayakkabı almasıyla, ayakkabısı eskimeden farklı renklerde ayakkabı alan bireyin bulunmuş olduğu tüketim durumunun, farklı amaca hizmet ettiği kaçınılmaz bir gerçektir. Maslow'un 'İhtiyaçlar Hiyerarşisi' konuya açıklık getirmesi açısından önem taşımaktadır.

ABD’li bir psikolog olan Abraham Maslow’un 1943 yılında ‘A Theory of Human Motivation’ başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Bu makalede Maslow, insanların beş ihtiyaç grubuna sahip olduğunu belirtmiştir. Bugün ihtiyaçlar hiyerarşisi olarak anılan ve tabandan tavana insan ihtiyaçlarının önem ve önceliği bir piramit olarak ifade edilirken, yayınlanan bu makalenin orjinalinde herhangi bir piramit ya da üçgen şekli bulunmamaktadır (Kremer ve Hammond, 2013).

Şekil 4.3. Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi (Koca, 2018)

Maslow, ihtiyaçların en güçlüsü olarak fiziksel ihtiyaçları ele almaktadır. Aç olan bir insanın ilgi alanı yiyeceklere yönelir. Tüm düşünceleri ve hayallerinin odak noktası yiyecektir. Aşırı derecede aç olan bir insan, bu ihtiyacını karşılayacak yiyeceği elde ettikten sonra tamamen mutlu olmaktadır. Aç olan biri için önemli olan midesini doyurmaktır ve sevgi, saygı, özgürlük karın doyurmadığı için de işe yaramamaktadır. Fizyolojik ihtiyacın tatmin edilmesinin ardından güvenlik ihtiyacı karşılanmalıdır. Karnı doymuş olan bir insan kendini aç hissetmezken, güvenlik ihtiyacını tatmin eden bir insan da kendini artık tehlikede hissetmez. Tüm bunlara ek olarak, fizyolojik ve güvenlik ihtiyacını tamamen tatmin eden bir kişinin daha sonra farklı ihtiyaçları (sevgi, şefkat vb.) ortaya çıkacaktır. Maslow’a göre bir ihtiyacın ortaya çıkması için daha önceden güçlü olan bir ihtiyacın tatmin edilmesi gerekmektedir. İhtiyaçlar hiyerarşisinin üst basamağında bulunan ‘kendini gerçekleştirme’ basamağına herkesin ulaşması imkânsızdır (Maslow, 1943).

İşverenler, 20. yüzyılın ikinci yarısında çalışanların duygularının, umutlarının, ihtiyaçlarının olduğunu farkına varmışlar ve personellerinin ihtiyaçlarını belirlemek üzere Maslow’un hiyerarşisinden yararlanmışlardır (Kremer ve Hammond, 2013).

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde fordizm örneğinde çalışanların ihtiyaçlarının nasıl göz ardı edildiğine yer verilmiştir. Bir makine gibi kullanılan insanların, yeme içme dışında farklı ihtiyaçlarının da olduğu Maslow'un teorisinde net bir şekilde gözlenmektedir. Fakat akışkan modern dünyada ihtiyaçların tatmini bağlamında hiyerarşik bir dizilimin geçerli olmadığı kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ekonomik olarak düşük gelirli olan bir bireyin cebinde son model bir cep telefonunun olması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Akışkan modern dünyanın üyeleri sınırsız olan ihtiyaçlarının hepsini aynı anda tatmin etmeyi amaçlamaktadırlar.

'Eski güzeldir' sloganının yerini günümüz dünyasında 'yeni olan güzeldir' sloganı almış durumdadır. Önceki dönemlerde insanlar, sahip oldukları şeyleri kullanabileceği zamana kadar kullanma, onları saklama tutumuna sahipken bu durum günümüz dünyasında değişmiştir. Günümüz dünyasında bireyler adeta atmak için satın almaktadır. Aldığı bir şeyi kullandıktan sonra sıkılan insanlar, daha yeni olan şeyleri satın almanın peşine düşmektedir. 'Kullan, tüket ve at' anlayışına sahip olan günümüz dünyasının aktif olan bireyleri; yeni olana yönelmek için eskiyi atmakta veya da yeni ile değiştirmektedir (Fromm, 2015: 98) ve kısaca denilebilir ki; akışkan hayat içerisindeki her şey kullan at ilkesinden nasiplenmiştir (Bauman, 2018c: 9).

Tablo 4.3. Katı ve Akışkan Tüketim(Bardhi ve Eckhardt, 2017: 582)

KATI TÜKETİM	AKIŞKAN TÜKETİM
Mülkiyet bazlı, uzun süreli tüketim anlayışı / Ağırlık, bağlılık, sabitlik...	Erişim esaslı, geçici tüketim anlayışı Hafiflik, esneklik, hareketlilik...
Tüketim nesnelere uzun süreli bağlılık/sadakat	Tüketim nesnelere akışkan bağlılık/sadakatsizlik
Maddi nesnelerin mülkiyetine vurgu, daha fazla mülkiyetin daha iyi olması	Maddi olmayan nesnelerin erişimine vurgu, daha az mülkiyetin daha iyi olması
Tüketimin anlamı sabittir	Tüketimin anlamı bağlama göre değişir
Kalıcı/uzun süreli tüketici katılımı türleri (örneğin, sadakat, fanatizm, bağlılık) ve ilişki	Geçici tüketici katılımı ve ilişkileri.
Sıkıcı	Değişkenlik/belirsizlik

Yukarıdaki tabloda (Tablo 4.3.) da yer verildiği gibi katı ve akışkan düzenin tüketim anlayışı birbirinden farklılık arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümüne kadar katı

ve akışkan dünyaya dair bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yukarıda yer verilen tabloyu, katı ve akışkan dünyaya dair izlenimler doğrultusunda analiz etmek yerinde olacaktır. Her iki toplumda da tüketim faaliyetinde bulunmaktadır. Fakat katı düzenin tüketim anlayışında ağırlık, uzun sürelik, bağlılık esası hâkimdir. Bireyler aldıkları malları uzun süreli kullanmaktadır ve buda geçiciliği değil sabitliği beraberinde getirmektedir. Mülkiyet katı düzen içerisinde önemlidir, bireyler mekânda sabit konumda olduğu için fazla mal onlar için sıkıntı teşkil etmemektedir. Daha çok temel ihtiyaçların yerine getirilmesi için yapılan tüketimin anlamı sabittir. Uzun süreli, sadakat ve bağlılık etrafında şekillenen tüketici katılımı söz konusudur ve denilebilir ki; bu tüketim anlayışının olumsuz yönü sıkıcılıktır. Akışkan düzen için tüketimin anlamı geçicilik esasına dayalıdır. Bireyler salt temel ihtiyaçlarını karşılamının yanında çok işlevli bir tüketimi gerçekleştirmektedirler ve temin edilen mallarla uzun süreli değil, geçici bir ilişki kurarak hemen yenisine odaklanırlar. Mekân da sürekli hareket halinde olan akışkan dünya aktörleri, tüketim faaliyetinde bulunurken hafiflik ve esneklik unsurlarını esas almaktadırlar. Fazla mülkiyet bir nevi ayak bağı olarak görülmektedir. Akışkan dünyada iş için sürekli şehir değiştiren, yeni evlenecek olan çiftler ev eşyası alırken salon takımı gibi büyük eşyalardan uzak durmaktadır. Çünkü ağırlık bir nevi hareketi zorlaştıran, yavaşlatan bir unsurdur. Tam da bu noktada akışkan dünyada daha az mülkiyete sahip olmak önem arz etmektedir ve denilebilir ki akışkan tüketimin olumsuz yanı belirsizlik ve değişkenliktir (Bauman, 2017b; Sennett, 2017a).

Tüketim toplumu, nesneleri yok ederek varlığını devam ettirmektedir (Baudrillard, 2017: 47). Tüketimin sürekliliği için, tüketilen nesnelerin kısa ömürlü olması gerekmektedir. Kullan at kültürü beraberinde çöp kültürü uygarlığını getirmektedir (Aksakal, 2019: 507). Tükettikçe yok olan nesnelerin ardından yenileri eklenir ve her yok oluş beraberinde yeni bir oluşa kaynaklık etmektedir. Gözden düşürülen, yok edilen ‘şeyler’ arttıkça etrafı bir çöp yığını kaplamaktadır. Elde etmek için büyük bir istek duyulan birçok şey, elde edildikten sonra cazibesini kaybetmekte ve çöpe atılmak üzere hazırlanmaktadır. Gözden düşme ve atılmadaki bu hız tüketim toplumunun karakteristik özelliğidir denilebilir.

Premodern dönemde sonsuzluk deneyimlenirken, akışkan modern dünyada faniliğin hâkimiyeti söz konusudur. Akışkanlığın hâkim olduğu dünyada, hiçbir şeyin bozulmadan kalma ve ölümsüz olma gibi bir zorunluluğunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Bugün kullanışlı olan nesneler, daha ihtiyaç olmadan önce tarihe karışmaya eğilimlidir (Bauman, 2010: 157). Kullanışlılık süresi sınırlı olan tüketim nesneleri bu sınırı aşınca elverişsiz konuma gelir ve yerine tüketilecek nesnelerin gelmesi için kullanışlılık süresi dolan bu nesneler yaşamdan çıkarılır (Bauman, 2018c: 17). Aranılan her şeyin bulunduğu bir mağazaya dönüşen tüketicilerin yaşadığı dünyada raflar, devamlı yenilenen mallarla dolmaktadır (Bauman, 2018b: 80). Akışkan modern dünyada her şeyin bir son kullanma tarihi vardır. Raflardaki tüketim nesnelerine belirli bir süre ömür biçilmiştir ve bu süre aşıldıktan sonra atılmaya mahkûmdurlar. Raf ömrü kısa olan malların bir nevi haz ömrü de kısalmıştır.

Refahtaki yükselme, tüketim artışını belirtmektedir. Zenginleşme, yaşam kalitesinin artmasına kaynaklık ettiği sürece arzu edilmektedir (Bauman, 2017b: 21). Mütevazı bir arabaya sahip olan kişi, ufak arabaları olan bir mahallede kendi arabasından rahatsızlık duymaz. Fakat gösterişli arabaların içerisinde kendi mütevazı arabasından rahatsızlık duyabilir. Ekonomide gerçekleşen büyümenin, insanların mutluluğu üzerinde olumlu etki oluşturmamasının nedeni de budur (Sayar, 2018: 104). Tüketim toplumunda mutlu yaşam en karakteristik değerdir (Bauman, 2010: 143). “Kendimizi kötü hissettiğimiz anlarda alışveriş bizi rahatlatır” (Sayar, 2018: 85). Denilebilir ki, alışveriş gündelik bir ayine dönüşmüştür (Bauman, 2017b: 129).

Bakkala giden insanlar ihtiyacı olan şeyi alır ve bakkalda fazla vakit geçirmeden çıkar. Fakat alışveriş merkezlerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Birçok etkinliği içerisinde barındıran alışveriş merkezlerinde insanlar, bir şeyler içer, dolaşp vitrinlere bakar ve bir şeyler almanın zorunlu olmadığı hissiyatına ulaşır. Bu noktada sizi mağazadan içeri girmeniz için zorlayan kimse de yoktur (Sayar, 2018: 84-85). Alışveriş merkezlerini devamlı olarak ziyaret etmek, değişime ayak uydurmanın ilacıdır ve bu durum insanların oyunda kalmasına da kaynaklık etmektedir (Bauman, 2018b: 75).

Artık alışverişe çorbanın eksik malzemesini almak için veyahut eskimiş bir ayakkabının yerine yenisini almak için gidilmemektedir. İnsan yaşamındaki tüm yollar mağazalara çıkmaktadır. Reklamlar, alışverişini cezbettirici özelliğiyle insanları tüketime yönlendirmektedir Cep telefonu reklamlarında yalnızlık üzerinden insanları etki altına almaya çalışırken, diğer bir reklamda kol saati üzerinden insanları etki altına almaya

çalışılmaktadır. Hızın hâkimiyet gösterdiği bir dünyada söz konusu olan bu parçaların devamlı olarak güncel tutulmasıdır (Bauman, 2018b: 60-61).

Geçmiş dönemin net, belirgin alışveriş yapma mantığı yerini akışkanlığa bırakmıştır. Akışkan dünyanın üyeleri, evden çıkmadan alışveriş listesini belirlemekte ve yolda yapmış olduğu bu listeyi değiştirmekte ve hatta alışveriş merkezinden içeri girince o listeyi yırtıp atmaktadır. Çünkü geniş olanaklar sunan alışveriş merkezlerinden içeri girdikten sonra insanların ihtiyaç duyduğu şeylerin değişmesine kaynaklık edecek birçok cezbedici faktör mevcuttur. Sadece o uzun alışveriş listesinde yazılı olanlar değil, artık daha çok şey ihtiyaç haline gelmiştir. Salt temel ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eden tek tip ürünlerin bulunduğu alışveriş mekânlarının hâkimiyeti (dükkan vb.) neredeyse son bulmuştur. Akışkan dünyada hâkimiyet kuran mekânlar artık geniş imkânlarla sahip alışveriş merkezleridir. Bu geniş tüketim mekânlarında insanlar, aynı anda farklı amaçlara hizmet eden tüketim faaliyetinde bulunmaktadır. İhtiyacı olmadığı halde vitrindeki kıyafeti beğenip almak, sinemaya gitmek ve sinema keyfine eşlik edecek patlamış mısır almak, ardından yemek yemek ve tüm bu koşuşturmaların ardından yorgunluk kahvesi içmek... Görüldüğü gibi tüm bu faaliyetler ve daha fazlası tek bir mekânda, tek bir güne sığdırılabilecek olan tüketim faaliyetlerini içermektedir.

4.3.4.1. Tüketimi Akışkanlaştıran Güç: Kredi Kartları

Neye sahip olmak istiyorsanız onu *şimdi* elde etmenin yollarına bakın. Çünkü bugün aradığınız mutluluğun yarın da hâlâ mutluluk verici olup olmadığını bilemezsiniz (Bauman, 2001: 124).

Tüketim olgusu akışkanlığın tezahürü iken, kredi kartları ise tüketimi akışkanlaştıran bir güçtür. İnsanların sonunu düşünmeden sadece tüketime odaklayan kredi kartları, tüketimin önündeki engelleri ortadan kaldırarak insanların harcama yapmalarını kolaylaştırmaktadır.

Geçmişte bir şeyin gerçekleşmesi için bekleyen insanların yerini günümüzde beklemekten huzursuzluk duyan insanlar almıştır. Beklemek, eskiden sıradan bir durum olarak görülürken şimdi tam tersi olarak sıra dışı bir edim olarak değerlendirilmektedir. Bekleme yapmamanın zorunluluğunu hisseden günümüz dünyasının aktif bireyleri dışçide, ekmek kuyruğunda, bankada kısacası beklemenin söz konusu olduğu tüm yerlerde huzursuzluk yaşamaktadır. Günümüz insanı canını teslim edeceği gün gelmeden

yaşamını yetiştirmenin telaşı içindedir (Özben, 2017: 282-283). Beklemek bir nevi yavaşlıktır, katılıktır. Tüm bu unsurlar yaşadığımız dünyanın tahammül edemediği unsurlardır.

Hazzı, hoşnutluğu ertelemeyi yücelten modernlik, erteleme sonunda hoşnutluğun yine devam edeceğini ummaktaydı. Postmodern dünyanın söylediği şey ise ödemenin ertelenmesidir. Tasarruf defteri modern hayatın özetiyken, kredi kartı postmodern hayatın paradigmasıdır (Bauman, 2001: 15). Gerek premodern dönemde gerekse modernliğin katı döneminde bireyler hazlarını erteleyerek daha ileriki zamanlarda bunun mükâfatını alacağına inanmaktadırlar. İçinde yaşadığımız akışkan hayat ise hazzı ertelemeye karşı durmaktadır. Çünkü ertelenen haz daha sonra o cezbediciliğini kaybedecektir.

‘Önce yaşa sonra ödersin’ anlayışını insanlara salgılayan kredi kartları, insanoğluna yeryüzündeki cennetin kapılarını açmaya imkân tanımıştır. Premodern dönemde Tanrı’nın yeryüzünde krallığının kurulacağına dair inanç, günümüz modern dünyasında yerini tüketime bırakmıştır. Tüketim insanlara verdiği mesajlarla onları etki alanına almış ve geniş bir alanı kuşatmıştır. Premodern dünyanın ilahi mesajları, tüketimin mesajları gibi geniş bir kitleyi etkisi altına alacak kadar kuvvetli olmamıştır (Özben, 2015: 216). Aslında bakılırsa bir tarafta ibadethaneler, diğer tarafta ise alışveriş merkezleri tüm cezbediciliğiyle kollarını açarak insanları çağırmaktadır. Fakat tüketim dünyasında insanların akın ettiği mekânlar artık ibadethaneler değildir.

‘İstedığınız şeyleri bekletmeyin’ sloganıyla gün yüzüne çıkan kredi kartları, bir şeyleri arzulayan insanların bu şeyleri elde etmeleri için beklemelerine gerek kalmadan ulaşabilme vaadini vermektedir. Para kazanmayı bekleyerek, anlık hazlardan kendilerini geri çekerek, tutumlu-ölçülü harcama yaparak kazandığı para ile arzularına kavuşma hayali kuran geçmiş dönemin insanları, bu süreçte sabırla beklemek zorundadır. Fakat günümüz dünyasında insanlar kredi kartları sayesinde hazlarını hemen tatmin edip, ödemeyi ise daha sonra yapma fırsatını yakalamıştır. Fakat bu noktada göz ardı edilemeyecek bir uyarıda bulunmak gerekir ve bu uyarı, ‘her borcun bir geri ödemesi’ olduğudur. Sonrasını düşünmeden hazzını hemen tatmin eden insanlar, sonrasında birçok sorun ile karşılaşmaktadır. Hazzın ertelenmesinin vermiş olduğu rahatsızlığın yerini böylece aceleciliğin getirmiş olduğu cezalar almaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse; her şeyin bir bedeli vardır (Bauman, 2019: 32-33). Kredi kartları sayesinde istedikleri

şeyleri bir ödeme yapmaksızın alan insanlar eninde sonunda bu ödemeyi yapmak zorundadır. Dolayısıyla gerisini düşünmeden kredi borcu altına giren insanlar, geri ödemenin vermiş olduğu stresle baş başa kalmaya mahkûmdur.

Borç alanlar üzerinden geçimini sağlayıp kâr eden bankaların, borçla yaşamaya razı olmayan ve kredi almayı kabul etmeyen insanlarla işleri yoktur. Aksine büyük borçlar altına girmekten çekinmeyen insanlara kucak açmaktadırlar (Bauman, 2018b: 56). ‘Hazzını erteleme, sonra öde’ vaadinin yanına küçük harflerle yazılan birçok uyarı bulunmaktadır. Verilen borcu kâra dönüştürmenin derdinde olan bankalar, borçlularından ertelenmeye müsaade etmeden, belirlemiş olduğu günde anında parayı almaya çalışan cimri tefeciler gibi olmadıklarını dile getirmektedirler. Dostane bankalar, ödemelerini geciktiren müşterilerine yeniden kredi vererek, yani yeniden borçlandırarak geçmiş borçlarını ödemelerini sağlamaktadır. Aslında borç veren bu bankaların istediği şey borçlularından borçlarını ödemesi değil, onları sürekli borçlandırarak bu sayede kâr elde etmektir. Kazanmadıkları parayı harcamaktan kaçınan, borç almaktan geri duran, borçlarını geciktirmeden ödeyen insanlar dost canlısı tefecilerin işine yaramayan insanlardır (Bauman, 2019: 33-34).

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de yoksunluk, mutsuzluğa kaynaklık etmektedir (Bauman, 2017d: 64) ve tüketim toplumunun aktörleri yetersiz olmaktan ve ayak uyduramamaktan korkmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 47). İyi hayat tanımının olmaması, postmodern iyi hayat fikrini tanımlayan şeydir (Bauman, 2001: 109). İyi hayatın ne olduğuna ilişkin net sınırların olmayışı insanlarda tatminsizlik duygusuna kaynaklık etmektedir. Akışkan modern dünyanın üyeleri hep daha iyiye ulaşmak için sürekli hareket halindedir. İnsanlar içinde bulunulan, deneyimlenen durumun hep daha iyisinin olduğu ve olabileceğine dair bir inanç beslemektedir. Dolayısıyla bu tatminsizlik durumu akışkan hayatı deneyimleyen insanlarda yetersizlik hissine ve ayak uyduramama korkusuna neden olmaktadır.

İyi işleyen bir tüketim toplumunda tüketiciler aktif olarak baştan çıkarılma peşindedir. Ataları olan üreticiler ömürlerini, üretim bandının birbirinin tıpkısı olan devirleri arasında geçirdiler. Onlar ise sırf değişiklik olsun diye, çekici bir şeyden ötekine, bir ayartmadan diğerine, küçük bir yiyecek kısıntısından bir başkasına, bir yemi yutmaktan diğerini yutmaya koşturup duruyor; her bir ayartma, çekicilik, kısıntı ve yem, bir öncekinden daha yeni, farklı ve daha dikkat çekici oluyor (Bauman, 2017c: 104).

Günümüz dünyası, ayartılmış olan mutlular ile bastırılmış olan mutsuzlar olarak toplumu ikiye bölmektedir. Sahip olunan postmodern zihniyet, bir tarafın kutladığı bir şeyken diğer tarafın da sefaletini katlayan bir durumdur (Bauman, 2003: 331). “Akışkan modern dünyanın ‘yetiştirecek’ bir ‘halkı’ yok. Onun yerine baştan çıkaracak müşterileri var” (Bauman, 2018b: 80). Bilindiği gibi insanlar eşit imkânlarla sahip değildir. Her dönemde olduğu gibi akışkan dünyada da avantajlı ve dezavantajlı gruplar varlık göstermektedir. Dolayısıyla akışkan dünyanın tüm çekiciliğiyle ayartılmaya çalışılan insanları, mevcut düzen içerisinde daha çok imkâna sahip olan, tüketebilme özgürlüğünü elinde bulunduran müşterilerdir.

Tercih veyahut da seçim yapmak özü itibarıyla bir vazgeçiş berabersinde getirmektedir. Dolayısıyla bireyler tüketim toplumunda yapılan seçimlerden hangisinin iyi olup olmadığı konusunda uzmanlara ihtiyaç duymaktadır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 131). İnternette yeni bir telefon almaları için insanları etki altına alan sayfalarla karşılaşmaktadır. Eski telefonun utanç kaynağı olduğu, yeni bir telefonun ise gurur kaynağı olduğu aşılansak insanlar yeni ve güncel olan bir cep telefonu temin etmeye yönlendirilmektedirler (Bauman, 2018c: 18).

Hayatın bütünü bitmek bilmeyen bir alışveriş çılgınlığı gibi ele alma özgürlüğü, dünyayı, tüketim mallarıyla tıka basa dolu bir depo olarak tasarlamak demektir. Baştan çıkarıcı tekliflerin bolluğu karşısında herhangi bir tüketim malının haz potansiyeli hızla tükenmeye yazgılıdır (Bauman, 2017b: 139).

Deneyimlenen akışkan hayatta sabitliğin ve durmanın imkânsızlığına şahit olunmaktadır. Tüketilen her malın yerine yenisi eklenerek akışkanlığın şiddeti daha çok artırılmaktadır. Dolayısıyla tüm cezbediciliğiyle karşımızda duran bir mal, hızlı bir şekilde vermiş olduğu o hazzı kaybetmektedir.

Tüketim toplumu, memnuniyetsizliğin devamlılığını sağladığı sürece başarılı olmaktadır. Reklam kampanyaları ile tüketicilerin dünyasında etki oluşturup, daha sonra reklam ürünlerinin değerinin düşürülmesi, kötülenmesi ile bu başarıyı elde etmektedir (Bauman, 2010: 145). Reklamın baskısının yanı sıra toplumsal baskıda hâkimdir ve bu baskının görmezden gelinip, kulak ardı edilmesi de cesaret istemektedir (Bauman, 2018b: 49). Memnuniyetsizlik insanları akışkanlığa, hareketliliğe yönlendirmektedir. İnsanlar memnun kalmadıkça tüketmek istemektedir. Reklamlar, insanları memnun etme vaadiyle yola çıkarken aslında insanların uzun süreli hoşnut kalmamasının derdindedir. Çünkü bir

şeyden duyulan hoşnutsuzluk bireyleri sürekli olarak başka şeylere yönlendirmektedir. İnsanları anlık hoşnut kılarak daha sonra ellerinden bu hoşnutluğu alıp yeni bir tüketime yönlendirmek reklamların gayesidir.

4.3.4.2. Tüketilen Estetik ve Sağlık³¹

Zaman gerçekten akıyor ve püf noktası ona ayak uydurmak. Eğer boğulmak istemiyorsanız, sörf yapmaya devam edin: yani gardirobunuzu, mobilyalarınızı, duvar kâğıtlarınızı, görünüşünüzü ve alışkanlıklarınızı, kısacası kendinizi, değiştirebildiğiniz kadar sık değiştirin (Bauman, 2015: 29).

İçinde yaşadığımız dünya, geçmişte hâkim olan enstrümanların miladını doldurduğu ve yerine başka enstrümanların koyulmaya çalışıldığı bir dünyadır. ‘Zaman’, içerisinde tüketimi barındıran bir kavramdır. Saniyeler, dakikalar ve hatta saatler birbirini kovalarcasına sürekli tüketilir. Akışkanlık her alana tezahür eder duruma geldiği için, kavramlara atfedilen anlamlarda da değişim meydana gelmiştir. Bu noktada ‘estetik ve sağlık’ kavramları da günümüz dünyasında hâkim olan akışkanlıktan nasiplenerek tüketimin birer nesnesi haline gelmiştir.

Estetik “güzellik duygusu ile ilgili olan” (Ünlü ve Ünlü, 2011: 143) anlamına gelir. Henüz modernlikle tanışmayan Orta Çağ dünyasında mevcut olan her şeyin mimarı Tanrı’dır ve güzellik de Tanrı’nın eseridir. Orta Çağ düşüncesinde estetik, teolojinin dalıdır (Albayrak, 2012: 51). Dolayısıyla neyin güzel olup olmadığı noktasında belirleyici tek güç Tanrı olduğu için estetik kelimesi içerisinde katılığı (belirlenimciliği) barındırmıştır. Fakat bu durum, günümüz akışkan modern dünyasında geçerliliğini yitirir. Artık evrendeki ‘tamlık’ anlayışı değişime uğramıştır (Taylor, 2014: 32). İnsanoğlu yüzyıllar boyunca etrafındaki tüm güzelliği, tamlığı sihirli dünya perspektifiyle açıklamaya çalışmıştır. Sihirli dünyada güzellik kavramı göreceli değildir; çünkü güzel olan, hoş olan zaten Tanrı tarafından belirlenmiştir ve yoruma açık değildir. Günümüz akışkan dünyası herkese güzel olma şansı tanıyan estetik ve moda cerrahi ile bu belirlenimcilikten sıyrılmıştır.

³¹ Bu başlığın estetikle ilgili içeriği düzeltilerek ‘Akışkan Modern Dünyada Tüketilen “Estetik” ’ başlığıyla Türkiye Yazarlar Birliği’nin Erzurum Şubesi tarafından çıkarılan ‘Hüma’ adlı kültür, sanat ve edebiyat dergisinin 6.sayısında yayımlanmıştır.

Her zihnin sahip olduğu güzellik algısı farklıdır (Albayrak, 2012: 215). “Estetik görecelik, Şu ya da bu insanın, Şu ya da bu toplumsal grubun güzel dediği bir Şeyin bir başka kişi ya da toplumsal grup için güzel olmadığını kanıtlamıŐtır bize” (Doğan, 2001: 20). Bu konuda Descartes’ın düşünceleri önem teşkil eder. Descartes güzel olanın  l  lemedeğini, bilimsel bir hesaba, nicelendirmeye tabi tutulamayacağını belirtir. Çünkü bilimde evrensel olan amaçlanırken, güzel olan bunun aksine duygu düzlemindedir (Descartes’dan akt. Albayrak, 2012: 202).

Tanrı’nın inisiyatifinden sıyrılan estetik kavramı, bireylerin inisiyatifine bırakılarak tüketimin nesnesi haline gelmiştir. Bu noktada günümüz dünyasının tüketime odaklı insanları, estetik kavramına önem verir. Çünkü bu kavram tüketilmek için tam da biçilmiş bir kaftan gibidir. ‘T ket, kullan ve at’ zihniyetiyle bireyler güzel olanı, hoş olanı da kullanıp atmak için adeta birbirleriyle yarıŐa girmektedir. İnsanoğlu barınmak için bir çatı altında toplanırken amaçları estetik kaygı değil, aksine salt bir barınma ihtiyacıdır. Fakat içinde yaşadığımız dünya artık barınma ihtiyacını dahi estetik kaygılarla  rm Ő tir. İnsanoğlu, barındığı binanın mimarisinde estetik kaygıları göz önünde bulundurur. Duvarların renginden, halının deseninden, dış kapının tokmağına kadar her Şey estetik kaygılarla dizayn edilmiştir. Daha eskimeden sürekli değişen mobilyalar, halılar estetik olgusunun bahanesiyle tüketime kaynaklık etmektedir.

Yüzyıllar önce zorunlu bir belirlenimciliğe boyun eğen insanoğlu artık gönüllü olarak bir rehber ihtiyaç duyar. Bireyler  dete ‘bana göster hangisi güzel, hangisi hoş’ edasıyla hazır ol da durmaktadır. Çünkü tüketim mekânları kollarını açmıŐ onları beklemektedir. İnsanoğlunun beklemeye vakti yoktur. Bireyler tükettikçe hayatta kalacağına, toplumda değer göreceğine inanır. Içinde yaşadığımız günümüz akışkan dünyasında durmak nedir bilmeyen ‘değişim’ hâkimiyet gösterir. Değişimin beraberinde getirdiği çeŐitlilikten, estetik kavram olan ‘moda’ da nasibini almıştır. Bugün gündüz kuşağı programlarının rehberleri, sürekli değişen güzellik yargılarıyla insanların, tüketime kaynaklık eden estetik anlayıŐlarını değiştirmeye çalışmaktadırlar. Estetik kaygılarla modayı takip etmeye çalışan günümüz insanoğlu, daha alışveriş merkezinin kapısından içeri girmeden, yeni bir estetik anlayıŐıyla karşılaşmaktadır.

 lerlemenin ana çarkları arasında olan moda, geride bıraktıklarını küçültür, değerini düŐürür ve karalayarak bunların yerine yenisini koyar (Bauman, 2015: 27). “Her Şey

patladığı kadar hızlı gözden düşüyor. Hızlı elde edilen, hemen bırakılıp baştan savılan yığınla mal içinde, ‘yürekten sevilerek sahip olmaktan gurur duyulan bir eşya’ bulunması çok güç. Varsa bile bunun faz la uzun sürmeyeceği kesin” der Bauman (2018b: 48). Gazetede ki manşetler insanların hafızalarından önceki haftanın manşetlerini silip, yeni manşetler için de yer ayırmaktadır. Eski haberler ise gazetelerin arka sayfalarında yer alırken yazının kalınlığı ve karakter büyüklüğünün küçüldüğü görülmektedir (Bauman, 2018b: 86). Akışkan modern dünyada bugün önemli olan şey yarına kalmadan hemen değerini yitirmektedir. Yeni koltuk takımı alanlar büyük bir neşeyle evlerine dönerken dahi gözleri hala vitrinlere göz gezdirmekle meşguldür. Akışkan modern dünyada gözler, henüz kirletilip eskimesine fırsat verilmeyen şeylerin farklı rengine, yeni çıkan modeline odaklanmış durumdadır.

Beden, tüketilen nesnelerin içinde daha özel bir konuma sahiptir. Bedenin etrafını; sağlık, rejimler, bedene yönelik bakımlar, gençlik, tedavi kütü gibi unsurlar sarmış durumdadır (Baudrillard, 2017: 163). Akışkan modern dünyada tüketim olgusunun sirayet ettiği bir diğer alan ve daha doğrusu en önemli alanda bedendir. Bedenin örtülmesi, korunması, görünüşünün güzelleştirilmesi gibi tüm bu faktörler tüketime kaynaklık etmektedir.

Değişimdeki hızın artmış olması insanlarda yetersizlik duygusunun oluşumuna kaynaklık etmektedir. Hız karşısındaki yetersizlik, yetişememe durumları ağrı, mutsuzluk ve yorgunluk şikâyetleri ile kliniklerde vücut bulmaktadır. İçinde yaşadığımız dünyada hastalık kavramı da genişletilmiştir ve hatta sağlığı yerinde olan insanlara hasta muamelesi yapılmaktadır. Çocuklar enerjilerini sokakta oynayarak atamayınca, evlerinde enerjilerini dökmek için tepinmeleri hiperaktiflik olarak imgelenebilmekte ve sıradan sıkıntılar dahi hastalıkla ilişkilendirilmektedir (Sayar, 2018: 60-61).

“Hastalık rahat-sız kişinin koşullarındaki a-normallik anlamına gelir” (Bauman, 2018b: 81). Sağlık ise Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre beden ve ruhen tam bir iyilik halinde olmayı ifade etmektedir. Bu tanımla birlikte yaşlanmanın, can sıkıntısının, çirkinliğin, şişmanlığın vb. hastalık olarak değerlendirilmesinin dayatıldığı iddia edilebilir (Demez, 2012: 514). İnsanların her gün rutin bir şekilde deneyimlemiş olduğu mide ekşimesi, adet öncesi yaşanan gerilim, özgüven eksikliği gibi rahatsızlıklar, son dönemlerde hastalık olarak tanımlanmaktadır (Bauman, 2018b: 83). Görüldüğü gibi,

günümüz dünyasının aktif insanları bedenlerindeki sinyallere daha çok yoğunlaşırken almış olduğu sinyalleri hastalık olarak ifade etme noktasında aceleci davranmaktadır (Sayar, 2018: 60).

“Normalle anormal, düzenliyle kaotik, sağlıklıyla hasta ve akıllıyla deli arasında kesin sınırlar çizmek, hep iktidarın icraatıdır. Böyle sınırlar çizmek, tahakküm etmek demektir” (Bauman, 2003: 224). Sağlık ve hastalık arasında gözle görünür net sınırlar çizmeye çalışan modern tıp, normal ve anormal arasındaki farkı ana kaygısı yapmıştır. Söz konusu olan bu ayrım; nicel terimlerle tanımlanacak, ampirik olarak test edilebilecek ve tıpkı termometre ile bedenin normal sıcaklığının ölçülmesi gibi net olarak ölçülecektir (Bauman, 2001: 157). Katı dünya düzenlerinde net sınırların hâkimiyeti söz konusudur. Bu net sınırlar sayesinde neyin normal, neyin anormal olduğu belirlenmiştir. Fakat günümüz akışkan dünyasında bu net sınırlar eriyerek ortadan kalkmış ve belirsizliğin hâkimiyeti ortaya çıkmıştır.

Akışkan dünyada tüm normlarda belirsizlik, kırılganlık hâkimdir. Daha düne kadar normal kabul edilen şeyler bugün hastalıklı ve endişe verici olarak ifade edilirken aynı zamanda da bu durumlara yönelik tedaviler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ateş ve tansiyon değerlerindeki sınırlar ile insanlar hastalığın sınırlarını öngörürken içinde yaşadığımız dünyada hastalık kavramı bulanıklaşmıştır. İnsanlar sağlıklı hayat sürdürmek için hastalığa karşı sonsuz bir savaş açmıştır (Bauman, 2017b: 125). Bugün deneyimlenen dünyada kavramlara atfedilen anlamlarda akışkanlıktan nasibini almıştır. Düne kadar iyi, güzel ve normal olarak kabul edilen şeyler; daha gün bitmeden kötü, zararlı ve anormal olarak yaftalanmaya gebedir. Belirlenen bir değer yukarısına çıkmak veya da aşağısına inmek hastalık olarak nitelendirilirken bu sınır günümüz akışkan dünyasında çeşitli nedenlerle belirsizleşmiştir.

Zararsız olarak görülen, sağlığa iyi geldiği düşünülen şeylerin yararı tam olarak görülemeden, zararlı olarak ilan edilmektedir. Nerdeyse tüm tedavi yöntemleri beraberinde riskleri de getirmektedir ve riskler sonucu ortaya çıkan yeni sorunlara yönelik çok sayıda tedavi yöntemi de gün yüzüne çıkmaktadır (Bauman, 2017b: 125-126). Hastalığın tedavisi için kullanılan ilaçlar da tüketimden nasiplenerek hızlı bir şekilde çöpe atılmakta ve çöpe atılan ilaçların yerine yine hızlıca yeni ilaçlar koyulmaktadır (Bauman, 2001: 158). Ölümün dahi çözüme kavuşturulması gereken bir problem olarak görüldüğü

günümüz dünyasında hayatlar, rahiplerin ya da imamların buyruklarıyla değil de; terapistlerin, doktorların, diyet uzmanlarının önerileriyle şekillendirilmektedir (Sayar, 2018: 59). Tüm bunlara ek olarak bugün deneyimlediğimiz dünyada hayat dahi tıbbileştirilmiş durumdadır. Sayar'a göre (2018: 131) ölüm döşeğindeki insanları hızlıca hastaneye yetiştirmenin derdine kapılarak evde huzurlu olarak ölmelerine engel olunmuştur (Sayar, 2018: 131). Tam da bu noktada Ivan Illich'in 'Sağlığın Gaspı' (2017) adlı eserine değinmek yerinde olacaktır. Illich kitabında tıp kurumuna karşı eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. İlaç tüketimine teşvik eden tıp kurumu, kimlerin hasta olduğunu ve hastaların ne yapması gerektiğini belirleyerek sağlıklı olma halini daha çok tehlikeye atmaktadır.

İnsanlar, fabrika ya da kışlada faaliyette bulunabilmeleri için fiziksel güç ve beceriye, diğer bir deyişle sağlam, güçlü bir vücuda ihtiyaç duymaktaydı. Bedensel olarak normallik, yani sağlıklı olma hali askerlik hizmetine ve fabrikada yapılan işe karşı uyumlu olmayı ifade etmektedir (Bauman, 2001: 148). Fabrikada ve savaş alanlarında dayanıklı, bedensel olarak sağlıklı erkelerin sayısı, üreticiler toplumunun gücünün göstergesiydi (Bauman, 2019: 54). Tıpkı premodern dünyanın katı düzeninde toprak da çalışanlar gibi, modernliğin katı döneminde de fabrikada çalıştırılmak üzere sağlıklı, dayanıklı işçilere ihtiyaç duyulmaktaydı.

Sıkıyönetim altında olan modern beden, Taylor'un montaj hattındaki gibi kurallı hareketlere itilmektedir. Bedenden istenen şey, dışarıdan gelen uyarılara canlılıkla tepki verebileceği iç gücü kendisinde toplama yetisidir ve bu yetiye de sağlık denilmektedir. Sağlığın tersi olan hastalık ise yetisizleşmeyi ifade etmektedir. İş, askerlik ve beslenme için yeterli olacak miktarda gıdanın alınması sağlığın korunmasına kaynaklık etmektedir. Yeterli olan miktarın fazlası ise lüks sınıfına girmektedir. Bu şeylerin tüketimi savurganlık olarak nitelendirilirken, tasarrufu ise ölçülülüğün ve ahlâkın işaretidir (Bauman, 2001: 156). Günümüzde, sıkıyönetime tabi tutulmayan bedenler artık bireylerin özel mülküdür ve bedenin bakımı da sahibini ilgilendiren bir durumdur. Kişilerin artık çevresindeki olumsuzluklar karşısında suçlayabileceği hiç kimse bulunmamaktadır (Bauman, 2001: 159). Katı düzende mevcut düzenin devam ettirilmesi için sağlıklı işçilere ve askerlere ihtiyaç duyulmaktadır. Katı düzenin üretici ve askerleri iş yapabilme yetisini kaybetmemek adına vücutları için yeterli miktarda gıdaları almaktadır. 'Yeterli' olan miktar katılığı, belirlenimciliğin göstergesidir. Günümüz akışkan dünyasında

‘yeterli’ olarak belirlenmiş net sınırlar hâkim değildir. Bireyler daha fazla fit görünmek adına aç kalmayı dâhi göze almaktadır.

Üretimin hâkim olduğu toplumda sağlıklı yaşam ön planda iken, tüketim toplumunda bedenin formda olması/fitness ön plandadır. Üretim toplumunda sağlıklı olmak fabrikada fiziksel, ruhsal olarak çalışmaya elverişli olma anlamını taşımaktadır. Belirli bir duruma indirgenemeyen fitness’ın sınırları net değildir. Sağlıklı hayatın tersi bir şekilde, fitness öznel bir deneyimi ifade eder. Tatmin duygusunun geçici olduğu fitness idealinde sonun ne zaman geleceğini belirten bir sınır yoktur ve her defasında yeterince fit olmadığını düşünen insanlar çalışmaya devam etmektedirler. Hoşnutsuzluk duygusu taşıyan bu insanlar sürekli olarak kendilerini kontrol altında tutma yönünde bir kaygı içerisindeyler (Bauman, 2017b: 123-124). Uygunluk artık fitnessda karşılığını bulmuştur. Bedenin kusursuzluğu ve uygunluğu ne kadar özen gösterilirse gösterilsin tatmin edilemeyecek olan bir durum halini almıştır. İnsanlar bedenlerine ne kadar yatırım yaparlarsa yapsınlar, ne kadar özen gösterirlerse gösterebilirler bedeninin kusursuzluğuna dair kuşku son bulmamaktadır (Bauman, 2001: 158). Bedenini forma sokmaya kendisini adayan bir kişi, sürekli olarak değişime, harekete odaklanmalıdır. Esneklik, yaşanan çağın parolasıdır (Bauman, 2018c: 124).

Bedensel koşula gönderme yapan fitness ve sağlık, aynı koşulun farklı yönlerini göstermektedir. Bir üst sınıra sahip olmayan fitness, sınırları reddetmesiyle tanımlanmaktadır. Fit olma durumu, sürekli olarak fit olmayan bir parçasının varlığını kapsamaktadır. Sağlıktan farklı olarak fitnessda, ulaşılmaktan hoşnut olunarak durulan ve onu koruyarak, zevki çıkarılmaya çalışılan bir durum yoktur. Kısa bir süre sonra fit olma yolunda verilen çaba bağımlılık halini alan bir saplantıya dönüşür. Her doz, büyük bir doz tarafından takip edilmektedir (Bauman, 2018c: 123).

İnsanların içinde bulundukları durum ne kadar iyi olursa olsun, bu durumun daha da iyileştirilmesi gerektiği savunulmuştur (Bauman, 2018b: 82). Örneğin, kirpiklerin çok kısa ya da seyrek olmasından kadınlar hoşlanmamaktadır. Bir ilaç firması yaşanan bu sıkıntıya, tıbbi müdahalenin gerekli olduğu bir durum olarak teşhis koyarak losyon sayesinde bu sıkıntının giderileceğini de ifade etmiştir. İnsanlar yaşamış olduğu bu sıkıntının giderileceğini öğrendikten sonra, kısa ve zayıf olan kirpikler utanç ve ayıp verici bir durum olarak görülmüştür. Vücudun görünüşünü iyileştirmek amacıyla ortaya

çıkan estetik cerrahi, içinde yaşadığımız dünyada hızla büyüyen endüstriler arasındadır. Kliniklerde yüz gerdirmesi, burun ameliyatı, yanak implantı, göz torbalarının alınması gibi sadece yüz için olan birtakım seçenekler sunulmaktadır (Bauman, 2018b: 64-65). Estetik cerrahi, akışkanlığın vücut bulduğu bir alandır. Görüldüğü gibi sadece yüz için bu kadar çok seçeneği barındıran estetik cerrahi, bunun dışında başka birçok görünüşü iyileştirmeye yönelik seçenekler sunmaktadır.

Bu süreçte yaşlılar, üretim ve tüketim çarkında yeterince etkin olmadığı için toplumun kıyısına doğru itilmektedir. Bedensel olarak zayıflığın hâkim olduğu yaşlanma, utanılması gereken bir şey olarak değerlendirilmektedir. Gençlik modernite tarafından kutsanmaktadır. Yaşlıların birikimleri değersiz olarak gösterilmektedir (Sayar, 2018: 115). Modern dünyada insanoğlu ölümü unutup, dışlayıp, onunla mümkün olduğu kadar karşılaşmamak ister (Özben, 2015: 140). İnsanoğlu etrafındaki her şeyi değiştirip, dönüştürdüğü gibi bedeni üzerinde de işlemler yapmak istemektedir. Bunun nedeni salt sağlık durumu değil, estetik kaygılarla bağlantılı bir durumdur. Bedenin güzelliği, beden sağlığının yerini çoktan almıştır. Hastanelerin ameliyathane kapıları artık sadece sağlık için açılmamaktadır. Estetik kaygılar için ameliyathane kapılarının önünde sıraya giren tüketim dünyasının çılgın insanları, güzellik uğruna sağlıklarından olmayı dahi göze almaktadır. Estetik ameliyatlara sayesinde bireyler yaşlılık hissinden uzaklaşıp, ölümü geciktireceğinin inancını taşımaktadırlar.

Kendini güzelleştirmek isteyen insanların ilk olarak eksik olan şeyin ne olduğunu fark etmesi gerekmektedir. İnsanlar için bir tercih meselesi olan şeyler yerlerini yaptırmalısın emrine bırakmaktadır. Fakat yaptırmalısın emrini kulak ardı eden insanlar karşılığında damgalanmakta ve ayıplanmaktadır (Bauman, 2018b: 63). Görülüyor ki, güzellik anlayışı bireylerin insiyatifine bırakıldığından beri, insanoğlu sınırsız bir estetik çeşitliliği havuzunda kendini bulmuştur. Birey beğense de beğenmese de estetik değişimin beraberinde getirdiği tüketim olgusunun hizmetkârı olur. Tüketime yapılan bu hizmetkârlık, zorunlu bir hizmetkârlığın yanında gönüllü bir hizmetkârlıktır da. Çünkü birey, akışkan modern dünyada yeniliklerden, değişimlerden mahrum kalmaktan korkar. Estetik, tüketime kaynaklık eden bir kavram haline gelmiştir. Sürekli değişen, yenilenen estetik anlayışına ayak uydurmaya çalışan birey dur durak bilmeden, tüketmeye, harcamaya yönelmiştir.

4.3.4.3. Tüketilen Mallardan Tüketilen İnsanlara

“Atık insanlar” ya da daha doğru bir nitelemeyle harcanmış insanlar (“İhtiyaç fazlası” ya da “ıskarta” insanlar, zorunlu nedenlerle ya da bilerek/ isteyerek kayıt dışı bırakılan, kalmasına izin verilmeyenler) modernleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri, modernitenin ayrılmaz bir parçasıdır (Bauman, 2018d: 17-18).

Üretilmiş olan ya da yapılmış olan şeylerin kullanılıp harcanması tüketim olarak ifade edilmektedir (Özafşar, 2012: 398). Deneyimlenmiş olan çağlar boyunca tüketilen, harcanan kısacası ıskartaya çıkarılan birçok şey vardır. Söz konusu olan bu şeylerin miktarı ve türü dönemlere göre farklılık arz etmiştir. Bauman ‘İskarta Hayatlar’ adlı kitabında (2018d), insanlar ve çöp/atık üzerinden bir ilişki kurmaktadır. Modernliğin katı evresinde sanayi üretiminin ardından çıkan maddeler atık olarak değerlendirilirken, modernliğin akışkan evresinde insanlarda atık olarak yaftalanmıştır. Toprağın ekilip biçilmesiyle devamlılığını sağlayan katı düzende insanların ‘atık’ olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü premodern dünyada toprağı ekip biçecek insanlara gereksinim duyulmaktadır. Sanayi devrimiyle deneyimlenen yeni yaşam koşullarında insanlar, topraktan elini ayağını çekerek şehirlere göç etmeye başlamıştır. Katı modern dünyada, üretimin gerçekleştiği fabrikalarda çalışacak insanlara ihtiyaç vardır. Emek ve sermaye birbirine bağımlıdır. Dolayısıyla sistemin devamlılığı için çalışacak insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Fabrika üretimindeki artış beraberinde artan çöp yığınlarını da getirmiştir. Modernliğin akışkan evresine gelindiğinde ise mevcut düzen içerisinde işlevsiz, değersiz olarak nitelendirilen insanlar atık olarak görülmüştür. İnsan bedenine ait olan saç, kesildikten sonra daha önce sahip olduğu anlamını yitirerek insanların dokunmakta dâhi tiksindiği bir hâl alır. Buna benzer şekilde, akışkan dünyada daha önce değerli olarak görülen bir şey kısa bir süre sonra bu değerini kaybederek, görmezden gelinebilir. Görüldüğü gibi, akışkan dünya fertleri her an atık olarak görülmeye gebedir.

Deneyimlenen her dönem, kendi varlığını devam ettirmek için beraberinde kendine hizmet edecek insanları ister. Katı düzenin hâkim olduğu dönemlerde üreten insanlar önem taşıırken, akışkan dünyada sistemin devamlılığına kaynaklık edecek tüketici insanlar önemli bir yere sahiptir. Fakat tüketimin günümüz dünyasında geldiği nokta, israftır.

Dolayısıyla insanlar israfla sarhoş olmuş durumdadır. Hız israfı; ışık israfı; ağır kesici, sakinleştirici ve uyarıcı israfı; bir çocuğun eline inanılmaz güçler veren korkunç *harekete geçirme* ve *durdurma* araçlarının israfı. Bugünkü yaşamın hiçbir

tarafı bu israftan ayrı düşünülemez... İnsanlar zehre bağımlılık geliştiriyor, bunun sürekli sağlanmasını istiyor ve verilen her miktarı yetersiz buluyor. Ronsard zamanında bir mum gözlere yetiyordu. Kendi istekleriyle geceleri çalışan o zamanların bilgeleri, titrek yanan ve küçücük bir ışık altında hiç zorluk çekmeden okuyor (ki okudukları okunaksız karamalardı!) ve yazıyorlardı. Bugün ise insanlar yirmi, elli, yüz muma [vat] gereksinim duyuyorlar (Bauman, 2001: 106).

Katı düzenin azla yetinen insanları, sadece ihtiyacı kadar tüketimi gerçekleştirip ‘israf’tan uzak durmaya çalışmışlardır. Bazı atasözlerinde ve İslam dininin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim’deki ayetlerde israfı ve çok harcamayı kötileyici ifadeler yer almaktadır. Ayetlerden birinde israf edilmemesi gerektiği ve saçıp savuranların şeytanın kardeşleri olduğu ifade edilmiştir (İsra: 17/26-27). Bir başka ayette ise israftan uzak durulması gerektiği ve aksi takdirde Yaratıcı’nın sevgisinden yoksun olunacağına yer verilmiştir (En’am: 6/141 ve Araf: 7/31). “Az tamah, çok ziyan getirir” (Parlatır, 2012:118), “ayağını yorganına göre uzat” (Parlatır, 2012:115) gibi atasözlerinde de elindekiyle yetinmeyen, hep daha çoğunu isteyen insanların sıkıntılarla karşılaşabileceğine yer verilmiştir. Fakat günümüz akışkan dünyasında, tüketimdeki artan artışla beraber israfta artmaya başlamıştır. Bir mumun verdiği ışıkla etraf aydınlatılırken, bir ayakkabı ve bir ceketle yetinilirken artık insanlar daha çok şeyi istemektedir. Daha çok mum, renk renk ve çeşit çeşit ayakkabılar ve kıyafetler... Akışkan modern dünya aktörleri tükettikçe israf etmekte ve israf ettikçe her şeyi çöpe, atık maddeye dönüştürmektedir.

İçinde yaşadığımız akışkan dünyaya gelene dek eşyalar, yiyecekler kısacası tüm mallar tüketilmekten, iskartaya çıkartılmaktan kendini kurtaramamıştır. Fakat bugün deneyimlenen dünyada tüketilen şey kanlı canlı ‘insanlar’dır. Akışkanlığın vücut bulduğu tüketimin akıntısına kapılan insanlar da adeta bu akıntıya direnemeyip boğulmuştur. Boğulmuştur demek yerinde bir kullanımdır, çünkü bundan kısa bir süre önce haber bültenlerinde; yasa dışı yollarla başka yerlere göç eden, denizde akıntıya kapılıp hayatlarını kaybeden birçok insanın görüntülerine şahit olunmuştur. Tam da bu bağlamda tüketilen, atık olarak değerlendirilen insanların dünyasına dair bir bakış açısı sunmadan önce kavramsal çerçevede atık kavramını ele almak yerinde olacaktır.

Atık kelimesinin sözlük anlamı (‘atık’, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlükleri, t.y.), kullanılmış olan, artık işlenemez olup çevreye de zarar veren madde şeklindedir. Diğer bir deyişle atık, üretim ve tüketim sürecinde beliren ve kullanıcıların artık işine yaramayan maddeleri belirtmektedir. Artık (‘artık’, TDK Sözlükleri, t.y.) kelimesi ise bir şeyi kullanıp harcadıktan sonra veya yenilip, içildikten sonra geriye kalanı, artan bölümü

ifade etmektedir. Değerini herhangi bir nedenden dolayı kaybetmiş olan mal ise ıskarta olarak nitelendirilmektedir (‘ıskarta’, TDK Sözlükleri, t.y.).

Deneyimlenen modernliğin akışkan evresi atık, artık, fazlalık ve geri dönüşüm medeniyetidir (Bauman, 2010: 158). Faydanın zıttı olan atık, uygun bir kullanımı olmayan şeyleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Verimli olarak kullanılabilecek yerleri kirletip, karıştırmak atığın tek yapmış olduğu şeydir (Bauman ve Lyon, 2016: 80). Cazip olan tüketim nesnelerinin aksine atıklar, iticidir ve arzusun arkasından ıskartaya çıkarılmaktadır (Bauman, 2017e: 25) ve denilebilir ki, bir şey yaratılacaksa eğer diğer bir şey de çöpe atılmalıdır ((Bauman, 2018d: 35).

Kısaca belirtmek gerekirse: “Akışkan yaşam, hayatı tüketmektedir. Dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelerine dönüştürür” (Bauman, 2018c: 17). Akışkan hayatta insanlarda akış halindedir. Mekânlardan insanlar akmaktadır. Tüketilen her şey gibi insanlarda artık tüketilmekte, israf edilmektedir. Bahsi geçen aylaklar, akışkan dünyada tüketilen insanlar grubundadır.

Gereksizliği, lüzumsuzluğu barındıran ıskartaya çıkmak; hurda, çöp, gereksinim fazlası, atık gibi kelimelerin dünyasını paylaşmaktadır. İskartaya çıkarılanlar olmadan da işler yapılmaktadır. Sahip oldukları imkânlar ile ihtiyaçlarını karşılayamayan ıskartaya çıkarılmış insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği için maddi açıdan da zorluk oluşturmaktadır (Bauman, 2018d: 24). Atık insanların başka bir türü nüfus fazlasıdır ve bu insanlar düzenli ekonomik ilerleyişi güçleştiren tüketicilerdir (Bauman, 2018d: 53). Üretici toplumda işsiz olanlara yedek iş gücü mahiyetinde her an ihtiyaç duyulabilme imkânı vardır. Fakat tüketici toplumunun kusurlu tüketicilerine artık ihtiyaç duyulmamaktadır (Bauman, 2018d: 26).

Bahçeciliğin atık maddesi yabancı otlar, kent planlamasının atık maddesi yoksul sokaklar iken, ulus devlet inşasının atık maddesi de yabancılıktır (Bauman, 2003: 27). Tüm bunlara ek olarak küreselleşmenin atıkları olarak mülteciler, sığınmacılar, muhacirler, yerinden edilenler örnek verilmektedir (Bauman, 2018d: 74). Atık insanlar grubuna giren mülteciler, gittikleri yerlerde yararlı işlevlerde bulunmazlar (Bauman, 2018d: 94) ve mülteciler dışlanmışlığın vücut bulmuş halinin göstergesidir (Bauman, 2018d: 97). Bu noktada çalışmaya katı dünyaya dair bir bakış açısı sunan hacı kavramı ile devam etmek ve ardından turist ve aylak üzerinden ıskartaya çıkarılan, tüketilen, aşağı katmandaki insanların akışkan yaşam biçimini ele almak yerinde olacaktır.

Hacı figürü, modern yaşam stratejisine uygun bir kavramken, sabitlenme ve bağlanma korkusunu barındıran postmodern stratejiye uygun metaforlar ise gezinen, aylak, turist ve oyuncudur. Bahsedilen bu tipler postmodern döneme ait olan icatlar değil aksine daha önceki zamanlarda da bilinen tiplerdir. Söz konusu olan durum; modern koşulların eski zamanlara dayanan hacı figürünü yeniden şekillendirdiği gibi, postmodern zamanlarda da daha önceden var olan bu tiplerin yeni nitelik kazanmasıdır. Daha önce marjinal niteliklerle hayat bulan bu kavramlar postmodern zamanlarda birer yaşam biçimi halini almıştır (Bauman, 2001: 124-125).

Hristiyanlık kadar eskiye dayanan hacı figürü, modernlikle birlikte yeni bir anlam ve yeni bir şekil kazanmıştır. Hacılar için, hakiki yer mevcut konumları fark etmeksizin her zaman ötededir. Evler, dinlenme imkânı sunarak yorgun olan seyyaha gideceği yolu unutturmaya veyahut da ertelemeye sevk ederek ayartmaktadır. Hacılar için anlam atfeden sokakların da tuzağa düşürme gibi bir ihtimali vardır (Bauman, 2001: 114-115). Hac yolculuğu, modern insanların yaşamlarına benzetilmektedir. Hacı'nın gideceği istikameti hedef nokta belirlemektedir ve hacı, yaptığı her eylemi hedefe ulaşmak adına yapmaktadır. Dolayısıyla belirli olan bu hedefe ulaşmak adına attığı her adımın önemli olduğunun bilincindedir ve hareketlerinde tutarlıdır. Bugün deneyimlenen dünyada ise yaşam hac yolculuğu olarak düşünülmemektedir. Yaşamın bir hedefe doğru giden bir yolculuk olarak tasarlanması için, haritası değişmeyen ya da az değişen bir dünyaya ihtiyaç olduğu aşikârdır (Bauman, 2001: 344-345).

Hac olarak yaşam ve gezinme olarak yaşamın arasında fark bulunmaktadır. Hacı'nın ciddiyetle yapmış olduğu şeyleri gezinen, bu ciddiyetten yoksun bir şekilde oyun gibi dalgasına yapmaktadır. Modern sahneye uymayan boş zaman adamı gezinen, postmodern zamana kadar sahnenin bir köşesinde durmaktadır. Deneyimlenen yeni yaşam ile birlikte gezinme, marjinallikten sıyrılarak yaşamın kendisi olmuştur (Bauman, 2001: 126). Hac modern dünyada artık bir yaşam biçimi seçeneğini ifade etmemektedir. Çölde kaybolmaktan kendisini kurtarmak isteyen, hedefsiz bir yolda gezinirken bu gezintiye bir amaç yüklemek isteyen kişi, hayatını hac olarak idame ettirmek zorundadır (Bauman, 2001: 117-118). Günümüz akışkan dünyasında hedeflerin akışkan, belirsiz olduğu bir yaşam biçimi deneyimlenmektedir. Dolayısıyla bu yaşam biçimini karşılayan farklı yaşam stratejileri de gün yüzüne çıkmıştır.

Postmodern³² toplumun temel bölünmesi, turist ve aylak arasındaki karşıtlıktır. Bizler yaşadığımız dünyada turist ya da aylak olarak hayat bulmaktayız. Bulunduğumuz kesim, bizim hayat güzergâhımız hakkında seçimde bulunmamız için sahip olduğumuz özgürlüğün miktarı bağlamında belirlenmektedir. Postmodern toplumda seçme özürlüğü fazla olan kişiler hiyerarşide daha üst konumdadır (Bauman, 2000: 130). Çağdaş yaşamın metaforları olan turistler ve aylaklar (Bauman, 2000: 130), birer tüketici olarak dünyaya gelmişlerdir. Aralarındaki fark, aylağın kusurlu bir tüketici olmasıdır. Tüketim toplumunun çarklarını yağlamayan, ekonomik kalkınmaya katkısı bulunmayan aylaklar, tüketicilik vasfına uygun malları satın alabilme gücünden de yoksundurlar. İşe yaramayan aylaklar, mevcut düzen içerisinde istenmeyen ve herhangi bir durumda üzerlerine kolayca çamur atılabilecek günah keçileridir (Bauman, 2017c: 117).

“Postmodern pratikte, özürlüğü anlamı tüketici seçimidir. Özgür olmak için öncelikle tüketici olmak gerekir” (Bauman, 2003: 349). Üretimin ağırlıklı olduğu bir toplumda üretimi gerçekleştirecek insanlara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla üretime katkıda bulunabilecek güce veya yeteneğe sahip olan her insan mevcut sistem için değer arz etmektedir. Fakat tüketimin hâkim olduğu bir toplumda, üretime katkıda bulunacak insanların yanı sıra üretilen malların tüketiminde de aktif rol oynayabilecek, ekonomiye katkıda bulunabilecek insanlara ihtiyaç vardır. Atık insanlar olarak ifade edilen kesim mevcut düzenin istemediği, kusurlu bir tüketimi gerçekleştiren kesimdir.

Aşırılık kültürü olarak değerlendirdiği postmodern dünyada bireylerin birer tüketici olduğunu ifade eden Bauman, modern dünyanın yoksullarının bu dönemde birer kusurlu tüketici konumunda olduğunu dile getirmiştir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 144). Günümüz akışkan dünyasında, katı modern dünyanın bireyleri tüketiciye dönüşmüştür ve akışkan dünyanın ideal insanı tüketen insandır. Her şeyin hızlı bir şekilde yaşandığı günümüz dünyasında bireylere fazlaca seçenek sunulmakta ve bu seçenekler konusunda da bireyler özgür bırakılmaktadır. Yeterli olarak tüketme edimini gerçekleştirmeyen bireyler kusurlu tüketici olarak değerlendirilmektedir. Kusurlu tüketici konumunda olan bu bireyler ile modern dönemde olduğu gibi ıslah etmek ya da yok etmek üzere mücadele içinde olunmalıdır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 132).

³² Çalışmanın bu satırlarında postmodern toplum ibaresi kullanılmıştır. Fakat bahsi geçen dönem, Bauman’ın akışkan metaforunu kullandığı akışkan modern dönemin ta kendisidir. Daha önceki eserlerinde Bauman, akışkan dünyayı anlamlandırırken postmodern kavramını kullandığı için söz konusu olan bu satırlarda da bu kullanıma yer verilmiştir.

Tüketici olmayı herkes isteyebilir fakat seçenekler arasında tercihte bulunacak araçlar, fırsatlar herkeste bulunmaz ve bu nedenle herkes tüketici olamaz. İnsanlar seçenekler dünyasında yaşamlarını sürdürmeye mahkûmdur, fakat seçmek için ihtiyaç duyulan araçlar herkeste bulunmamaktadır. Yukarı ile aşağı katmanların olduğu tüketim toplumunda, bu katmanlar sayesinde toplumu ve üyelerini diğerlerinden ayırmak mümkün hale gelmektedir. Bu katmanlar tüketicilerin, hareket etme dereceleri ve bulunmak istedikleri yeri seçme özgürlüğü noktasında belirleyicidir. Yukarı katmandaki insanlar, gidecekleri yerleri seçme özgürlüğüne sahipken, aşağı katmandaki insanların gidecekleri yerin seçimi çoğunlukla başkalarının tercihlerine yönelik şekillenmektedir. Aşağı katmandaki insanlar oturmak istedikleri yerlerden dahi kovulan, hoşlarına gitmeyecek bir yere bile zorunluluktan giden kesimdir (Bauman, 2017c: 106-107). Küresel ısınmaya veya güvenlik sorunlarına dayalı zorunlu göçler, bu şekil yerinden edilmenin tezahürüdür.

Modernliğin katı döneminde azınlıkta olan aylaklarken günümüz dünyasında artık azınlıkta olan ebedi yerleşik sakinler olmuştur. Çünkü toplum mekânda sabit kalma konusunda elverişsiz duruma gelmiştir. Temiz olan sokaklar yarın bu temizliğini kaybetmektedir, kimi fabrikalar bazı işlerle birlikte ortadan kalkmaktadır, insanların sahip oldukları beceriler artık alıcı bulamamaktadır, kokmuş atıklarla ortalık kaplanmış durumdadır ve artık güvenli ilişkiler de parçalanmıştır. Bauman (2001: 130) bu durumu “Artık dünya aylağın düzenine geçiyor ve bunu hızla yapıyor. Dünya aylağın ölçüsüne uyacak şekilde kendisine yeni elbiseler dikeyor” sözleriyle tanımlamaktadır.

Ekonomik göçmen ile sığınmacı, atık insanlar grubuna girmektedir (Bauman, 2018d: 73). Bauman, mültecileri yabancının cisimleşmiş hali olarak ifade etmektedir (Bauman, 2010: 38). Mülteci kampının üyeleri arasında olmak, bu alan dışındaki dünyadan dışlanmak anlamına gelir (Bauman ve Lyon, 2016: 80). “Aylaklar, kendisini turistlerin hizmetine adanmış bir dünyanın çöpleridir” (Bauman, 2000: 129) diğer bir deyişle artıklarıdır (Bauman, 2017c: 113). Efendisiz (denetim dışı, başıboş) olan aylak, modernliğin mücadele içinde olduğu ve kaldıramayacağı bir durumu belirtmektedir. Hareket etme özgürlüğü ve buna ek olarak denetim ağından kaçma özgürlüğü aylağı tehlikeli kılan şeylerdir (Bauman, 2001: 128).

Aylağın, gideceği belirli bir hedefi yoktur. Daha önceden belirlenmiş bir rotaya sahip olmayan aylağın, bir sonraki hareketi ya da durağı önceden tahmin edilememektedir

ki zaten bunu kendisi dahi bilmemektedir veyahut umursamamaktadır. Gittiği yerleri durak olarak gören aylak, bu duraklarda ne kadar zaman geçireceğini bilmemektedir. Bu zamanı belirleyen durum, başka yerlerden almış olduğu yeni umutlar ve o durağın sakinlerinin onlara karşı tavrıdır. Kavşağa geldiği anda gideceği yöne karar veren kararsız ve değişken olan aylağı denetlemek güçtür. Bir hedefe doğru giden hacının ya da göçebenin rutin göçebe hareketlerinin monotonluğu nedeniyle hareketleri tahmin edilebilmektedir. Gittiği her yerde yabancı olan aylak, gittiği yerlerde henüz yeni olduğu için ve üzerinde başka yerlerin kokusunu taşıdığı için yerleşik, yerli durumuna gelemmez. Henüz gidilmemiş olan yerler de zaten aylağı çağırılmaktadır (Bauman, 2001: 129).

Turist figürü kaçınmanın vücut bulduğu şeydir. Katıların buharlaşmasına kaynaklık eden ve sabitlikleri kararlaştıran turistler, gittikleri yerlerde mesafeleri koruyarak yakınlığa mahal vermemektedirler (Bauman, 2000: 125). Bildik şeylerden almış olduğu zevkin azalması sonucu bildik şeyleri artık aşmak isteyen turist, farklılıkları ve yenilikleri deneyimlemenin peşindedir (Bauman, 2001: 131). Rutin yaşam, akışkan dünyanın aktörü olan turistlerin hoşlanmadığı bir durumdur. Akışkanlığın akıntısına kapılıp daha önce gitmediği yerleri, görmediği şeyleri deneyimlemenin telaşında olan turistler, gittikleri yerlerde ‘mesafe’ zırhını giyerek kendisini yavaşlatabilecek şeylerden uzak durmaktadır.

Akışkan modern dünyanın aktörleri oradan oraya koşmaktadır. Mekânın akışkanlığı beraberinde akışkan ilişkilere de kaynaklık etmiştir. Uzun vade akışkanlığın şiddetini azaltan bir unsurdur. İçerisinde sabitliği, kalıcılığı, bağlanmayı barındırır. Dolayısıyla akışkan dünya kısa vadeye odaklanmıştır. Bauman’a göre (2000: 125), Turistler, katı olanların buharlaştırılması ve sabit olanların kararsız hale getirilmesi bağlamında bir şaheserdir. Ziyarette bulundukları mekânlara ait olmamayı başaran turistler, aradaki mesafeleri koruyarak, hem içerde hem de dışarıda olma özelliğiyle mesafelerin yakınlığa dönüşmesine olanak tanımamaktadırlar. Postmodern yaşam stratejileri, kalıcı yükümlülük ve zorunluluklara karşı olmanın yanında insan ilişkilerini de parçalı ve süreksiz değerlendirmeye meyillidirler (Bauman, 2001: 136). Geleceğin ipotek altına alınmadığı, uzun vadeli yükümlülüklerin olmadığı turist yaşamının mola yerleri kalıcı olmayan kamplardır. Yerel halk, hac yolculuğunda olan hacıların sürekli olarak uğradığı kervansaraylarda gördükleri işletmeciler değildir. Turist yaşamındaki yerel halk, sıkı ilişkilerin kurulduğu kazara toslanan kişilerdir (Bauman, 2000: 126-127).

Akışkan dünyada insanlar en uzak yerlere dâhi gidebilme imkânına sahiptir. Kısaca; “Mekân artık bir engel değil; onu fethetmek için bir saniye yeterli” (Bauman, 20017c: 97). Turist de, aylak gibi hareket halindedir ve gittiği yerlerde ‘orada’yken, oralı ve oradan olmamıştır. Benzer özelliklere sahip olan turist ve aylak birbirinden ayıran unsurlar da vardır. İtme faktörü aylak için daha ağır basarken, çekme faktörü turist için daha önde gelmektedir (Bauman, 2001: 130).

Hafif yüklerini sırtlayan turistler, bulundukları mekânın enerjisi tükenir tükenmez ve başka yerlerde var olan heyecanın kokusunu fark eder etmez yola koyulmaktadırlar. Daha fazla mekânı görmeyi arzulayan turistler, hareketliliği özgürlük olarak ifade etmektedirler. Bir yere varmayı değil de hareketliliği anlamlı bulan turist yaşamında, gidilen mekânda ne kadar kalınacağı ya da bir sonraki durağın neresi olacağı planlanmamaktadır (Bauman, 2000: 126). Gezinme eylemini kendi gönüllerince yapan turistler, daha önce deneyimlemedikleri yeni fırsatları keşfedince bulundukları yeri terk etmektedirler. Gittikleri yerlerde hoş karşılanmayan aylaklar, bu mekânlarda uzun süreli kalıcı olamayacaklarını bilmektedirler. Turistler, daha cazibeli yerleri keşfetmek üzere harekete geçerken, aylaklar dünyayı dayanılmaz derecede dışlayıcı bulduklarından dolayı hareket etmektedirler. Aylaklar, yerel halkın kendilerine olan sabrı tükendiği an yollara düşmektedir (Bauman, 2000: 129). “Turistler geziyorlar çünkü gezmek *istiyorlar*; aylaklar geziyorlar çünkü gezmekten *başka hiçbir seçenekleri yok*. Yani aylakların gönülsüz turistler olduğu söylenebilir; fakat bu “gönülsüz turist” kavramı kendi içinde çelişkilidir” (Bauman, 2000: 129-130).

Turistler hareket halindedir, çünkü elleri altındaki (küresel) dünyayı dayanılmaz ölçüde *çekici* bulurlar; aylaklar da hareket halindedir; ama elleri altındaki (yerel) mekânları tahammül edilemeyecek kadar *soğuk* buldukları için. Turist seyahat eder, çünkü *bunu ister*; aylaklar seyahat eder, çünkü *katlanılabilir başka seçenekleri yoktur* (Bauman, 2017c: 113).

Aylağın evsizliğe alışmaktan başka yolu bulunmazken turist bir eve sahiptir. Macera bittiğinde ya da gezi beklenildiği kadar maceralı olmadığında kişinin dönebileceği bir evi olmalıdır. Güvenlik paketinin parçası olan ev, bavulların boşaltılıp zırhın çıkarıldığı açık, bildik bir yerdir. Evin sahip olduğu bu dinginlik, sakinlik turisti yeni maceralara yönelten şeydir. Ev, turiste takmış olduğu tüm maskelere rağmen gerçek yüzünün güvende olduğu hissini vermektedir. Gitmiş olduğu yerlerde ziyaretçi olduğunu ve döneceği bir evi olduğu itirazında bulunan turist, tüm hayatını turistik çılgınlıklara dönüştürünce evinin neresi olduğunu çıkarmak da zorlaşır (Bauman, 2001: 132).

“Turist hayatının ufkunda “ev” barınak ve hapishanenin gizemli bir karışımı olarak duruyor. Turistin favori sloganı “daha fazla yer”dir. Ve kişinin bir evde arayacağı en son şey de yerdir” (Bauman, 2001: 133). Yuvalarını fazlasıyla bildik, rutin, sıkıcı, cazibesiz bulan turistler; kendi tercihleri doğrultusunda yapacakları geziler için yola çıkmaktadır. Turistler, gittikleri yerleri yuvalarından daha heyecanlı, maceralı bulmayı umut etmektedir. Yuvalardan ayrılma kararını vermek turistler için kolaydır, çünkü keşfedilen farklı yerlerin sonunda tekrar geri dönebilecekleri bir yuvaları vardır. İnsanları rahatsız eden otel odaları insanlara yuvalarını özletse de, yuva kapıyı içeriden kapattığınızda hapishaneye dönüşmektedir (Bauman, 2000: 128-129). Ev turistler için bildik, rutin şeylerin gerçekleştiği bir barınaktır. Dışarının tehlikelerine karşı koruyan ev, aynı zamanda da kapıyı kapattıktan sonra insanlara hapishane hissini uyandırmaktadır. Akışkan dünya insanları da belki de bu hapishane hissinden dolayı oradan oraya sürekli akmaktadır.

Akışkan dünyada kimliklerde akıntıya kapılmaktadır. Sahip olunan kimlik, insanlarda sabitliğe, kalıcılığa, bağlılığa ve kısaca sorumluluk üstlenmeye kaynaklık etmektedir. Akışkan dünya aktörleri ise tüm bunlardan elinden geldiği kadar kaçmak istemektedir. Hacılara dost olan dünya artık geride kalmıştır. Dönüşen çölvari dünyada görüldü ki ayak izinin bırakılmasının kolaylığının yanında bu izin bir rüzgâr ile kolay bir şekilde silinebilmesi de mümkündür (Bauman, 2001: 120).

Anlık tüketimi gerçekleştirmek üzere tasarlanan, tek bir kullanışın ardından atılan ürünlerin hâkim olduğu dünya, dayanıklı nesnelerden meydana gelen dünyanın yerini almıştır. Kimlikler, böyle bir dünyada kostüm değiştirir gibi kabullenilenilip ve ardından atılabilmektedir (Bauman, 2000: 124). Günümüz dünyasında kimlik inşasının aksine, bu kimliğin sabitliğinden kaçınan bir hayat stratejisi hâkimdir (Bauman, 2001: 122). Bauman’ın da belirttiği gibi:

Nitekim artık sorun, bir kimliğin nasıl keşfedileceği, icat ve inşa edileceği, toplanacağı (ya da hatta satın alınacağı) değil; artık sorun bu kimliğin çok sıkı olmasının –bünyeye çok çabuk yapışmasının- nasıl engelleneceğidir. İyi örülmüş ve dayanıklı kimlik artık bir avantaj/kazanç değil her geçen gün biraz daha fazla dezavantaj/borç haline geliyor. *Postmodern yaşam stratejisinin özü, kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmaktır* (Bauman, 2000: 125).

Tüm bunlara ek olarak turist ve aylağın dünyasında insanlar, aylak olmaktan da kaçınmaktadır. Turistler için aylaklar bir kâbustur. Çünkü turistlerin mevcut konumlarını

koruyabilecek ve aylak olmaya engel olabilecek bir garantileri yoktur (Bauman, 2017c: 118). Turist olarak yaratılanlar, ötekilerin mutsuz oluşu karşısında kendi durumlarına (turist olarak yaratılmalarına) şükretmektedirler. Varlığı hiçbir şeye yaramayan, kendileri de dâhil olmak üzere hiç kimsenin kayıplarını ve pişmanlıklarını telafi edemeyen aylakların varlığı usandırıcı ve taciz edici olarak görülmektedir. Turistlerin çöplerinin atıldığı çöplükler olan aylaklar ne kadar iğrenç olursa, turistler de o kadar yaşamlarına dair risk ve rahatsızlıkları kaldırabilirler. Atık arıtma sisteminin çökertilmesi durumunda dünyada sağlıklı olan bireyler kendi çöpleri altında boğulacaklardır (Bauman, 2000: 131-132). Bu noktada belirtilmelidir ki, turistin hayatını gül bahçesi gibi nitelemek doğru değildir, çünkü o gülün bir de dikenini bulunmaktadır. Turistin sahip olduğu özgürlüğün elde edilmesinin ardında bazı zorluklar bulunmaktadır. Yavaşlamanın mümkün olmadığı, her seçeneğin ardındaki belirsizlik ve alınan her bir kararın mühim bir karar olmasının ardındaki tehlikeler turistin hayatındaki zorluklardan birkaçıdır (Bauman, 2017c: 119).

Bir kişinin, turist yaşamına sinen *belirsizliğin* müphemlikleriyle yaşayabilmesi için, aylaklığın *kesinliklerinin* su götürmez biçimde tiksindirici ve iğrenç olması gerekiyor. Bir turistin önünde tasavvur bile edilemeyecek kadar korkunç bir alternatif olmalıdır ki, stresli olduğu zamanlarda kendi kendine “başka bir alternatif de yok ki” diyebilsin (Bauman, 2000: 131).

Kısaca ifade etmek gerekirse, akışkan dünyada mevcut düzende işe yaramadığı düşünülen kesim tüketilen insanlar grubunu işaret etmektedir. Akışkan dünya aktörleri her an bu grupta olabilme ihtimalinden dolayı da korku duymaktadır. Tüm bunlara ek olarak akışkanlığın hâkim olduğu dünyada insanlar ayakta kalabilmek ve mevcut düzenden dışlanmamak adına sürekli hareket halindedir. Fakat bu hareketliliğin barındırdığı aşırı hızlılık ruhuna birtakım yavaşlık hareketleri bağlamında karşı çıkmıştır. Bu bağlamda hız dünyasında ‘yavaşlık’ ele alınması gereken bir konudur.

4.3.5. Akışkanlığın Vücut Bulduğu Hız Dünyası ve Yavaşlık

Bauman (2017b), bugünün değerlerini besleyen unsurun ‘akışkanlık’ olduğunu ifade etmektedir. Organizmanın olmazsa olmazı akışkan özelliğe sahip olan ‘kan’ ile günümüz dünyasının değerlerini besleyen ‘akışkanlık’ arasında bu noktada bir benzerlik kurulabilir.

Kan, organizmanın yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayan, çok önemli bir sıvıdır ve kapalı bir devre içinde vücutta dolaşım sağlamaktadır (Yiğit, 2011: 1). Bir organizmada kan akışı organları nasıl ayakta tutuyorsa, benzer şekilde akışkanlıkta içinde yaşadığımız dünyaya hayat vermektedir. Akışkanlık, günümüz dünyasının tüm ağlarına sızarak dolaşmaktadır. Kablolu, kablosuz ağların içerisine sızan akışkanlık neredeyse her yere temas etmekte ve sıvı özelliğe sahip olan kan gibi dar yerlere kadar sızma imkânı bulmaktadır.

Her yeni düzen ortaya çıkarken her şeyin daha iyiye, güzele doğru evrileceği vaadiyle kendini var etmiştir. Her yeni düzen geçmişin sıkıntılarını, sorunlarını ortadan kaldırıp daha yaşanılabilir bir dünyayı insanların hizmetine sunmak üzere yola çıkmıştır. Bu noktada katılığa ve yavaşlığa hizmet eden dünya vaat ettiği sorunsuz, sıkıntısız bir hayatı aktörlerinin hizmetine sunamamıştır (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 143). Aynı şekilde akışkan enstrümanlarıyla yeni bir düzeni kurmak üzere ortaya çıkan yeni yaşam, daha yaşanılabilir dünya olmasının yanında beraberinde yeni sorunlara da kaynaklık etmiştir (Koyuncu ve Günerigök, 2019: 12).

Bir organizmada kanın yeterli miktarda bulunmaması (kansızlık durumu) ve kanın fazla oranda bulunması organizmayı hasta eden bir durumdur. Aynı şekilde içinde bulunduğumuz dünyayı ayakta tutan akışkanlıktaki oran mevcut düzende olumlu ya da olumsuz etkilere neden olmaktadır. Akışkanlığın şiddetindeki fazla artış ile akışkansızlık durumu mevcut düzenin temel yapısını bozarak sorunlara kaynaklık etmektedir. Akışkanlıktaki artış bir nevi hız artışıdır ve Sayar ‘Yavaşla’ (2018:11) adlı kitabında, hızın neden olduğu sorunlardan kurtuluş olarak yavaşlığa salık verildiğini ifade etmektedir. Fakat bahsi geçen yavaşlık katı düzenin salık verdiği yavaşlığı değil, hız içerisindeki bir yavaşlığı ifade etmektedir. Bu bağlamda yavaşlık konusu hızın hâkim olduğu akışkan dünyada ele alınması gereken bir konudur.

Katı düzende hâkim olan yavaşlık, günümüz dünyasında hâkimiyetini kaybetmiştir ve bu bağlamda Kundera yavaşlığın keyfinin neden yitip gittiğini sormaktadır (Kundera, 2018: 10). Bu çalışma doğrultusunda cevap verilecek olursa, yavaşlığın keyfinin bitiş sebebi akışkan dünyadır. Hayatlarında makinelerinde olduğu modernliğin katı döneminde insanlar, hıza bu kadar düşkün değildir. Daha çok katılığa, yavaşlığa salık vermektedirler. Fakat akışkan dünya aktörlerini akıntıya kapılan bir hıza mahkûm etmiştir. Sayar’ın da belirttiği gibi dünya “hızlının yavaşı yuttuğu bir dünyaya doğru” evrilmektedir (Sayar, 2018: 44).

Yavaşlık ile anımsama, hız ile unutma arasında gizli bir ilişki vardır. Gözümüzün önüne en sıradan bir durum getirelim: Bir adam sokakta yürüyor. Birden bir şey anımsamak istiyor, ama anı uzaklaşıyor. O anda, kendiliğinden yürüyüşünü

yavaşlatıyor. Buna karşılık, az önce yaşadığı kötü bir olayı unutmaya çalışan insan, hâlâ çok yakından olan zamanda, sanki bulunduğu yerden hemen uzaklaşmak istiyormuş gibi elinde olmadan yürüyüşünü hızlandırır (Kundera, 2018: 36).

Kundera'nın bu sözleri katı ve akışkan düzenin aydınlatılması bağlamında önem taşımaktadır. Katı düzenin barındırdığı yavaşlık ruhu, insanların daha önce deneyimlediklerini anımsama imkânını sunmaktadır. Akışkan düzenin barındırdığı hızlılık ruhu ise insanların anımsamalarına fırsat vermeden unutmaya koşullamaktadır. Özben'in (2017: 282-283) de belirttiği gibi günümüz dünyasında bekleme yapmamanın zorunluluğu hissedilmekte ve bekleme yapmaya tahammül edilmemektedir.

Akışkan dünyada hızlılık her alana sızmış durumdadır. Üç dakika içinde mikrodalgada pişen yemekler, hızlı okuma için açılan kurslar, kısa sürede çok sayıda ülkeyi gezdiren turlar ve bu bunun gibi birçok örnek hızlılığa değer aksettirmektedir. Hızlılığın aksine yavaşlık, her şeyi gerçek hızında yapmayı amaçlamaktadır (Esen, 2018). Hızın hâkim olduğu dünyada insanlar bir güne çok sayıda eylemi sığdırmaktadır. Dolayısıyla aktörler, işlerini en hızlı ve en kısa yoldan yaparak günü tamamlamanın telaşı içindedir. Hızlılığın şiddetindeki artış karşısında yavaşlığı önceleyen hareketler ortaya çıkmıştır. Yavaşlık hareketinin başlangıcı, Roma'da açılan McDonalds mağazasına karşı bir reaksiyon olarak oluşan Slow Food (Yavaş Yemek) kabul edilmektedir (Mazlum ve Karaca, 2019: 836).

Yavaş yemek hareketi, yeme-içme alışkanlıklarına, küreselleşmenin neden olduğu tek tipleşmeye ve hızlı tüketime yönelik karşı çıkışı ifade etmektedir (Güven, 2011: 120). Yavaşlık hareketi, yeme-içme kültürüne ek olarak farklı alanlarda da hızın ve küreselleşmenin neden olduğu yıpratıcılıktan kurtulmanın yöntemleri üzerine çalışılmasını olanaklı kılmıştır. Yavaş Yaşam, Yavaş Seyahat, Yavaş Okuma, Yavaş Okul, Yavaş Medya bu alanlardan birkaçıdır (Güven, 2011: 116). Yavaş hareketi, küreselleşmenin bütünüyle ortadan kaldırılması anlamını taşımamaktadır. Bu hareketler, küreselleşmenin neden olduğu olumsuz etkilerin azaltılması işlevini üstlenmektedir (Ünal ve Zavalı, 2016: 910). Görüldüğü gibi yavaşlık hareketi bugün deneyimlenen akışkan dünyanın aşırı hızlılık ruhuna karşı bir çıkışı ifade etmektedir. Katı düzenin sorunları akışkan bir düzenle çözüme kavuşturulacağı düşünülürken, bugün deneyimlenen akışkan düzenin sorunları ise yavaşlık hareketleri ile çözüme kavuşturulacağı düşünülmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır. Bahsi geçen yavaşlık, katı düzenin

salık verdiği yavaşlık değildir, çünkü akışkan dünyadaki hızlılık ruhu katı düzenin yavaşlık ruhunu kaldıramaz artık.

Çalışma süresince deneyimlenen katı ve akışkan yaşam koşulları karşılaştırılmalı olarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmayı nihayetlendirmeden önce şimdiye kadar anlatılmaya çalışılanları ve çalışmanın ana teması olan akışkan dünyanın enstrümanlarını özetlemek mahiyetinde aşağıdaki tablo oluşturulmuştur (Tablo 4.4. bkz.).

Tablo 4.4. Katı ve Akışkan Modern Dünya Karşılaştırılması

Katı Modern Dünya	Akışkan Modern Dünya
Katı	Sıvı, Gaz
Ağırlık	Hafiflik (Akışkanlık)
Düzen	Düzensizlik
Sınırlılık, Kural	Sınırsızlık, Kuralsızlık
Kesinlik	Belirsizlik
Homojenlik	Heterojenlik
Yarın	Şimdi
Fordizm (katılık, arz, standartlaştırılmış)	Postfordizm (esneklik, talep, çeşitlilik)
Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik	Farklılık, Özgürlük, Hoşgörü
Rutin	Risk
Panoptikon	Sinoptikon
Kalıcılık-Sabitlik	Geçicilik-Değişkenlik
Çelik, beton	Plastik
Uzun Vade	Kısa vade
Fotoğraf albümleri	Akıllı Telefonlar
Özel- Kamusal Alan Ayrımı	Özel- Kamusal Alan Muğlaklığı
Sağlık	Fitness
Tamponlanmış Benlik	Yapay Kutsallıklar
Üretim- Kanaatkârlık	Tüketim- Savurganlık
Tasarruf Defteri	Kredi Kartları
Atık mallar	Atık mallar- Atık insanlar
Yavaşlık	Hızlılık

Yukarıdaki tabloda (Tablo 4.4.) yer verildiği gibi katı modern dünyada ağırlık hâkimken akışkan (sıvı, gaz) modern dünyada hafiflik hâkimdir. Katı düzen her türlü belirsizliği belirgin kılmaya çalışırken akışkan dünya müphemlikle kol kola yürümektedir. Kuralların ve kesinliğin hâkim olduğu katı modern dünya birçok alanda sınırlar çizmişken, akışkan modern dünyada çoğu sınır belirsizleşmiştir. Bekleme yapmaya tahammülü olmayan akışkan modern dünyada kısa vadeye odaklı hemen şimdi anlayışı hâkimken uzun vadeye odaklı katı modern dünyada insanlar yarından umutludur. Tek tipliliğin, seri üretimin hâkim olduğu katı modern dünyanın üretim biçimi fordistken çeşitliliğin, esnekliğin, tüketimin hâkim olduğu akışkan modern dünyanın üretim tarzı postfordisttir. Katı modern dünya, Fransız Devrimi'nin 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' sloganlarını referans olarak alırken akışkan modern dünya 'farklılık, özgürlük, hoşgörü' sloganlarını referans almaktadır. Modernliğin katı evresinde panoptikon tasarımı gözetim meselesinde anlam kazanırken sinoptikon akışkan modern dünyanın gözetim anlayışında önem kazanmaktadır. Kalıcılığın, sabitliğin hâkim olduğu katı modern dünya enstrümanlarının inşa malzemesi çelik ve beton gibi sert yapıyken değişkenliğin, geçiciliğin hâkim olduğu akışkan dünya enstrümanlarının inşa malzemesi plastiktir. Katı modern dünyada özel ve kamusal alan ayrımı söz konusu iken, günümüz akışkan dünyasında bu sınır muğlaklaşmıştır. Katı modern dünyada bedenin sağlığı ön planda iken günümüz dünyasında sağlıklı olma halini fit olma hali almıştır. Katı modern dünya aktörleri kutsallıklarla olan ilişkisinde araya bir tampon koyarken akışkan dünyada yapay kutsallıklar hâkimdir. Üretimin hâkim olduğu katı modern dünyadaki tasarruf defterinin yerini tüketimin hâkim olduğu akışkan dünyada kredi kartları almıştır. Katı modern dünyada sanayi atıkları söz konusuysa, akışkan modern dünyada sanayi atıklarına ek olarak mevcut düzende işe yaramadığı düşünülen insanlar da atık olarak yaftalanmıştır. Son olarak katı modern dünyada yavaşlığa salık verilmektedir ve hızın şiddeti daha azdır, akışkan modern dünyada ise hız hâkimiyet göstermektedir.

SONUÇ

İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne kadar uzun bir zaman geçmiştir ve deneyimlenen her zaman kendine has özellikleriyle var olmuştur. Hayat devam ettiği sürece tüketilecek ‘zamanın’ bugünkü uğrak yeri Zygmunt Bauman’ın da ifade ettiği gibi *akışkan modern dünyadır*. Bu çalışmada ‘içinde bulunduğumuz dünyayı geçmişten farklı kılan nedir?’ sorusunun cevabını, Bauman’ın kullanmış olduğu akışkan metaforu bağlamında bulmaya çalışılmıştır. Günümüz dünyasını anlamlandırmak üzere birçok çalışmanın kaleme alındığı bir gerçektir. Bu çalışmalarda dikkat çeken nokta, araştırmacıların farklı noktalara temas ederken aslında hepsinin söylediği tek şey *yaşadığımız dünyanın geçmişten farklı bir dünya* olduğudur.

Günlük hayatta insanlar iletişimde bulundukları kişilere çok karmaşık bir şeyi anlatmaya çalışırken farklı örneklerden, farklı benzetmelerden yola çıkarak durumu anlaşılabilir kılmaya çalışmaktadırlar. Gerek araştırmacıların gerekse sıradan insanların başvurmuş oldukları bu yöntemin kavramsal tanımı metaforu karşılamaktadır. Ritzer’in Küresel Dünya (2011: 21) adlı eserinde belirttiği gibi bir kavramın ne ifade ettiğinin iyi bir şekilde anlaşılması için, o kavramı karşılayacak başka kavramların kullanılması ‘metafor’ olarak ifade edilmektedir. Konunun amacı ve anlamı dışına çıkmadan kullanılacak her metafor, çalışmayı daha da zenginleştirecektir.

Yeryüzünde ortaya çıkan neredeyse her şeyin bir nedeni vardır. Dolayısıyla olayları anlamlandırabilmek, yeni koşullarla başa çıkabilmek için bu olaylara sebep olan birtakım unsurlarında açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu çalışmada dikkat edilen nokta tarihsel bir güzergâh çizilerek modernliğin bugünkü hali anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Yaşanılan her durumu irdelerken kültür ve zaman değişkenlerini göz önünde bulundurmak büyük bir öneme sahiptir. Bir çalışma kaleme alınacaksa eğer bu iki değişken asla göz ardı edilmemelidir. Modernlikle tanışmanın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla modernlik fikri değerlendirilirken zaman ve kültür süzgecinden geçilerek ele alınmalıdır. Bugün bir hâl değişimine uğrayan modernliğin anlaşılması için zamanın gerilerine gidilmesi gerekmektedir. Çünkü modernlik, bir dizi olaylar sonucunda ortaya çıkmış ve bugünkü halini almıştır. Bu noktada önemli bir konuya temas etmek yerinde olacaktır. Köklü değişimlere kaynaklık eden modernliğin var olduğu günden itibaren çok konuşulan bir kavram olmasından da anlaşıldığı gibi

modernlik, insan yaşamının önemli dönüm noktalarından biridir. Bauman modernliğin sona erdiği tezini kabul etmemektedir. Tarihin belirli bir döneminde adı duyulan modernlik bugün hâlâ kanlı canlı bizimledir ama hâl değiştirmiş haliyle. Bauman'ın hayata dair bakış açısının izlerini onun eserlerinde de görmek mümkündür. Yaşamı ve ölümü arasında geçen zaman dilimine bakıldığında Bauman, katı modern dünyada doğan fakat aynı zamanda modernliğin akışkan evresine de şahit olan bir düşünürdür. Bauman modernliğin geçirmiş olduğu hâl değişimini 'akışkan' metaforu bağlamında ele almaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan katı, sıvı, gaz metaforları tarihsel olarak belli dönemleri anlamlandırmak üzere kullanılmıştır.

Orta Çağ dünyasının hâkim feodal düzeni, modernliğe anlam atfeden unsur olan kapitalizm öncesi deneyimlenen katı düzeni ifade etmektedir. Toprağa bağımlı olan feodal düzende katı bir yapılanma hâkimdir ve kilise önemli bir konumdadır. Dolayısıyla neyin iyi ve neyin kötü olduğu noktasında da karar verici mevki kilisedir. Serf ve senyör ilişkisinin katı kurallarla örüldüğü düzeni Huberman (2005) ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Aydınlanma sürecinde meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleri beraberindeki iki büyük devrim olan Fransız ve Sanayi Devrimi modernliğe giden yolda önem teşkil etmektedir. Katı düzenin yıkılmasına eşlik eden bu olaylarla birlikte kapı aralanan modern toplumda başlangıçta 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' sloganı referans alınsa da durum istenildiği gibi olmamış ve eritilen katıların yerine yeni katılar gün yüzüne çıkmıştır.

Tarımdaki işgücü yeni düzenle birlikte sanayi sektörüne göç etmiştir. Fabrikalarda gerçekleşen üretimin verimli ve düzenli bir şekilde yürütülmesi için katı bir iş disiplini gerekmektedir. Bu noktada Taylorizm ve Fayolizme ek olarak Fordizm çalışma hayatında önem taşımaktadır. Basit, tek düze hareketlere koşullanmış, denetime tabi tutularak işlerin yürütüldüğü tarım üretiminden farklı olarak sanayi üretimini temsil eden Fordizm, seri bir şekilde akan bant üzerinde işlerin yürütülmesini ifade etmektedir. Standartlaştırılmış malların üretimine dayanan Fordizmde çeşitliliğe, düzensizliğe karşı durulmaktadır ve üretim fabrikalarda gerçekleşmektedir.

Modernite, akıl ve bilim önderliğinde tasarlanmış olan dünyada her şeyin yolunda gideceği, iyi yaşama kavuşulacağı vaadiyle ortaya çıkmıştır. Fakat geçmişin eritilen katılarından geriye kalan boşluğa, yeni düzenin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni katı

enstrümanlar yerleştirilmiştir. Günümüz dünyasında ise eritme faaliyeti, yeni katı enstrümanların oluşturulması amacıyla gerçekleşmemektedir. Aksine yaşanan dünyanın daha ağırlıksız, akışkan hâl alması amaçlanmıştır. Bauman, başlangıçta içinde yaşadığımız dünya koşullarını anlamlandırırken postmodernite kavramını referans almıştır. Fakat ‘Akışkan Modernite’ adlı eserinde de dile getirdiği gibi, içinde yaşadığımız koşulların en iyi tanımlayıcısı akışkan metaforudur. Bauman, postmodernite anlamlandırmasının yanlış bir kullanım olduğunu dile getirerek modernliğin günümüzdeki durumunu akışkan metaforu bağlamında açıklamıştır.

Modernliğin akışkan evresi olan günümüz dünyasında fordizmin katı kuralları eriyerek postfordizme yani esnek üretime geçilmiştir. Esnek üretim, fordizmin aksine çeşitliliği, çok anlamlılığı savunmaktadır. Standartlaştırılmış ürünler artık ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. Talepte meydana gelen değişikliklerle birlikte esnek üretim, çeşitli malları piyasaya hızlı bir şekilde sunmak üzere ortaya çıkmıştır. Modernliğin katı evresindeki uzun vade anlayışı, modernliğin akışkan evresinde kısa vadeye dönüşerek; iş anlaşmaları, iş ilişkileri de bu durumdan nasibini almıştır. Katı düzende olumlanan rutin, akışkan düzende dışlanarak rutinin dışına çıkılması, riskler alınması değer kazanmıştır. Farklı yaş gruplarını ifade eden kuşaklar, çalışma hayatına dair bakış açısında da farklılık göstermektedir. X kuşağı risk alma konusunda daha temkinli davranırken Y kuşağı ve staj dönemini yaşayan Z kuşağı risk alma konusunda daha cesaretlidir. Bauman kuşaklar üzerinden iş anlamlandırması yaparken Z kuşağını bu değerlendirmenin dışında tutmuştur. Çünkü onun yaşadığı dönem itibarıyla Z kuşağı henüz iş hayatına atılmamıştır.

Modernliğin katı evresinde üretim hâkimiyet göstermektedir. Dolayısıyla insanlar, üretimin gerçekleştiği yerlerde, yani fabrikalarda yoğun bir şekilde denetime tabi tutulmaktadırlar. Denetimin gerçekleştiği yer sadece fabrikalar değil, okullar, hastaneler, hapisaneler, iş yerleri gibi birçok modern yeni yaratımlar yoğun bir şekilde denetim altına alınmıştır. Modernliğin katı evresinde panoptikon tasarımı gözetimin vücut bulduğu bir yapıdır. Katı modern dünyanın büyüklük ve ağırlık takıntısı fabrikalarda olduğu gibi panaptikon tasarımında da kendini göstermiştir. Panaptikon tasarımında görünmeden gözetleme imkânı sunabilecek bir yapı gerekmektedir ve bu yapıların kurulumu ve yürütülmesi pahalıya mâl olmaktadır. Akışkan dünyada mekândan mekâna akan insanları sabit bir tasarımla gözetlemek imkânsız hâl almıştır ve bu yüzden çoklu

yapıya dair gözetleme biçimleri kullanılmaktadır. Bu noktada sinoptikon, panoptikonun yerine geçerek yeni düzenin gözetim ihtiyacını karşılamıştır. Akışkan dünyada gözetim meselesi sadece düzeni sağlama, disiplinde tutma, zorlama, cezalandırma amacıyla değil; daha farklı amaçlara hizmet edecek şekilde de gerçekleşmektedir (Bauman ve Lyon, 2016).

İletişim, günümüz dünyasında önemli bir yere sahiptir. Premodern dünyada insanlar daha çok mekânsal olarak kendilerine yakın olan kişilerle iletişimi gerçekleştirirken uzaktaki kişilerle iletişim kurma noktasında zorluk çekmektedirler. İletişim, başlangıçta sınırlı imkânlar dâhilinde gerçekleşirken iletişim alanında gerçekleşen icatlarla birlikte modern dünya farklı iletişim imkânlarını deneyimleme fırsatını yakalamıştır. Mağara duvarlarına çizilen resimler, dumanla yapılan haberleşmeler artık geride kalmıştır. Akışkan dünya aktörleri iletişim kurmanın çok alternatifi olduğu bir çağda yaşamaktadır. Fakat iletişim araçlarının artmasına paralel olarak, insanlar iletişimi kısa kesme yollarının arayışına da girmektedir. Kendisini sürekli olarak güncelleyen cep telefonları, mekândan mekâna akan akışkan dünya aktörleri için önemli iletişim aracıdır. İletişim kurmanın kolaylığını sunan cep telefonları, aynı zamanda insanları kalabalıktan soyutlamanın imkânını da sağlamaktadır. Kuşaklar teknoloji ile tanışma konusunda farklılık göstermektedir. Dijital göçmen X kuşağı teknolojiyle geç tanışmışken, dijital yerli Y ve Z kuşağı teknolojinin içinde doğmuşlardır. X kuşağı bilgisayar, internet ve cep telefonunun yönlendirmiş olduğu bir yaşama göç ettirilmişlerdir. Dolayısıyla dijital yerli kuşağın teknolojik becerisi, dijital göçmen kuşağına oranla daha fazladır.

Katı düzenin fiziksel yakınlığa dayalı ilişkileri uzun solukluyken, akışkan dünyada kurulan ilişkilerde fiziksel yakınlık aranmamaktadır. İnsanlar çok uzağındaki kişilerle dahi haberleşme imkânını sahiptir. İnternet ve sosyal medya akışkan dünya aktörlerinin en vazgeçilmez uğraşları arasındadır. Sosyal medyanın sunmuş olduğu sanal ortamda, bağlantının kolay kurulmasına ek olarak bağlantının sonlandırılması da kolaylaşmaktadır. Sosyal medya, iletişim noktasında önemli platformlardan meydana gelmektedir. Bu platformlar insanlara yeni bir arkadaşlık ortamı sunmaktadır. Başkalarının beğenisini kazanmak için insanlar, dikkat çekici paylaşımlarda bulunmaktadır. Sıradan olmak katlanılmayacak bir durum olarak görülmektedir ve bu sıradanlıktan kurtulmak için bireyler, mahrem mekânları dahi istila etmektedir.

İletişimde bedenın kaybolması daha çok akışkan dünyada deneyimlenen bir durumdur. Çevrim dışı arkadaşlıkta insanlar iletişimde bedenlen vardır ve sadece sesle değil, yüz yüze, göz göze bir bağlantı kurulmaktadır. İletişimde bedenlen bulunmak sorumluluk isteyen bir durumdur. Fakat internet ortamında gerçekleşen iletişimde insanlar, böyle bir sorumluluğu hissetmemektedir. Yüz yüze iletişimin yerini alan çevrim içi iletişimle birlikte, iletişimin doğası da değişime uğramıştır. Günümüzde iletişimde kaybolan bedenlerin yerini emojiiler almıştır. Emojiiler sayesinde bireyler duygularını en kısa yoldan, en hızlı şekilde karşısındakine aktarabilme kolaylığını elde etmiştir. Kızgınlık, mutluluk, sevgi, heyecan gibi birçok duygu yüz yüze iletişimin sağlanamadığı zamanlarda emojiiler vasıtasıyla karşı tarafa iletilebilmektedir. Emojiiler iletişim kurma noktasında kolaylık sağlasa da, yüz yüze kurulan ilişkilerin yerini tutmamaktadır.

Özel ve kamusal alan ayrımı modernliğin akışkan evresinde muğlaklaşmıştır. Mahrem kabul edilen konular dahi artık kamunun tüketimine sunulmaktadır. Özel ve kamusal alanın ne olduğuna ilişkin katı anlayış, günümüzde akışkan hâl alarak özel alanın kamusal alana doğru aktığı fikrine kaynaklık etmektedir. Sıradan olmak istemeyen akışkan dünya aktörleri, sosyal medyada paylaşımda bulunurken özel hayatlarını da ifşa etmektedirler. Hayatlarına dair paylaşılan özel fotoğrafların başkaları tarafından beğeni alması insanlarda büyük bir haz uyandırmaktadır. Sır olgusu mahremiyetin sınırlarını belirlerken bu sınır günümüzde kaybolmuştur. Televizyonda yayınlanan Gündüz Kuşağı Programları mahremiyet algısının değişiminin en açık örnekleridir. İsimsiz itirafçılar, hayatlarına dair gizli bir şeyin kalmasını istememektedir.

İnsanların din ve kutsallıklarla olan ilişkisi de değişime uğramıştır. Premodern dünya ve onu takip eden katı modern dünyada dinin konumlanışında insanlardan bir tercih yapılması beklenmektedir. İlk dönemde ‘ya din ya da bilim’ konumlanışında din tercih edilirken; katı modern dünyada bilim tercih edilmiştir. Modernliğin günümüzdeki evresinde ise din ve bilim arasında inanlardan bir tercih yapılması beklenilmemektedir. Taylor’un (2014) da ifade ettiği gibi premodern dünyada insanlar sihirle, doğaüstü güçlerle temas halindedir ve geçirgen bir benlik hâkimdir. Katı modern dünya ise doğaüstü güçlere, sihire karşı mesafelidir ve araya bir tampon koyulmuştur. Günümüz dünyası, kutsallıkları yapaylaştırmıştır ya da geçmişte kutsal kabul edilen şeylerin yerine başkaları koyulmuştur. İnsanlar, rutin olarak gittikleri ibadethanelerin yerine artık kutsal

kabul ettikleri alışveriş merkezlerine, spor salonlarına gitmektedirler. Kredi kartları ile dolgun cüzdanlar cennete ulaşmayı sağlayan araçlar olmuştur (Özben, 2015).

İnsanoğlu yaşamını idame ettirebilmek adına sürekli olarak tüketim faaliyetinde bulunmaktadır. Fakat bugünün tüketim anlayışı geçmişteki hâkim tüketim anlayışından farklılık göstermektedir. Bugün salt temel ihtiyaçların karşılanması dışında birçok amaca hizmet eden tüketim gerçekleşmektedir. Mevcut düzende prestij sağlamak ve ‘bende varım’ diyebilmek için tüketim zorunluluk haline gelmiştir. Akışkan dünyada tüketim nesnelerinin raf ömrü kısadır ve bu durum insanları daha çok tüketime sevk etmektedir. Bekleme yapmaya tahammül edemeyen akışkan dünya aktörleri, hazlarını ertelemek yerine kredi kartlarına başvurarak alışveriş yapmaya devam etmektedir. Kredi kartları, lüksün ihtiyaca dönüşmesine kaynaklık ederek tüketimi akışkanlaştırmaktadır. Önce yaşa sonra ödersin anlayışını sunan kredi kartları akışkan hayatın paradigmasıyken taarruf defteri sabretmeyi önceleyen katı modern hayatın özetidir.

Akışkan dünyada estetik ve sağlık kavramları da tüketime kaynaklık etmektedir. Net sınırların olduğu katı düzende, neyin güzel olduğu ya da sağlıklı olduğuna dair net sınırlar varken; akışkan dünya bu net sınırlardan yoksundur. Beden, tüketimin sirayet ettiği bir alan olmuştur. Üretimin hâkim olduğu toplumlarda bedenin sağlığı ön plandayken, tüketimin hâkim olduğu toplumlarda bedenin formda olması ‘fitness’ ön plandadır. Fiziksel ve ruhsal olarak çalışmaya elverişli insanlar üretim toplumunda sağlıklı olarak görülmekteyken, bugün fitnessın tatmin edici bir sınırı yoktur. Akışkan dünyada neyin iyi ve güzel olduğuna ilişkin kavrayış bireylerin inisiyatifine bırakılarak, estetik anlayışı da tüketimin nesnesi haline gelmiştir. Bugün güzel olarak kabul edilen şey yarın bu güzelliğini kaybetmeye gebedir.

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren tüketime kaynaklık etmektedir. Fakat tükettiği şeylerin türü ve yoğunluğu dönemden döneme farklılık arz etmektedir. Üretimin hâkim olduğu katı modern dünyada sanayi üretiminin ardından çıkan maddeler atık olarak nitelendirilirken, tüketimin hâkim olduğu günümüz akışkan dünyasında bu maddelere ek olarak insanlarda ‘atık’ olarak değerlendirilmektedir. Gerek premodern dünyada, gerekse modernliğin katı düzeninde insanlar üretici konumdadır, dolayısıyla üretimin her alanında insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat akışkan dünya üreten insanlara ek olarak üretilenleri tüketecek insanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Bauman (2001) turist

ve aylak metaforlarına yer vererek akışkan dünyanın yaşam stratejilerini ele almıştır. Aylaklar mevcut düzenin istemediği, atık olarak değerlendirdiği kusurlu tüketicilerdir. Turistler, ekonomik ilerleyişe fayda sağlayacak tüketimi gerçekleştirirken aylaklar, ekonomik ilerleyiş güç duruma sokacak tüketimi gerçekleştirmektedirler.

İnsanoğlu gençliğe ilk adım attığı dönemde, ortasında ya da gençliğinin son demlerinde aynı kişiliğe sahip değildir. Zamansal olarak attığı her adım onu başkalaştırmaktadır. Dolayısıyla modernlik de ilk ortaya çıktığı haliyle kalmamıştır. Modernlik tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkıp sonrasında son bulmamıştır. Bugün modernliğin hâl değiştirmiş olduğu bir dünya deneyimlenmektedir. Zaman akıp gitmektedir ve modernlik de akan zamana ayak uydurarak hâl değiştirmektedir.

Günümüz dünyasında her şey miladını doldurmak üzere gün saymaktadır. Gözlerimizi açtığımız dünya ile gözlerimizi kapattığımız dünyanın aynı olacağına dair bir garantimiz yoktur. Her şey bu kadar belirsiz ve değişkenken durmanın imkânsızlığıyla da yüzleşilmektedir. Bu bağlamda yavaşlık hareketi bugün deneyimlenen akışkan dünyanın aşırı hızlılık ruhuna karşı bir çıkışı ifade etmektedir. Fakat bu noktada değinilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır. Bahsi geçen yavaşlık, katı düzenin salık verdiği yavaşlığı ifade etmemektedir, çünkü akışkan dünyadaki hızlılık ruhu katı düzenin yavaşlık ruhunu kaldıramaz artık.

KAYNAKÇA

- Adams, D. J. (1999). "Postmodernizmin Teolojik Anlamı". (Çev.: Temel Yeşilyurt). *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 249-262.
- Aksakal, E. (2019). "Kentsel Olandan Sanala Tüketim Mabetleri ve Etik-Estetik Karmaşası". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (65), 497-519.
- Albayrak, M. (2012). *Estetik 'in Serüveni: Sanat Felsefesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Artık. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=artık>, Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- Aslan, E. (1992). "Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşamındaki Etkileri". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (4), 7-14.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Ateş, G. (2013). *Anthony Giddens ve Zygmunt Bauman'ın Modernite Görüşlerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atık. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=atık>, Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- Ayan, S. (Yapımcı). (9 Temmuz 2018). *Yeni Şeyler Rehberi* [Radyo Programı]. Radyo Sputnik. <https://sptnkne.ws/hZE8>, Erişim Tarihi: 03.08.2019.
- Aydemir, C. ve Genç, S. Y. (2011). "Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 226-241.
- Aydın, B. (14 Haziran 2019). *Kanal D Haber*. <https://www.kanald.com.tr/buket-aydinla-kanal-d-haber/bolumler/buket-aydinla-kanal-d-haber-14-06-2019>, Erişim Tarihi: 21.07.2019
- Baran, A.G. (2006). "Postmodernizm". Tefik Erdem (Ed.), *Feodaliteden Küreselleşmeye-Temel Kavramlar ve Süreçler* (ss. 367-386). Ankara: Lotus Yayınevi.

- Barbarosoğlu, F. (12 Haziran 2019). “Eskiler İz Sürerdi, Biz Arkamızda İzler Bırakarak Kendimizi Terk Ediyoruz”. *Yeni Şafak Gazetesi*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/fatmabarbarosoglu/eskiler-iz-surerdi-biz-arkamizda-izler-birakarak-kendimizi-terk-ediyoruz-2051682>, Erişim Tarihi: 28.06.2019.
- Bardhi, F. ve Eckhardt, G. M. (2017). “Liquid Consumption” [Akışkan Tüketim]. *Journal of Consumer Research*, 44(3), 582–597. doi: 10.1093/jcr/ucx050
- Baudrillard, J. (2005). *Simülarklar ve Simülasyon*. (Çev.: Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. (Çev.: Nilgün Tural ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev.: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlâk Denemeleri*. (Çev.: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev.: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev.: Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*. (Çev.: Funda Çoban ve İnci Kantarcı). Ankara: De Ki Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*. (Çev.: İhsan Çapcıoğlu ve Fatih Ömek). Ankara: Atıf Yayınları.
- Bauman, Z. (2017a). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev.: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017b). *Akışkan Modernite*. (Çev.: Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2017c). *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*. (Çev.: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017d). *Yaşam Sanatı*. (Çev.: Akın Sarı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2017e). *Akışkan Aşk-İnsan İlişkilerinin Dayanıksızlığı*. (Çev.: Işık Ergüden). İstanbul: Alfa Kitap.
- Bauman, Z. (25 Mart 2017). *Zygmunt Bauman: Facebook Bağımlılığı* [youtube. video]. <https://www.youtube.com/watch?v=OGhgk1pLgxo>, Erişim Tarihi: 05.04.2019.
- Bauman, Z. (2018a). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm- Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. (Çev.: Doruk Ergun). İstanbul: Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2018b). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (Çev.: Pelin Sıral). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2018c). *Akışkan Hayat*. (Çev.: Akın Emre Pilgir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018d). *İskarta Hayatlar*. (Çev.: Osman Yener). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*. (Çev.: Akın Emre Pilgir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim*. (Çev.: Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktar, N. (2020). “Geçmişten Günümüze İletişim Araçları Nelerdir? Maddeler Halinde Kronolojik Sıralama”. <https://paratic.com/iletisim-araclari-nelerdir-kronolojik-siralama/>, Erişim Tarihi: 03.06.2020.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın İcadı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bekiroğlu, N. (2015). *Lâ Sonsuzluk Hecesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bentham, J., Watkin, C. P. ve Werret, S. (2016). *Panoptikon- Gözün İktidarı*. (Çev.: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınları.
- Berman, M. (2005). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, V. (2000). “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? ”. *Birikim Dergisi*, (136), 69-74.

- Bumin, T. (2012). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chaplin, C. (Yapımcı), Chaplin, C. (Senarist) ve Chaplin, C. (Yönetmen). (1936). *Modern Times* [Film]. ABD.
- Creswell, J.W. (2017). *Araştırma Deseni-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev. Ed.: Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çakır, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). “Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 254-277.
- Çetin, C. ve Karalar, S. (2016). “X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.
- Çöpür, S. (18 Şubat 2019). *İnsanlık Hali 50.bölüm* [youtube.video]. <https://www.youtube.com/watch?v=G2XlsVwxfS8>, Erişim Tarihi: 24.10.2019.
- Çüçen, K. (2006). “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25-34.
- Demez, G. (2012). “Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 512-532.
- Dickens, C. (1997). *Zor Zamanlar*. İstanbul: Oda Yayınları.
- Doğan, M. H. (2001). *Estetik*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Drucker, P. F. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*. (Çev.: Belkıs Çorakçı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal İşbölümü*. (Çev.: Özer Ozankaya). İzmir: Cem Yayınevi.
- Durmuş, B. (16 Nisan 2018). “Dijital Çağın Hayatımıza Soktuğu Emoji Dili ve Özellikleri”. <https://www.nettercume.com.tr/emoji-dilinin-ozellikleri/>, Erişim Tarihi: 27.08.2019.

- Erdem, T. (2006). “Feodaliteden Sanayi Topluma”. Tefik Erdem (Ed.), *Feodaliteden Küreselleşmeye -Temel Kavramlar ve Süreçler* (ss.31-69). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erol, P. Ö. (2016). “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”. *Sosyoloji Dergisi*, (33), 49-66.
- Ersöz, A.G. (2015). “Özel Alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın “Doğası” ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı”. *Sosyoloji Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 80-102.
- Ertit, V. (2014). *Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Esen, D. (2018). “Yeni Bir Yaşam Felsefesi Olarak: Yavaşlık ”. *Türkçe Yayın*. <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/yeni-bir-ya%C5%9Fam-felsefesi-olarak-yava%C5%9Fl%C4%B1k-1089d2e644f1>, Erişim Tarihi: 09.06.2020.
- Freyer, H. (2012). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. (Çev.: Tahir Çağatay). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fromm, E. (2015). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev.: Aydın Arıtan). İstanbul: Say Yayınları.
- Galbraith, J. (2011). *Kuşku Çağı*. (Çev.: Reşit Aşçıoğlu ve Nilgün Himmetoğlu). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Giddens, A. (2018a). *Sosyoloji-Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Ülgen Yıldız Battal). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Giddens, A. (2018b). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev.: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi*. (Çev.: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gönenç, E. Ö. (2007). “İletişimin Tarihsel Süreci”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 87-102.
- Gülsoy, S. (2020). “Fordizm Post-Fordizm Ve Yeni Yaklaşımlar ”. *Gelişme Sosyolojisi*. Erzurum: Ata-AÖF Yayınları.

- Güven, E. (2011). “Yavaş Güzeldir: “Yavaş Yemek” ten “Yavaş Medya” ya Hızlı Tüketime Dair Bir Çözüm Önerisi”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(1), 113-121.
- Harari, Y.N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. (Çev. Selin Sıral). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev.: Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hazır, M. (2012). “Postsekülerliğin Gelişi: 21. Yüzyılda Sekülerliğin Sosyolojisini Yapmak ”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2),141-154.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler- Teorik Bir Yaklaşım*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Huberman, L. (2005). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Illich, I. (2017). *Sağlığın Gasplı*. (Çev.: Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Imhof, U. (1995). *Avrupa’da Aydınlanma*. (Çev.: Şebnem Sunar). İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Iskarta. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=iskarta>, Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- İnalcık, H. (2011). *Rönesans Avrupası-Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jeanniere, A. (2011). “Modernite Nedir?”. Mehmet Küçük (Ed.), *Modernite versus Postmodernite* (ss. 111-124). İstanbul: Say Yayınları.
- Kale, N. (2002). “Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru” . *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (19), 29-49. Ankara: Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- Kant, I. (2000). “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt”. (Çev.: Nejat Bozkurt). *Toplumbilim Dergisi*, Aydınlanma Özel Sayısı (11), 17-23.
- Kayhan, A. (2000). “Aydınlanma ve Jean-Jacques Rousseau”. *Toplumbilim Dergisi*, Aydınlanma Özel Sayısı (11), 57-68.
- Kızılçelik, S. (2016). *Sosyoloji Tarihi 3*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. (Çev.: İhsan Çapcıoğlu ve Sefer Yavuz). Ankara: Birleşik Yayınevi.

- Koca, F. (2018). "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi". <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/maslowun-i%C5%9Fhtiya%C3%A7lar-hiyerar%C5%9Fisi-d3b99924c49b>, Erişim Tarihi: 27.11.2019
- Korkmaz, Y., İyibilgin, O. ve Fındık, F. (2016). "Geçmişten Günümüze İnsansız Hava Araçlarının Gelişimi". *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 103-109.
- Koyuncu, A.A. ve Günerigök, M. (2019). *Bauman ve Postmodernite*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kremer, W. ve Hammond, C. (2013). "Abraham Maslow And The Pyramid That Beguiled Business". *BBC News Magazine*. <http://www.businesspsychologist.london/sites/default/files/articles/2013-BBC-Article-on-Maslow-and-The-Hierarchy-of-Needs.pdf>, Erişim Tarihi: 01.09.2019.
- Kumar, K. (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma-Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (Çev.: Mehmet Küçük). Ankara: Dost Yayınevi.
- Kundera, M. (2018). *Yavaşlık*. (Çev.: Özdemir İnce). İstanbul: Can Yayınları.
- Kurtoğlu, R. ve Özbölük, T. (2016). "Görsel İletişim Çağında Markaların Emoji'ye Adaptasyonu". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (29), 144-155.
- Ljubesic, N. ve Fiser, D. (2016). "A Global Analysis of Emoji Usage" [Emoji Kullanımının Küresel Analizi]. *Proceedings of the 10th Web as Corpus Workshop*, 82-89. <https://doi.org/10.18653/v1/w16-2610> Erişim Tarihi: 10.07.2020
- Loo, D. V. H. ve Reijen, V. W. (2014). *Modernleşmenin Paradoksları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum-Günlük Hayatı Kontrol Etmek*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. (Çev.: Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Yabancılaşma*. (Der.: Barışta Erdost). Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, K. ve Engels, F. (2011). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. (Çev.: Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları.
- Maslow, A. H. (1943). “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Mazlum, A. ve Karaca, B.(2019). “Cittaslow: Bir Umut Mu, Geleceği Kurtaracak Bir Çözüm Modeli Mi?”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 832-841.
- Meriç, C. (2012). *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neuman, W.L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1.Cilt*. (Çev.: Sedef Özge). İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Orwell, G. (2016). 1984. (Çev.: Celâl Üster). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Outram, D. (2007). *Aydınlanma*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Özafşar, S. (2012). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birleşik Tomurcuk Yayınları.
- Özben, M. (2010). “ Risk Toplumunda Nostaljinin Kaçınılmazlığı: Güvenli Bir Yaşam Arayışı ve Nostalji ”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 7(25-26), 15-26.
- Özben, M. (2015). *Yapay Kutsallıklar-Postmodern Dönemde Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özben, M. (2017). *Sosyolojik Kafa*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özdel, G. (2012). “Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve “Panoptikon” İle “İktidarın Gözü” Göstergeler”. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Palese, E. (2013). “Zygmunt Bauman. Individual and Society in the Liquid Modernity”. *SpringerPlus*, 2(1). doi: 10.1186/2193-1801-2-191
- Parlak, Z. (2020). “Post-Fordizm”. *Çağdaş Toplumsal Süreçler*. Erzurum: Ata-AÖF Yayınları.
- Parlak, Z. ve Küçükkuş, Ç. (2020). “Endüstri Devriminin Sosyal Sonuçları”. *Endüstri Sosyolojisi*. Erzurum: Ata-AÖF Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi.

- Pınar, N.K. ve Pınar, Y. (2017). “Üniversite Öğrencilerinin Whatsapp Metin Yazışmaları ve Emoji Kullanım Tutumları”. *İdil Dergisi*, 6(38), 2709-2719.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. (Çev.: Melih Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Saramago, J. (2017). *Körlük*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Sayar, K. (2018). *Yavaşla*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sennett, R. (2017a). *Karakter Aşınması-Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (Çev.: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2017b). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (Çev.: Aylin Onocak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezer, B. (2006). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sinclair, U. (2017). *Şikago Mezbahaları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Slaterry, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Smith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı-Bir Sosyal Arkaplan Çalışması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Strangleman, T. ve Warren, T. (2015). *Çalışma ve Toplum*. (Çev.: Fuat Man). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, G. (2018). *Benim Hocam Yks Tyt Kimya Video Ders Notları*. Ankara: Benim Hocam Yayıncılık.
- Şalap, K. O. (2016). *Çalışma Yaşamında Kuşaklar: Kuşakların İş ve Özel Yaşam Dengesine İlişkin Yaklaşımları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şan, M. K. (2006). “Zygmunt Bauman: Modernlik ve Postmodernlik Arasında Bir Sosyolog”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(11), 63-90.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Şentürk, Ü. (2017). “Yeni Toplumsal Bir Metin Olarak İnternet”. *Sosyoloji Divanı*, (9), 21-44.
- Şimşek, M. E. (2014). *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taylor, C. (2017). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev.: Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tekin, M. (2011). *Kutsal Sekülerizm*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Topal, Z. (17 Ekim 2018). *Zuhal Topal’la Sofrada 38. Bölüm*. [youtube.video]. <https://www.youtube.com/watch?v=qA-cvuZtEcA>, Erişim Tarihi: 12.10.2019.
- Topal, Z. (28 Ağustos 2018). *Zuhal Topal’la Sofrada 2. Bölüm* [youtube.video]. <https://www.youtube.com/watch?v=uzZidKYTJoU>, Erişim Tarihi: 10.10.2019.
- Türkoğlu, T. (2010). *Dijital Kültür*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Türkoğlu, T. (2018). *Dijital Ra-con: Kişisel Bir Dijital Kültür Ansiklopedisi*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Ulusoy, M. (2017). *Nietzsche ve Babannem*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uygun, M. (2004). *Moderniteden Postmoderniteye Geçiş Sürecinde Çalışma Yaşamında Ortaya Çıkan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, M. ve Zavalı, Y.S. (2016). “Küreselleşme Karşıtı Bir Hareket: Yavaş Hareketi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 889-912.
- Üner, E. (14 Haziran 2019). *Show Ana Haber* [youtube.video]. <https://www.youtube.com/watch?v=inpeFHHG9YQ>, Erişim Tarihi: 21.07.2019.
- Ünlü, M. ve Ünlü, H. (2011). *Türkçe Konuşturan Sözlük*. İstanbul: Ünlü Yayınları.
- Viral, N. (6 Aralık 2018). *Hayatta Her Şey Var* [youtube.video]. <https://www.youtube.com/watch?v=3AmZbmiSviQ>, Erişim Tarihi: 05.08.2019.

- Yaşar, G.A. (2011). “Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: Doğuşu ve Doğası”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 10-26.
- Yiğit, G. (2011). *Hematoloji ve Endokrin Fizyolojisi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Yurdigül, Y. ve Elitaş, T. (2017). “Voyörizm ve Teşhircilik Bağlamında Sosyal Medyanın Mahremiyet Sorunu: Instagram ve Periscope Örneği”. *Sosyoloji Divanı*, (9), 129-148.
- Yüksel, M. (2003). “Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(1), 181-213.
- Zamyatin, Y. (2011). *Biz*. (Çev.: Füsün Tülek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2018). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Buket Bağrıyanık
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum/ 18.06.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	“Modernliğin ‘Ya-Ya Da’ İle ‘Ve’ Tezahürü Bağlamında Din” 4. Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (2-5 Mayıs 2019)
İş Deneyimi	
Stajlar	Esmek İstanbulkapı Toplum Merkezi (08.06.2015 / 09.07.2015) Emel Çatal Anadolu Lisesi (Felsefe Grubu Öğretmenliği Pedagojik Formasyon Eğitimi Staj 2016)
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	buket.bynk@gmail.com
Tarih	02.07.2020